

Van binnen, naar buiten leren komen

Communicatie en Assertiviteit Training voor gedetineerden van Penitentiaire Inrichtingen Vught

Een kwalitatief onderzoek vanuit dramatherapie

Tadeus Slangen

1168606

*Creatieve Therapie - Drama
Faculteit Gezondheidszorg
Zuyd Hogeschool - Heerlen
Jaap Welten*

*Penitentiaire Inrichtingen Vught
Team Vaktherapie*

21-07-16

**Zuyd
Hogeschool**

**ZU
YD**

Dienst Justitiële Inrichtingen
Ministerie van Veiligheid en Justitie

Inhoudsopgave

Voorwoord	Pagina 4
Inleiding	Pagina 5
Hoofdstuk 1. Probleemstelling	Pagina 6
1.1.1 Aanleiding	Pagina 6
1.1.2 De CAT (Communicatie en Assertiviteit Training)	Pagina 6
1.1.3 Het eigen methodisch handelen	Pagina 7
1.1.4 Actuele ontwikkelingen in het werkveld en het beroep	Pagina 10
1.1.5 De vraag van de opdrachtgever	Pagina 11
1.1.6 De doelgroep	Pagina 12
1.1.6.1 De behoefte van de doelgroep	Pagina 13
1.1.6.2 Indicaties voor deelname aan de CAT	Pagina 14
1.1.7 De zoekstrategie	Pagina 14
1.1.8 Bevindingen uit de literatuurstudie	Pagina 15
1.1.9 De rol van het medium	Pagina 16
1.1.10 De noodzaak / relevantie voor aanvullend onderzoek	Pagina 16
1.2 Vraagstelling	Pagina 16
1.3 Doelstelling	Pagina 17
Hoofdstuk 2. Onderzoeksdesign	Pagina 17
2.1 Onderzoekstype en onderzoeksmethode	Pagina 17
2.2 Dataverzameling	Pagina 18
2.3 Datapreparatie + data-analyse	Pagina 18
2.4 Kwaliteit	Pagina 19
Hoofdstuk 3. Resultaten	Pagina 19
3.1 Resultaten uit het 1ste interview met therapeut Geertje Couwenberg	P. 19
3.2 Resultaten uit het 2de interview met therapeut Evelien Campo	Pagina 21

3.3 Resultaten uit het 3de interview met client 1 (M)	Pagina 24
3.4 Resultaten uit het 4de interview met client 2 (R)	Pagina 26
3.5 Resultaten uit het 5de interview met client 3 (H)	Pagina 27
3.6 Resultaten uit het 6de interview met client 4 (J)	Pagina 29
3.7 De resultaten beknopt in een overzichtelijk schema	Pagina 31
Hoofdstuk 4. Discussie	Pagina 40
4.1 Tekortkomingen en sterkten van het onderzoek	Pagina 40
4.2 Koppeling met de literatuur	Pagina 41
4.3 Aanbevelingen voor de praktijk	Pagina 44
4.4 De verkregen resultaten naar het methodisch handelen vertaalt	P. 45
4.5 De vraagstelling beantwoord	Pagina 45
Samenvatting	Pagina 46
Literatuurlijst	Pagina 47
Bijlagen	Pagina 48
Bijlage 1: De thema's van de (reguliere) CAT	Pagina 48
Bijlage 2: PICO-vragen	Pagina 49
Bijlage 3: Zoekgeschiedenis	Pagina 49
Bijlage 4: Het akkoordformulier	Pagina 51

Voorwoord

Bij dezen presenteer ik de lezer mijn onderzoek. Tijdens mijn afgelopen derde schooljaar heb ik stage gelopen bij de penitentiaire inrichtingen in Vught. Ik liep stage bij de dramatherapeuten die onderdeel zijn van het team vaktherapie. Vaktherapie is werkzaam op het PPC (penitentiair psychiatrisch centrum). Ik en een mede stagiaire kwamen in de loop van onze stage op het idee een bestaande training met vakliteratuur te onderbouwen. In dit geval ging het om de CAT (communicatie en assertiviteit training).

Het idee viel in goede aarde bij het team vaktherapie en hogeschool Zuyd ging ook akkoord met ons voorstel. Dit is ons afstudeerproject geworden. Mijn taak was het om de kant vanuit het medium drama te belichten en te onderbouwen. Aan de hand van dit onderzoek zal de training zo goed als mogelijk met vakliteratuur onderbouwd zijn en heeft het team vaktherapie bewezen effecten van een dramatherapeutische methode meer draagvlak en bestaansrecht binnen PI Vught.

Voor deze thematiek heb ik gekozen omdat ik persoonlijk me verbonden voel met dramatherapie. Tijdens mijn derde-jaars stage binnen PI Vught heb ik gemerkt wat voor een affiniteit ik met de doelgroep heb en dat ik betrokken ben bij de doelgroep. Het is voor mij een uitdagende maar ook fijne doelgroep om mee te werken. Tijdens mijn stage heb ik onder anderen gemerkt wat rollenspel kan betekenen voor een client en welke inzichten rollenspel kunnen opleveren voor een client.

Het beoogde resultaat was om de CAT vanuit het medium drama zo goed mogelijk te onderbouwen. Met trots mag ik zeggen dat dat naar mijn mening gelukt is. In deze scriptie is te lezen op wat voor manier dat is vorm gegeven.

Bij dezen wilde ik team vaktherapie en PI Vught bedanken voor haar medewerking aan dit onderzoek. Ik heb altijd betrokkenheid en ruimte ervaren en dat deel ik met plezier in dit dankwoord.

In het bijzonder wilde ik Evelien Campo en Geertje Couwenberg bedanken. Zij waren mijn stagebegeleiders tijdens mijn derde jaar en hebben eraan bijgedragen dat dit onderzoek goed kon verlopen en tot stand kon komen. Zij zijn door mij geïnterviewd en hebben op die manier waardevol bijgedragen aan het onderzoek.

Ik wilde graag de vier cliënten hartelijk bedanken voor hun bijdragen aan dit onderzoek en dat zij mij in de gelegenheid hebben gesteld dat ik hun mocht interviewen.

Margriet Janse wilde ik graag bedanken. Wij waren samen collega's en mede-studenten tijdens ons stagejaar binnen PI Vught. We hebben het naar onze zin gehad en hebben goed over ons werk kunnen praten met elkaar. We zijn fijne maatjes geweest en ik zal deze stage ook niet vergeten.

Graag wilde ik Jaap Welten mijn docent bedanken voor de ondersteuning die hij mij geboden heeft op de hele weg van begin tot einde tijdens dit onderzoek en mijn stage tijdens het derde jaar binnen PI Vught.

De medewerkers van PI Vught wilde ik graag bedanken die altijd vriendelijk en betrokken zijn geweest naar mij en bv. praktisch ervoor hebben gezorgd dat ik mijn onderzoek kon uitvoeren.

Tot slot wilde ik mijn ouders bedanken die altijd er voor mij waren, die mij steunden en hielpen wanneer ik daarnaar vroeg tijdens het onderzoek.

Ik wens de lezer veel plezier bij het lezen van mijn scriptie.

Tadeus Slangen

Inleiding

Afgelopen schooljaar heb ik stage gelopen bij de penitentiaire inrichtingen (PI) in Vught. PI Vught is een gevangenis waar onder andere zorg aangeboden wordt aan gedetineerden. Door deze zeer leerzame en verrijkende stage heb ik een brede kijk gekregen op de forensische zorg die binnen de instelling wordt uitgevoerd. Psychiatrische zorg wordt uitsluitend aangeboden op het PPC (Penitentiair Psychiatrisch Centrum) van de PI. Hier werkt een multidisciplinair team samen met de client aan de geformuleerde hulpvraag. Cliënten wordt vaktherapie aangeboden naast andere (cognitieve) therapieën en zorg-diensten. Vaktherapie is een verzamelnaam voor verschillende creatieve therapieën. In PI Vught zijn alle varianten van vaktherapie vertegenwoordigd: psychomotorische therapie (ook wel kort PMT genoemd), dans en bewegingstherapie (ook wel kort DBT genoemd), beeldende therapie, muziektherapie en dramatherapie.

In deze scriptie wordt de Communicatie en Assertiviteit Training (CAT) belicht vanuit dramatherapie. Er werd ons namelijk de vraag gesteld vanuit het team vaktherapie om de CAT te onderbouwen met vak-literatuur. Naar aanleiding van dit gegeven heb ik de CAT zo goed mogelijk proberen te onderbouwen vanuit mijn eigen medium: drama. Naar aanleiding van het onderzoek is er voor een specifiek onderzoeksdesign gekozen en is het een kwalitatieve survey geworden. Er zijn zes respondenten geïnterviewd naar aanleiding van dit onderzoek. De resultaten zijn vervolgens geanalyseerd en uiteengezet. De methode rollenspel kwam naar voren en is duidelijk een waardevolle factor voor de CAT vanuit dramatherapie. Bij de discussie kan de lezer de bevindingen uit de vak-literatuur lezen. Daarnaast zijn de sterkte en tekortkomingen van dit onderzoek te lezen.

1. Probleemstelling

1.1.1 Aanleiding

Team vaktherapie wil graag dat de CAT (Communicatie en Assertiviteit Training) zo goed als mogelijk met vakliteratuur onderbouwd wordt. Dat houdt in dat er bewezen effectiviteit bij het aangeboden programma wordt gevoegd. Deze bewezen effectiviteit wordt uit boeken, onderzoeksartikels en interviews gehaald. Vanuit deze informatie zijn er koppelingen te maken naar de training. Vooral nog wordt dus nog de link gemist tussen de bestaande vak-literatuur over de thema's en de uitgevoerde werkvormen. Dit wordt gecombineerd met wat experts zeggen over werkzame methoden en de door cliënten ondervonden werkzame uitkomsten. Ik richt me tijdens mijn onderzoek op het thema: grenzen.

Deze bevindingen wil ik in mijn onderzoek gaan vormgeven en samenbrengen. Aangezien er binnen PI Vught bewezen effectief gewerkt moet worden is dit dus een probleem. De probleemstelling beschrijft de bestaande situatie volgens Baarda, de Goede & Teunissen (2009). Er moet namelijk evidence based gewerkt worden. Uiteindelijk moet er niet meer gesproken worden over vaktherapie en een gebrek aan onderbouwing. Vaktherapie is dan binnen PI Vught gelijk aan andere disciplines wat betreft bewezen (beschreven) effectiviteit. Iedereen moet die kunnen lezen en begrijpen. Dit is uiteindelijk ook een beleidsdoelstelling en praktijkdoelstelling (Baarda et al., 2009).

1.1.2 De CAT (Communicatie en Assertiviteit Training)

De CAT staat nogmaals voor Communicatie en Assertiviteit Training. Het is een training die gegeven wordt door het team vaktherapie. Het team kiest bij het geven van de CAT altijd twee collega's van verschillende media uit, die de training gaan geven. Bijvoorbeeld geven de collega's van beeldend en muziek een keer de training en een andere keer zijn drama, DBT (dans en bewegingstherapie) of PMT (psychomotorische therapie) aan de beurt. Alle vijf de media worden afwisselend gecombineerd en ingezet.

De training wordt door twee trainers (therapeuten) aan maximaal zes deelnemers (gedetineerden) gegeven in groepsverband. In verband met veiligheid is het maximum gezet op zes deelnemers. Daarnaast kunnen de trainers bij dit aantal het overzicht houden en de energie goed verdelen onder de deelnemers. De deelnemers profiteren van de juiste hoeveelheid aandacht en begeleiding op deze manier. Uit eigen ervaring heb ik gemerkt dat de juiste hoeveelheid aandacht bij zes deelnemers in combinatie met de gegeven tijd, prima te verdelen is.

De training duurt twee uur met een pauze en vindt twee keer per week plaats. Dit kunnen bijvoorbeeld twee ochtenden zijn of een ochtend en middag. De twee bijeenkomsten van de week vinden niet op dezelfde dag plaats. De training bestaat uit vijftien bijeenkomsten die verdeeld worden over twaalf weken. In overleg met andere teams wordt bepaald wanneer de training het beste uitkomt voor hen en de twee trainers (therapeuten) die de training gaan geven.

Vlak voor dat de training begint komen de gedetineerden die zelf mogen lopen, naar de afgesproken ruimte toe of worden de gedetineerden die niet zelf mogen lopen, gehaald door een van de trainers of door aanwezige stagiaires. Als de deelnemers allemaal op de afgesproken plek aanwezig zijn, begeeft iedereen zich naar binnen of naar de werkruimte. Wanneer nodig, wordt er als groep naar de werkruimte toe gelopen in verband met de locatie van de werkruimte en regelgeving. Veiligheid speelt hier bijvoorbeeld een rol. Eenmaal aangekomen als complete groep, kan iedereen plaatsnemen aan tafel met de werkmap voor zich. Bij aanvang of tijdens de pauze van de training kan er een kopje thee of koffie genomen worden.

Tijdens de eerste bijeenkomst wordt een werkmap (klapper) uitgedeeld. In deze werkmap kunnen de deelnemers uitgereikte theorie en huiswerkopdrachten bewaren. De theorie gaat over de thema's die aan bod komen en wordt aan het begin van ieder thema uitgereikt. Het huiswerk heeft betrekking op de afgelopen bijeenkomst. De deelnemers kunnen het huiswerk maken voor de daarop volgende bijeenkomst, waar er dan verder op in wordt gegaan.

Iedere bijeenkomst heeft zijn vaste structuur. Er wordt begonnen met een check-in. Daarmee wordt bedoeld dat er bij iedereen even nagegaan wordt hoe het met iedereen gaat en of er nog bijzonderheden zijn waar op gelet moet worden. Als iemand dan iets wilt delen aan de groep is er op dat moment gelegenheid voor. Meestal vertellen de deelnemers hoe ze zich voelen op dat moment en als er iets bijzonders is gebeurd wordt dat meestal ook gedeeld. Iemand heeft bijvoorbeeld afgelopen weekend bezoek gehad en vertelt dat aan de groep. Een duidelijke vooraf afgesproken regel is dat er niet over het delict wordt gepraat met elkaar. Dit is namelijk niet van belang tijdens de training en daarom ook niet noodzakelijk om te delen.

Na de check-in wordt er gekeken naar het gemaakte huiswerk. Het huiswerk bestaat meestal uit ongeveer twee à drie vragen. De antwoorden worden door iedere deelnemer om de beurt gedeeld en besproken. Waarom vindt diegene dat? Of waarom is de opdracht wel of niet gelukt? Als het huiswerk besproken is wordt er overgegaan naar het uitvoeren van de eerste werkvorm. Op de werkvormen zal ik later nader ingaan. Na de eerste werkvorm volgt er een pauze en dan wordt er verder gegaan met een laatste werkvorm. Na het uitvoeren van een werkvorm worden onder andere bevindingen met elkaar gedeeld.

Tegen het einde van een bijeenkomst gaat de groep weer terug aan tafel en wordt er theorie en huiswerk aan iedereen uitgedeeld. Ook wordt er een A4-tje uitgedeeld waarop de deelnemers belangrijke momenten voor zichzelf en een cijfer kunnen opschrijven over de afgelopen bijeenkomst. Wat hier door iedere deelnemer opgeschreven wordt, deelt men vervolgens met elkaar en er wordt nagesproken over de bijeenkomst. Als laatste vindt de check-out plaats. Iedereen deelt wat hij wilt delen, zoals bijvoorbeeld de huidige gemoedstoestand van diegene. Wellicht is er bijvoorbeeld een verschil tussen de gemoedstoestand aan het begin van een bijeenkomst en het einde.

De training wordt in verband met benodigde ruimte meestal gegeven in een sportzaal of beschikbare werkplaats-hal. PI Vught heeft werkplaatsen waar bijvoorbeeld wordt gewerkt met hout of waar de was door gedetineerden wordt gedaan. Tijdens de eerste keer dat ik meeliep met een CAT, was er een gedeelte van een werkplaats-hal voor ons beschikbaar om de training te geven. Het is volgens de trainers en deelnemers fijner om training te krijgen in een van de sporthallen, omdat er geen last is van storend (werk)geluid en er meer ruimte beschikbaar is.

De grote ruimte gaf mij figuurlijk meer ruimte en rust. Ik wil daarmee zeggen dat het voor mij als trainer fijner was om training te geven in een grotere ruimte, waar ik zelf ook letterlijk meer ruimte had om aan de gang te gaan met de deelnemers. De deelnemers waren zelf ook meer gecharmeerd van een grotere ruimte omdat ze de werkplaats-hal ook te klein vonden. Een grote ruimte waarin de training gegeven wordt, biedt de trainers ook de mogelijkheid om creatiever met de beschikbare ruimte om te gaan. Een grote lege sporthal gaf mij de mogelijkheid om werkvormen over de gehele ruimte uit te spreiden. Hier zal ik later op terug komen in verband met voorbeelden.

De CAT wordt gegeven aan gedetineerden die daarvoor in aanmerking komen en willen deelnemen. Het is bijvoorbeeld van belang dat de deelnemer in een groep kan functioneren en de taal spreekt en verstaat. De CAT kent een reguliere en een LVB variant. De LVB variant is geoptimaliseerd voor mensen met een licht verstandelijke beperking (afgekort: LVB) en er wordt voor bepaalde zaken meer tijd ingecalculiseerd. Daarnaast zijn de thema's die aan bod komen vereenvoudigd zodat deze begrijpelijker zijn voor de doelgroep.

In dit verslag zal ik verder ingaan op de reguliere CAT variant, omdat deze in verband met dit onderzoek het meest relevant is. De reguliere variant is tenslotte ook de oorspronkelijke variant en inhoudelijk uitgebreider. Als ik iets beschrijf over de LVB variant zal ik dat er duidelijk bij vermelden. De LVB variant is een gespecialiseerde versie van de oorspronkelijke variant en daarmee zijn er keuzes gemaakt uit het oorspronkelijke aanbod. Niet alles wordt aangeboden in de LVB variant en de tijdsverdeling is anders, daarin kent deze variant zijn eigen krachtige werking. De reguliere variant is uitgebreider te analyseren en in dit geval relevanter voor dit type onderzoek. Meer informatie over de thema's van de (reguliere) CAT vindt de lezer terug onder: bijlage 1.

1.1.3 Het eigen methodisch handelen

Tijdens mijn stagejaar heb ik onder anderen gewerkt met een client die toen niet het verschil begreep tussen subassertief, assertief en agressief reageren. Ik stelde voor om hem het verschil te leren tussen deze manieren van reageren en deze verder te exploreren. De client was het hier meer eens en samen formuleerde we dit als een van zijn behandeldoelen. Vervolgens ben ik met de client aan de slag gegaan.

Ik ben rollenspel gaan doen met de client. Rollenspel is een dramatherapeutische methode van Renée Emunah. Ze is een van de bekendste en grootste dramatherapeuten ter wereld en bedacht onder anderen het vijf fasen model. Later leg ik dit model per fase uit omdat het van groot belang is om het onderzoek te begrijpen. Omdat rollenspel een belangrijk onderwerp is binnen deze scriptie leg ik hier meer over uit.

Rollenspel is concreet en veilig voor de client. De client heeft de vrijheid om binnen een veilige situatie te experimenteren met bijvoorbeeld nieuw gedrag. Het is voor de client veilig omdat binnen de therapieruimte zaken gespeeld mogen worden, die buiten de therapieruimte sociaal gezien niet gewaardeerd worden. De client mag bijvoorbeeld oefenen met zijn gedrag en mag ook zijn niet gewenste gedrag spelen binnen een rollenspel. Bij een rollenspel speelt in dit geval de therapeut met de client een realistische rol. In dit geval zijn dat sociale rollen die voor de client herkenbaar zijn. Om het concreet voor de client te maken worden vooraf aan het spelen van een rollenspel duidelijke afspraken gemaakt. Bijvoorbeeld de therapeut speelt de

medewerker en de client speelt zichzelf. We zijn in de supermarkt en als de therapeut in zijn handen klap start het spel.

Zoals ik al zei verdeeld Emunah het therapeutisch proces in vijf fasen. Emunah (1994) noemt fase 3: Role play. De client en ik gingen een rollenspel spelen. Hij kwam iets terugbrengen in een winkel en stuitte op een vervelende verkoper. De opdracht was om te proberen assertief te blijven en niet te vervallen in (passief-)agressief gedrag. Timmer (2006) zegt dat de keuze voor dramatisch spel, theaterspel of rollenspel wordt bepaald door de mate van probleembesef, draagkracht en motivatie voor verandering. Rollenspel biedt de minste distantie en is het meest direct gekoppeld aan de realiteit (Timmer, 2006). Tijdens dit spel komen aspecten van het probleemgedrag naar voren vanuit de client. Vervolgens maakt de therapeut deze bespreekbaar. De client wilde graag realistische scene's doen want die hadden zijn voorkeur.

Het leek mij verstandig om rollenspel met de client te doen omdat zijn probleemgedrag dan duidelijk aan het licht kon komen. Op deze manier ondervond hij zelf op wat voor een manier hij neigde te reageren en wat hij daarin beter kon doen. De client vond het rollenspel de eerste keer erg moeilijk en verviel al meteen in zijn passief-agressieve gedrag. Op moment dat iemand hem ook maar even in zijn waarde aantastte, schoot hij in zijn agressieve houding om voor elkaar te krijgen wat hij wilde. De client werd namelijk boos op de verkoper. De verkoper stond voor iemand die boven hem dreigde te staan. Voor de client is dit een gevoel dat ervoor heeft gezorgd dat hij vaak agressief naar mensen is geweest. Het verder exploreren van motieven achter zijn gedragspatronen zou een punt zijn voor individuele therapie die een langere tijd bestreek. Dat zou meer een latere stap voor hem zijn binnen de therapie die hem aangeboden werd. Tijdens de rollenspellen werd er gebruik gemaakt van fase 3 die Emunah (1994) beschrijft. Het onderzoeken van waar het gedrag van de client vandaan komt valt onder fase 4. De fases kunnen elkaar overlappen en lopen in elkaar over. Het zijn ook geen voorschriften maar richtlijnen, die het therapeutisch proces een kader bieden. Timmer (2006) zegt dat de eerste drie fasen van Emunah gebruikt kunnen worden om delictgerelateerde handelingspatronen op te sporen. Onderliggende gevoelens en gedachten (intrapsychische conflicten) worden belicht. Bijvoorbeeld bij het gespeelde rollenspel was zijn agressieve gedrag snel zichtbaar.

De betrouwbaarheid en validiteit van de Role Play/Dramatic Improvisation Test blijkt voldoende groot om te kunnen stellen dat bijvoorbeeld de mate van assertiviteit die een client in het rollenspel laat zien overeenkomt met zijn gedrag in situaties uit de alledaagse werkelijkheid (Forrester, 2000) (Smeijsters & Cleven, 2004). Zoals Smeijsters & Cleven (2004) beschrijven liet de client ook realistisch gedrag zien wat gelijk aanleiding gaf om er aan te werken. Role play biedt de mogelijkheid dit gedrag naar voren te halen. Mijn strekking was om de client duidelijk te maken dat er drie manieren van reageren zijn. Men kan op een sub-assertieve, assertieve en agressieve manier reageren. Na een aantal sessies en pogingen tijdens sessies, lukte het de client steeds ietsje beter om zaken op een assertieve manier af te handelen. Hij gaf naar eigen zeggen aan, het fijn te vinden dat het ook op deze manier kon. Toen het hem steeds beter lukte kwamen we op het punt om realistischere situaties te gaan spelen. In dit geval bedoelde ik situaties die voor hem realistisch waren, aangezien de client al meer dan vijftien jaar gedetineerd was.

Even terugkomend op de individuele therapie die ik met een client tijdens mijn stagejaar had. Tijdens de therapiemomenten nam ik voor de client de voorbeeld-rol aan. Het voorspelen kan voor verduidelijking zorgen in een groep (tijdens een CAT) omdat er iets wordt voorgedaan en de cliënten beter begrijpen wat de bedoeling is. Dan wordt het voor hun concreet. Bij het er naar kijken herkennen de deelnemers hun eigen gedrag en zien ze het gedrag van de ander (bijvoorbeeld de therapeut). Voorbeeld: "Ik was uit mijn vel gesprongen, maar dat heb je rustig opgelost". Wat Emunah en Jennings beschrijven zijn interventies en attitude's die onder de re-educatieve werkwijze vallen volgens Timmer (2006). Onder deze categorie vallen trainingsgerichte doelstellingen zoals onderanderen: het afremmen van impulsief gedrag en grenzen leren trekken (Smeijsters, 2008). Grenzen leren trekken is ook een doel binnen de CAT.

De relatie die de therapeut met de client heeft kan volgens Johnson bepaald worden door het wel of niet meespelen van de therapeut, tijdens de therapie (Jennings, 1992). Een therapeut die meespeelt in spel heeft kans op meer betrokkenheid, dan een therapeut die de cliënten uitsluitend laat spelen. Op deze manier komt de menselijkheid van de therapeut namelijk naar voren en blijft de therapeut niet een afstandelijk figuur in de ogen van de client (Jennings, 1992).

Voor de training is het oefenen met verschillende manieren van reageren belangrijk. De client is dan bijvoorbeeld in de mogelijkheid om ook te kijken naar de aanpak van anderen en zo kan het groepseffect een positieve uitwerking hebben. De groep beïnvloed elkaar, geeft ruimte en veiligheid. Iemand is voor zijn gevoel niet alleen en wat de een teveel heeft, kan de ander motiveren om mee over de brug te komen. Zo kunnen meer aanwezige deelnemers de deelnemers die zich meer op de achtergrond houden motiveren om ook iets (meer) te zeggen.

Thema's uit de CAT komen logischerwijs ook aan bod tijdens individuele therapie momenten. De methoden die tijdens individuele therapie momenten worden gebruikt, zijn weer toepasbaar binnen de kaders van de CAT training.

Emunah (1994) heeft het therapeutisch proces wat betreft dramatherapie onderverdeelt in vijf fases. Iedere fase heeft zijn eigen kenmerken. Naar mate er gewerkt kan worden in een verdere fase, kan er geconcludeerd worden dat het therapeutisch proces ook gevorderd is. De fases zetten de spelmogelijkheden helder uiteen. Ik zal hieronder de fasen toelichten en koppelen aan voorbeelden uit de CAT.

Fase 1: Dramatisch spel

De therapeut warmt de client(en) op om te gaan spelen. De therapeut stelt zich uitnodigend op en moedigt meespelen aan en om überhaupt te gaan spelen. Er heerst een duidelijke en veilige structuur. In deze fase is spelplezier en spontaniteit het belangrijkste tijdens spel. Men kan denken aan improvisatie spel en andere werkvormen waarin het samenspel wordt gestimuleerd.

Binnen de CAT wordt er bijvoorbeeld tijdens deze fase het aanbel-spel gedaan. Bij deze werkvorm staat iedereen in een kring. Een deelnemer loopt vanuit zijn plaats naar een andere deelnemer en belt zogenaamd aan met een vraag. Heb je bijvoorbeeld mijn hond gezien of mag ik mijn bal terug? Het is belangrijk dat de deelnemers plezier hebben bij deze opdracht en dat degene die aanbelt een eenvoudige situatie kan neerzetten. Diegene bij wie is aangebeld speelt erop in zodat er een korte scene ontstaat. Diegene bij wie is aangebeld gaat bijvoorbeeld de hond of de bal halen uit de tuin of helpt buiten mee met zoeken naar de hond. Na een korte scene ronden beide spelers de scene af en loopt diegene die aanbelde terug naar zijn plek. Vervolgens loopt diegene waarbij is aangebeld naar een andere deelnemer met een nieuw spelaanbod. Uiteindelijk is het de bedoeling dat iedereen aan de beurt is geweest. Het is niet alleen een plezierig spel maar het draagt ook bij aan het vormen van een groep. De deelnemers zien elkaar spelen en leren elkaar binnen spel ook kennen. Als bijvoorbeeld gevraagd wordt aan de spelers tijdens de scene's elkaars naam duidelijk te benoemen worden die ook gelijk geoefend zodat iedereen de namen onder de knie krijgt. Bij dit spel wordt er door middel van de scene's al een bruggetje gemaakt naar fase 2: scene's.

Fase 2: Scene's

In deze fase worden er scene's gespeeld. De client is in de mogelijkheid om iemand anders te spelen. Er mag plezier ervaren worden aan het iemand anders spelen en het geeft de client ook distantie. Distantie betekent dat het niet direct heel dichtbij het gevoel van de speler staat wat er gespeeld. Op deze manier is het niet gelijk erg persoonlijk en confronterend om een scene te spelen. De client speelt een rol en dus niet zichzelf. In deze fase is het mogelijk om een realistische scene als iemand anders te spelen, maar bijvoorbeeld ook een fictief personage dat kan vliegen en toveren. Binnen deze fase kan er ook gespeeld worden dat een tovenaar op een vliegend tapijt over het land vliegt. Door dit te spelen ervaart de client plezier en worden er nieuwe perspectieven en ervaringen opgedaan. Omdat het binnen de CAT niet als relevant wordt beschouwd om dit soort dingen te spelen, wordt dat tot nu toe niet gedaan.

De client kan tijdens het spelen van een rol op een veilige manier zijn gevoelens exploreren en kan wellicht verbanden leggen tussen de rol en zijn persoonlijke leven. De client speelt namelijk iemand anders maar kan wel gevoelens herkennen vanuit de rol die gespeeld wordt. Bijvoorbeeld denkt de client in zichzelf: "Ja, als ik dit zelf zou voelen zou ik helemaal gek worden." of "Dit heb ik al lang niet meer gevoeld." "Dat is inderdaad ook niet leuk voor diegene." Een groot voordeel van distantie is dat de client gemotiveerd is en blijft om iets te spelen. Als er namelijk iets wat nogal confronterend is voor de client te vroeg wordt gespeeld, kan de client bijvoorbeeld blokkeren, of niet meer gemotiveerd zijn om nog (verder) te spelen. Het is productiever in bepaalde situaties de client door middel van een rol distantie aan te bieden, waardoor iemand kan (blijven) spelen met een gevoel of situatie. Daarnaast biedt het spelen van een rol de client ook nieuwe perspectieven. De client beleefd namelijk de situatie vanuit de ogen van iemand anders. Het is belangrijk dat de client opgewarmd wordt om te spelen. Daarom kan er in de beginfase(n) van spel het beste veiligheid worden aangeboden aan de client door middel van een rol en niet meteen het spelen van zichzelf. Veel cliënten hebben in het begin de behoefte aan het spelen van een rol voordat ze de stap kunnen maken naar het spelen van zichzelf of een rol met weinig, tot geen distantie. Later kan er wellicht de stap gezet worden naar fase 3: rollenspel.

Fase 3: Rollenspel

De client gaat door middel van rollenspel onder anderen zichzelf spelen. Er wordt dus een overgang gemaakt van fictie naar realiteit. In deze fase staan realistische situaties uit het leven van de client centraal. De client kan spelen met situaties waar diegene in het echt eventueel tegen aan loopt. In groepen zijn de thema's van de client meestal ook herkenbaar voor andere groepsleden. Bij rollenspel staat het spelen van realistische rollen en situaties centraal. Rollenspel wordt tijdens de CAT veel gebruikt om situaties voor en na te spelen (voor- en naspel).

Cuvelier (1976) beschrijft dat rollenspel gebruikt kan worden om cliënten voor te bereiden op situaties die nog gaan komen. Daarnaast kunnen cliënten situaties naspelen die al gebeurd zijn. Tijdens mijn stage

binnen de PI Vught speelde ik met een client situaties binnen het kader van voorspel. De situaties waren een bijdragen aan zijn toekomst en aan dat waar de client in de toekomst mee te maken zou kunnen krijgen. Er kunnen ook situaties die al gebeurd zijn nagespeeld worden om bijvoorbeeld met de client te inventariseren op wat voor manier het anders had gekund. De therapeut krijgt door het naspelen van situaties (ook wel terugspelen genoemd) veel zicht op het gedrag van een client. (Probleem)gedrag komt namelijk snel naar voren binnen een rollenspel omdat cliënten geneigd zijn te reageren zoals ze dat normaal ook zouden doen.

Rollenspel heeft het voordeel dat de werkelijkheid onder gecontroleerde omstandigheden wordt nagebootst zonder de risico's van de werkelijkheid (Fensterheim, Baer & Németh-Linnebank, 1976). Binnen een veilige setting durven cliënten zichzelf te zijn en te experimenteren met gedrag. Fase 3: rollenspel, richt zich dus op realistische en sociale rollen die in dit geval herkenbaar zijn voor de client. Voor de een zijn het spelen van rollen zoals de bakker, mede-gedetineerde of de bewaarder realistischer dan de ander. Als een client al tien jaar in de gevangenis zit zijn sociale rollen binnen de gevangenis realistischer voor diegene dan de bakker bijvoorbeeld. Het cognitieve niveau van een client is ook van belang om de juiste aansluiting te vinden bij de client. Intelligentere cliënten kunnen een rollenspel spelen waarin iemand een zitbank komt kopen bij een verkoper, terwijl iemand anders meer heeft aan het naspelen van een ruzie die op de afdeling heeft plaatsgevonden.

Fase 4: Verdiepende enscenering

Bij deze fase gaat het om het exploreren van motieven achter gedragspatronen. Het gaat bij deze fase om het ontstaan van gedrag. Wat is bijvoorbeeld de ontstaansgeschiedenis van het (probleem) gedrag dat iemand vertoont. Deze fase is verdiepend en op het individu gericht, in tegenstelling tot de vorige fases. Deze fase geeft de client inzicht in eigen (onbewuste) gedragspatronen, die voor de client verhelderend kunnen zijn. De client herkent bijvoorbeeld gedrag uit zijn gezin en op wat voor een manier zijn vader kon reageren op gebeurtenissen. Wellicht herkent de client bijvoorbeeld overeenkomsten tussen reactiepatronen van hem en zijn vader. Bijvoorbeeld: "Mijn vader deed altijd zo reageren, dat heb ik van hem overgenomen blijkbaar." of "Ik werd altijd bang van mijn vader op zo'n moment, daarom werd ik daarna altijd boos op mijn zusje."

De CAT is een training. Deze fase zou beter binnen individuele therapie passen omdat het gericht is op het individu. Ingaan op deze fase komt tot zijn recht tijdens verder gevorderde individuele therapie. Tijdens individuele therapie geniet de client ook meer aandacht en veiligheid. Mocht een client er duidelijk baat bij hebben om in deze fase te werken en hiervoor open staan, kan dit wellicht aangeboden worden aan de client om mee verder te gaan tijdens individuele therapie. Als afsluiting van het therapeutisch proces is er tot slot nog fase 5: het drama ritueel.

Fase 5: Het drama ritueel

Deze fase geeft de client de mogelijkheid om terug en vooruit te kijken en afscheid te nemen. Rituelen samenhangend met afscheid en terugkeer worden vormgegeven in spel. De client heeft de mogelijkheid om terug te kijken naar zijn eigen proces. De overgang naar zelfstandig functioneren in de buitenwereld wordt in deze fase gemaakt. Emunah (1994) zegt dat dramatische rituelen de mogelijkheid bieden te communiceren op een manier, die niet alleen door middel van taal gedaan kan worden.

Deze fase is ook gericht op individuele therapie. De client kijkt terug op zijn therapeutisch proces en de voortgang die heeft plaatsgevonden. Er worden bijvoorbeeld voorwerpen op een tafel gelegd die symbool staan voor belangrijke punten tijdens het therapieproces. De client kijkt bijvoorbeeld naar de voorwerpen die gekoppeld zijn aan momenten uit zijn proces en denkt terug aan zichzelf tijdens dat moment van zijn therapie. Bijvoorbeeld: "Deze handschoen heb ik gekozen omdat ik in het begin zo agressief was." "Het vliegtuigje heb ik gekozen omdat ik een nieuwe toekomst voor mezelf wil." "Ik wil als het ware een nieuwe toekomst invliegen." Deze fase helpt te verduidelijken wat belangrijk is in de toekomst voor de client. Voortaan herkent de client bijvoorbeeld bepaald gedrag van zichzelf en weet er op een betere manier mee om te gaan. De fase geeft ook een waardige afsluiting aan het therapie proces waar de client zich heeft ingezet om er zelf beter op te worden. Binnen de CAT wordt er natuurlijk ook aandacht besteedt aan de voortgang van iedereen. Aan het einde van de training wordt er bijvoorbeeld aan de deelnemers gevraagd waar iemand het meest iets aan gehad heeft binnen de training.

1.1.4 Actuele ontwikkelingen in het werkveld en het beroep

Binnen de zorg wordt er veel bezuinigd en wordt er van iedereen verwacht dat er optimaal gewerkt wordt. Daarnaast komt er in combinatie met een kostenbezuiniging de eis dat de zorg die gegeven wordt, verantwoord is. De politiek wilt graag dat zorg bewezen effectief is. Zorg die gegeven wordt moet werken en het liefst dezelfde zorg, bij iedereen. Dit is natuurlijk vrij complex en niet realistisch. Daarom (be)schrijft onder anderen het hele werkveld vaktherapie specifieke behandelingen, voor specifieke doelgroepen. In

deze boeken en (onderzoek)artikelen staan resultaten en effecten beschreven. Er moet namelijk evidence based gewerkt worden. Evidence Based Practice betekent volgens Smeijsters (2008) dat je als professional vanuit een praktijkprobleem op zoek gaat naar bewijs van effectiviteit van een behandeling op basis van onderzoek ('best research evidence') en deze evidence beoordeelt op kwaliteit en toepasbaarheid in de concrete situatie (Smeijsters, 2008). Het is dus oordeelkundig gebruik van het huidige beste bewijsmateriaal om beslissingen te nemen voor individuele patiënten.

De praktijk van evidence-based practice impliceert het integreren van individuele klinische expertise met het beste externe bewijsmateriaal dat vanuit systematisch onderzoek beschikbaar is, in combinatie met de voorkeuren, wensen en verwachtingen van de patiënt. Dat is de lijn waar PI Vught ook mee te maken heeft. Alle zorg moet bewezen effectief zijn en er moet van het best beschikbare materiaal gebruik gemaakt worden. Voor creatieve therapie is het nodig te beschrijven waarom iets (bijvoorbeeld binnen de CAT) effectief is. Door middel van vak-literatuur, onderzoeksartikelen en interviews wordt er zoveel mogelijk bijgedragen om te bewijzen dat vaktherapie een toegevoegde waarde heeft.

Daarnaast formuleert en bundelt het team vaktherapie van PI Vught draaiboeken van werkende formules en waardevolle informatie. Voor iedere training wordt een eigen draaiboek gemaakt. Na een afgeronde training wordt het draaiboek waar nodig aangepast om de bestaande training verder te optimaliseren. Daarnaast blijft de training op deze manier relevant en actueel. In de draaiboeken staan client, therapeut en medium uitgewerkt en staat bij iedere bijeenkomst duidelijk beschreven wat de doelen van die bewuste bijeenkomst zijn. De training wordt door twee media tegenlijk gegeven. Bijvoorbeeld door de therapeuten van drama en dans en beweging. Als eerste voert de therapeut van het medium drama bijvoorbeeld een werkvorm uit. Na de pauze van de training wordt er bijvoorbeeld verder gegaan met de werkvorm van de therapeut van het medium dans en beweging. In het draaiboek staat bij iedere bijeenkomst, vanuit ieder medium een werkvorm beschreven als voorbeeld. Zo hebben de therapeuten een duidelijk beeld van wat er van hun verwacht wordt tijdens die betreffende bijeenkomst.

Samengevat is de bedoeling dat er evidence based gewerkt wordt door iedere discipline binnen PI Vught. Door het land heen wordt vaktherapie vaak gedeeltelijk of zelfs als geheel wegbezuinigd. Team vaktherapie vindt het daarom belangrijk om hun bestaande aanpak en draaiboeken meer voeten in de aarde te geven en onder anderen met vak-literatuur onderbouwd te zien. Dit heeft meerdere redenen. Op de eerste plaats wordt er beantwoord aan de vraag om evidence based te werk te gaan. Dat is tenslotte de lijn die gevolgd moet worden door iedere discipline. Als hun aanpak onderbouwd is kan er aangetoond worden dat er op basis van werkende elementen gewerkt wordt. Op deze manier krijgt vaktherapie binnen PI Vught en heel justitie meer draagvlak en bestaansrecht. Hopelijk wordt er op deze manier minder snel aan gedacht om iets weg te bezuinigen, als er namelijk duidelijk aangetoond is dat vaktherapie een grote meerwaarde heeft binnen de penitentiaire psychiatrische centra in Nederland. Daarnaast draagt iedere vorm van evidence bij aan de body of knowledge van vaktherapie en wordt er nog meer draagvlak voor het vak gecreëerd.

Expliciet geformuleerd was de vraag vanuit de opdrachtgever (team vaktherapie van PI Vught) om de CAT te onderbouwen. Onderbouwen houdt in dit geval in dat er vak-literatuur gekoppeld wordt aan de werkvormen die uitgevoerd worden binnen de CAT. De PI wilt graag dat dit voor ieder medium gebeurt. Omdat dit een grote vraag is voerde ik het onderzoek uit vanuit het medium drama.

1.1.5 De vraag van de opdrachtgever

Expliciet geformuleerd was de vraag vanuit de opdrachtgever (team vaktherapie van PI Vught) om de CAT te onderbouwen. Onderbouwen houdt in dit geval in dat er vak-literatuur, onderzoeksartikelen en bevindingen uit interviews gekoppeld worden aan de werkvormen die uitgevoerd worden binnen de CAT. Het team vaktherapie wilt graag dat dit voor ieder medium gebeurt. Zo is er besloten de vraag te verdelen in behapbare taartpunten. Ik nam het onderbouwen van de CAT vanuit mijn eigen medium (drama) op mij. Tijdens de CAT komen zes thema's aan bod. Van deze thema's richt ik mij op het laatste thema: Grenzen herkennen en aangeven. Om het voor de lezer duidelijk te maken heb ik de overeengekomen keuze's hieronder in een tabel overzichtelijk weergegeven. Hier staat de training vernoemd en door welke media die gegeven wordt. Daarnaast staan de thema's beschreven en welke overeengekomen keuze er is gemaakt. Het specifieke thema grenzen binnen het medium drama is in deze scriptie onderzocht.

1. Training:	2. Media:	3. Keuze:	4. Thema's:	5. Keuze:
Communicatie en Assertiviteit Training	Drama	Drama	WIN (Waarnemen, Interpretieren en Navragen)	
	Dans en beweging		Communicatie vaardigheden	
	Muziek		Manieren van reageren: sub-assertief, assertief en agressief	
	Beeldend		Basisemoties (bang, boos, bedroefd en blij)	
	PMT (psychomotorische therapie)		Lichaamssignalen	
			Grenzen herkennen en aangeven	Grenzen herkennen en aangeven

(van links naar rechts)

1.1.6 De doelgroep

Zoals de naam als zegt huisvest de penitentiaire inrichtingen in Vught gedetineerden. PI Vught kent meerdere regimes, maar psychiatrische zorg krijgen de gedetineerden op het PPC (penitentiair psychiatrisch centrum). De doelgroep is in drie subgroepen te verdelen volgens Timmer (2006):

- Minder begaafde patiënten met zedenproblematiek en/of agressie gerelateerde problematiek:
Bij deze groep patiënten is sprake van:
 - verminderde cognitieve vermogens, zowel verbaal als per formaal;
 - zwak gestructureerde persoonlijkheid;
 - lacunes in basale sociale, emotionele en cognitieve vaardigheden die verband houden met een verhoogd recidive-risico
- Patiënten met persoonlijkheidsstoornissen en/of trekken waarbij sprake is van zeden- en/of agressie gerelateerde problematiek. Ook deze patiënten hebben lacunes in de basale sociale, emotionele en cognitieve vaardigheden welke verband houden met verhoogd recidiverisico.
- Schizofrene en langdurig psychotische patiënten bij wie het verminderd cognitief functioneren het recidiverisico vergroot (Timmer, 2006).

Timmer (2006) zegt dat binnen forensische psychiatrie veel gebruik wordt gemaakt van vaktherapie. Vaktherapie is een behandelvorm waarbij men het medium inzet om het therapeutische proces vorm te geven. In het medium of via het medium wordt inzichtgevende, verwerkingsgerichte, ondersteunende of ontwikkelingsgerichte behandeling geboden (Timmer, 2006). Met het medium wordt in dit geval bijvoorbeeld drama bedoeld. Bijvoorbeeld door middel van rollenspel komt het probleemgedrag van iemand naar voren en kan dit gedrag belicht worden tijdens therapie. Er kan dus door het medium gewerkt worden en er komt gedrag door het medium aan het licht.

Het team vaktherapie geeft individuele therapie aan de gedetineerden. Daarnaast geeft het team ook trainingen aan groepen gedetineerden. Als een aantal bewoners (gedetineerden) van de instelling overeenkomende hulpvragen hebben, kan er besloten worden een groep te vormen en deze een training aan te bieden. Voorbeelden van trainingen die gegeven worden binnen de PI Vught zijn: de AHT (Agressie Hantering Training) en de CAT (Communicatie en Assertiviteit Training). Vrij aan het begin van mijn stage liep ik mee tijdens een CAT. Later in het jaar leidde ik zelf met een collega uit het team een CAT. Door de voorbereidingen en de uitvoering heb ik als trainer (en therapeut) ervaren wat de werkzame elementen van de training zijn. Dramatherapie en de doelen die binnen de CAT behaald kunnen worden door de deelnemers gaan hand in hand.

1.1.6.1 De behoefte van de doelgroep

De thema's die aan bod komen binnen de CAT zijn duidelijk veel voorkomende problemen voor deze doelgroep. Na korte pauzes wordt er binnen de PI weer een nieuwe training aangeboden omdat er voortdurend deelnemers zijn die baat hebben bij de training. Natuurlijk kan de doorstroom van het aantal nieuwe gedetineerden en oude gedetineerden die weer gaan, snel verlopen. De thema's zijn veel voorkomend en hebben in ieder geval vaak onlosmakelijk te maken met het delict wat iemand gepleegd heeft. Hiermee bedoel ik dat er een of meer van de aan bod komende thema's bij de client, een probleem waren en uiteindelijk hebben bijgedragen aan het plegen van een delict.

De doelgroep die in aanmerking komt voor de training heeft aan een aantal zaken behoefte. Op bepaalde momenten wordt voor hun gevoel over hun heen gelopen of voelen ze zich aan de kant gezet. Ze hebben bijvoorbeeld het gevoel dat de figuurlijke ruimte om hun heen afgepakt wordt. Aangezien dit niet de manier is waarop ze behandeld willen worden kun je spreken van subassertief gedrag. Subassertief zijn betekent dat je iets doet wat je eigenlijk niet wilt. Je laat over je heen lopen, wordt wel eens gezegd. Het belang van de ander gaat boven dat wat je zelf wilt. Als dat voortdurend gebeurt is er sprake van een ongezonde structuur bij jezelf en wellicht gaan mensen misbruik van je maken. Deze cliënten hebben behoefte aan het leren assertief te zijn voor zichzelf. Assertief zijn is de gewenste vorm van omgang met elkaar. Je komt op voor jezelf en geeft dat op een normale manier aan iemand anders aan. Het is de manier van omgaan met elkaar die iedereen als gewenst beschouwt. Het sub-assertieve gedrag kan bijvoorbeeld voort komen uit het verzakken in negatieve gedachten en/of het nare gevoel toch maar weg te duwen en niets met de situatie te doen. De CAT training doet een beroep op het aangaan van contact en op te komen voor het eigen gevoel en belang van de client. Het is de bedoeling dat de client het gemakkelijker gaat vinden om assertief te reageren.

Tijdens mijn stage heb ik gewerkt met een zedendelinquent die autistisch was. Aan hem was niet, tot nauwelijks te zien wanneer hij geprikkeld of boos werd. Voor een ander kan dit dus moeilijk te herkennen zijn en tot gevaarlijke situaties leiden. De client kan namelijk uit zijn vel vliegen en dat kan voor de ander als vrij plotseling overkomen. In dit geval had de client er baat bij zijn emoties meer te uiten en te zeggen wat de ander met hem gevoelsmatig deed. De client is ook aangereikt om situaties op te pakken met mensen. Zo uit hij door middel van een gesprek zijn gevoel naar de ander om het probleem op te lossen. De ander weet wat zijn gedrag te weeg heeft gebracht en kan er in de toekomst bijvoorbeeld op letten. Wellicht is zijn gedrag misschien voor meerdere mensen, of alleen voor diegene storend.

Helmich, Reumers, Wekken, & Smeijsters, (2009) beschrijven dat vaktherapie gericht op emoties binnen justitiële jeugdinrichtingen en de gesloten jeugdzorg, zich op de volgende doelen richt:

- (H)erkennen van emoties
- Vergroten van het gedragsrepertoire met betrekking tot het uiten van emoties
- Bewustwording van / differentiëren van gradaties binnen een emotie
- Bewustwording van (lichamelijke) kenmerken bij het oplopen van een emotie / spanning
- Verbeteren van de zelfbeheersing (zelfcontrole en frustratietolerantie vergroten, impulsiviteit verminderen)
- Vergroten van de stemmingsregulatie
- (rouw / trauma) Verwerking

Precies de beschrijvingen die hierboven door Helmich et al., (2009) zijn beschreven, worden tijdens de CAT tegen het licht gehouden en zijn ook van toepassing op volwassen gedetineerden op het PPC van PI Vught. Veel aspecten vallen samen tijdens werkvormen. Het (h)erkennen van emoties en gradaties van emoties leren differentiëren wordt tijdens de training besproken met de client. Er wordt bijvoorbeeld een situatie nagespeeld waarin er over de grenzen van iemand gegaan wordt tijdens een etentje thuis. Achteraf wordt gevraagd welke emoties de persoon ervoer en waar in zijn lichaam dat voelbaar was. Het voelen van lichaamssignalen is een van de thema's die tijdens de training aan bod komen en staat ook hierboven beschreven volgens Helmich et al., (2009). Later kom ik nog terug op andere overeenkomsten tussen deze theorie en praktijk.

Timmer (2006) beschrijft dat (Interrelationele) gedragsproblemen voortkomend uit: gebrekkige empathie, assertiviteitsproblemen, expressie-problemen, gebrekkige emotieregulatie en agressieregulatie-problematiek indicaties zijn voor re-educatieve dramatherapie in de forensische psychiatrie. Deze beschrijvingen komen overeen met de probleemgebieden van de doelgroep.

De re-educatieve werkwijze wordt volgens Smeijsters (2008) als volgt beschreven: De re-educatieve werkwijze richt zich op het beïnvloeden en doorwerken van problemen. Hiertoe behoort enerzijds het via gestructureerde, trainingsgerichte activiteiten van het probleemgedrag, anderzijds het behandelen van de eventuele psychische conflicten die aan het probleemgedrag ten grondslag liggen (Smeijsters, 2008).

Bij deze werkwijze staan het eigen gedrag en beleven in het hier en nu en de directe oorzaken hiervan centraal. Bij re-educatieve creatieve therapie gaat het om datgene wat de client hier en nu in de relatie met de creatief therapeut en de medecliënten beleeft (Smeijsters, 2008).

Bij het behandelen van probleemgedrag behoren volgens Smeijsters (2008) doelstellingen als:

- uiten en reguleren van emoties;
- vergroten van de frustratietolerantie;
- afremmen van impulsief gedrag;
- verbeteren van de realiteitsoriëntatie;
- verbeteren van de sociale interactie en de interpersoonlijke vaardigheden;
- grenzen leren trekken
- uitbreiden van het gedragsrepertoire;
- versterken van het zelfvertrouwen;
- wijzigen en uitbreiden van het zelfbeeld;
- verminderen van de faalangst.

Timmer (2006) beschrijft ook dat er binnen de forensische psychiatrie onder anderen re-educatief gewerkt wordt. Re-educatief werken houdt volgens Timmer (2006) het volgende in: Er wordt directief klachtgericht gewerkt met als doel de klachten te reduceren. Er vindt bijvoorbeeld een kortdurende, gedragsmatige aanpak plaats volgens een bekend protocol. De aanpak is gericht op het verminderen of veranderen van specifiek, problematisch gedrag (Timmer, 2006). Individuele therapie en de CAT kunnen als een aanpak gezien worden.

De kern van het analoge procesmodel volgens Smeijsters (2008), is dat de psychische processen die zich in de client afspelen (zowel cognitief, emotioneel als communicatief) weerklinken in de wijze waarop hij zich in het medium (spel/oefening/werkvorm) uitdrukt. Het model is overkoepelend voor verschillende media en therapeutische stromingen (Smeijsters, 2008). Dit geeft aan dat vaktherapie een manier is om probleemgedrag inzichtelijk te maken voor de client en de andere deelnemers tijdens een training.

Om een voorbeeld te geven zijn zedendelinquenten vaker tot vaak subassertief. Zij zouden er baat bij kunnen hebben om mee te doen aan de CAT. Zelf was ik er eens getuige van toen een deelnemer (zedendelinquent) werd gewezen op zijn grensoverschrijdend gedrag en dit enigszins onder tafel probeerde te schuiven. De man was op bepaalde momenten subassertief, maar kwam tijdens de training op dat moment bij de ander grensoverschrijdend over. De man liet hier delictgedrag zien en werd hier door een collega gelijk op aangesproken.

1.1.6.2 Indicaties voor deelname aan de CAT

Voordat besloten wordt of een deelnemer meedoet aan een CAT, wordt door middel van een intake-gesprek gekeken in hoeverre iemand geschikt is voor de training. Tijdens deze intake worden de persoon in kwestie vragen gesteld als:

- Als u iets niet wilt, vindt u het dan moeilijk om nee te zeggen?
- Wanneer vindt u het moeilijk om nee te zeggen?
- Lukt het u soms wel om nee te zeggen, als u iets niet wilt?
- Heeft u al eerder deelgenomen aan een groepstraining? Hoe vond u dat?
- Wat vindt u belangrijk in een groep?
- Bent u gemotiveerd om deel te nemen?

Deze belangrijke vragen dragen bij aan de beeldvorming over de gedetineerde die wil deelnemen. Uit het intake-gesprek kan afgeleid worden of iemand geschikt is om mee te doen aan de training. Wanneer de onderstaande beschrijvingen het algemeen functioneren van iemand structureel verstoren, kan iemand in aanmerking komen voor de CAT. Het kan zo zijn dat een bepaald aspect meer naar voren komt dan een ander.

- Last hebben van een verstoorde waarneming en/of gedachtes
- Moeilijk kunnen omgaan met feedback en/of het moeilijk vinden feedback te geven
- Het lastig vinden zich te uiten en/of gevoelens te uiten
- Het lastig vinden om emoties te herkennen bij zichzelf of anderen
- Het lastig vinden om lichaamssignalen te herkennen bij zichzelf of anderen
- Het lastig vinden om grenzen aan te geven en/of aan te voelen bij zichzelf
- Het lastig vinden om grenzen bij anderen te herkennen en/of aan te voelen

1.1.7 De zoekstrategie

Voor de vakliteratuur ben ik in de bibliotheek van Zuyd (hogeschool) op zoek gegaan. Voor de onderzoeksartikelen ben ik op zoek gegaan in de databanken die Zuyd aanbiedt en heb ik op internet gezocht.

Zoektermen:

Ik heb los op de termen gezocht en gecombineerd met: dramatherapie/dramatherapy/psychodrama/rollenspel/role play/vaktherapie/art therapy.

- Waarnemen en interpreteren/interpretatie
- Communicatie (vaardigheden)
- Subassertiviteit/subassertief, assertiviteit/assertief en agressiviteit/agressie
- Emoties
- Lichaamssignalen
- Grenzen (herkennen en aangeven)
- Gevangen
- Gedetineerden
- Gevangenen

In het Engels:

- Observe/observing
- Communication (skills)
- Assertiveness/aggression/ways of reacting
- Emotions
- Bodysignals
- Limit(s)/boundary(s)
- Prison

Daarnaast heb ik op de onderstaande termen los gezocht en deze gecombineerd met de bovenstaande termen.

- Assertiviteitstraining
- Sociale vaardigheidstraining
- Communicatie training
- Forensisch(e) (psychiatrie)

In het Engels:

- Assertiveness training
- Social skills training
- Communication (skills) training
- Forensically/forensic (psychiatry)

1.1.8 Bevindingen uit de literatuurstudie

De CAT bestaat uit zes thema's: WIN (Waarnemen, Interpreteren en Navragen), Communicatie vaardigheden, Manieren van reageren: (sub-assertief, assertief en agressief), Basisemoties (bang, boos, bedroefd en blij), Lichaamssignalen en Grenzen herkennen en aangeven. De thema's van de CAT komen overduidelijk meerdere malen terug als thema's en onderwerpen in de gevonden literatuur. Zoals ik in eerdere hoofdstukken van deze scriptie al beschrijf is duidelijk waar de doelgroep behoefte aan heeft. Tijdens de CAT wordt hieraan gewerkt. Bij het thema grenzen komen de vijf eerdere thema's bij elkaar. Ook in de geraadpleegde en gevonden literatuur komen deze onderwerpen bij elkaar en komt onder anderen het nu volgende naar voren.

Meermaals wordt beschreven en onderstreept dat rollenspel wordt gebruikt tijdens sociale vaardigheidstraining en bij het aanleren van communicatie vaardigheden. Daarnaast wordt beschreven dat het uitermate geschikt is om cliënten te leren hun grens aan te geven of die te leren herkennen en accepteren. Doordat het een veilige aanpak is, is het voor cliënten gemakkelijker om met gedrag te experimenteren en nieuw gedrag te oefenen. De andere thema's/onderwerpen zoals: een verstoorde waarneming en het leren reguleren van emoties wordt binnen de geraadpleegde literatuur meermaals aangehaald als streefdoelen binnen de doelgroep van de forensische psychiatrie (Smeijsters & Cleven, 2004). De belangrijkste thema's zijn: zich niet kunnen manifesteren, verbinden van denken, voelen en handelen, overmatige expressie of te ingehouden expressie, het emotionele repertoire, grenzen en controle

in het contact, impuls-controle, geen eigen mening kunnen geven en een verstoord zelfbeeld (Smeijsters & Cleven, 2004). Al deze thema's komen terug bij de doelgroep die zich bevindt binnen de muren van PI Vught. Tijdens dit onderzoek richt ik me op de thematiek rondom: grenzen. De cliënten en de maatschappij hebben er uiteindelijk behoefte aan dat er naar gewenst gedrag gewerkt wordt.

1.1.9 De rol van het medium

In forensische instellingen is behandeling voornamelijk gericht op delict-preventie, beïnvloeden van gedrag, vergroten van het inzicht en verbreden van het handelingsrepertoire (Smeijsters & Cleven, 2004). Op deze manier wordt er ook tijdens de CAT gewerkt. Vaktherapie is een ervaringsgerichte therapie. De ervaring die iemand kan opdoen tijdens een therapie is een van de essentiële waarden van bijvoorbeeld dramatherapie. Iemand is bijvoorbeeld tijdens een rollenspel in de mogelijkheid te ervaren dat hij zijn grens kan aangeven. Deze succeservaring kan deze persoon tijdens de therapie ervaren en meenemen naar zijn afdeling. Nu lukt het de persoon/client bijvoorbeeld om op zijn afdeling tegen een andere client te zeggen dat hij niet meer zijn tabak wilt uitlenen die hij nooit terug krijgt. Doordat dramatherapie (ook tijdens de CAT) binnen een veilige situatie wordt uitgeoefend zijn cliënten in de mogelijkheid om te oefenen met (nieuw)gedrag. De ervaring die zij binnen het medium opdoen gaat gepaard met de cognitieve beredenering die gedurende de therapie plaats vindt. De therapeut heeft het namelijk met de client over wat er op dat moment precies gebeurd en wat de client ervaart of voelt op dat moment. Daarnaast heeft deze doelgroep in ieder geval meer belang bij het doen/ervaren van iets dan het er (alleen maar) over te hebben. Zeker cliënten die last hebben van een lager cognitief niveau of die last hebben van een licht verstandelijke beperking (LVB) hebben meer aan een ervaring binnen het medium.

Zelf heb ik tijdens een sessie ervaren dat een client met een lage cognitie van in de zestig tijdens een geïmproviseerd rollenspel opeens veel vrijer en levendiger kon bewegen en praten dan normaal. De client liep normaal moeilijker en voorover gebogen. Hij kwam bang en bezorgd over, in het algemeen. Tijdens dit spel kon hij duidelijk aangeven wat hij graag wilde doen, terwijl hij in het echt alleen maar over zich heen liet lopen en mee zou gaan in wat de ander van hem wilde. Ik vond het persoonlijk wel een klein wonderdje wat ik graag hier wilde delen met de lezer om een voorbeeld te geven van wat het medium cliënten kan bieden.

1.1.10 De noodzaak / relevantie voor aanvullend onderzoek

Vanuit het team vaktherapie heb ik concreet de vraag gekregen om bewijs te zoeken voor de CAT. Dit is nodig omdat het werkveld naar evidence (bewijs) vraagt en op die manier kan laten zien dat dramatherapie werkt en verantwoord te werk gaat. Hoe meer onderzoek er is, des te meer stevigheid het vak heeft binnen de PI Vught en het werkveld in het algemeen. De CAT is op dit moment practice based en de het team vaktherapie ziet de CAT uiteindelijk liever als een evidence based training. Doordat de training evidence based wordt hebben zowel beroep, client als studenten er meer aan omdat er wordt aangetoond dat bepaalde methoden, werkwijzen, technieken, interventies en werkvormen werken bij de doelgroep. De thema's uit de CAT komen ook tijdens individuele therapie terug en op deze manier draagt de onderbouwing van de training ook bij aan de individuele therapie kant van het team binnen PI Vught. Wat ervoor nodig is om de CAT zo veel mogelijk evidence based te maken wordt tegen het licht gehouden bij de vraagstelling van dit onderzoek.

1.2 Vraagstelling

Hoofdvraag:

Met welke dramatherapeutische theorie en methode kan de toepassing van dramatherapie bij het thema grenzen uit de CAT voor volwassen gedetineerden op het PPC binnen PI Vught onderbouwd worden?

Bij het formuleren van de deelvragen heb ik rekening gehouden met wat ik zelf het meest interessant vind om te onderzoeken en waar mijn opdrachtgever het meest aan heeft. De deelvragen gaven mijn onderzoek richting en maakten duidelijk waar ik me op heb gefocust.

Deelvragen:

- Geeft het spelen van een rol de client zicht op zijn probleemgedrag?
- Kan een client in spel leren omgaan met zijn probleemgedrag?
- Wat draagt dramatherapie (tijdens de CAT) bij aan het thema grenzen?

De andere thema's van de CAT zouden in een vervolgonderzoek belicht kunnen worden. Al deze thema's onder de loep nemen is niet haalbaar, in verband met de tijd die ik heb gekregen om mijn onderzoek uit te voeren. Manieren van reageren (subassertief, assertief en agressief) heeft onlosmakelijk te maken met het thema grenzen. Het gaat erom dat het relevant is om te benoemen. Wat is belangrijk? probeer ik mezelf af te vragen. Ik vind bijvoorbeeld veel informatie over Role play. Role play is bijvoorbeeld een uitstekende methode om te oefenen met grenzen aangeven en manieren van reageren.

1.3 Doelstelling

Het onderzoek levert uiteindelijk beschreven effecten en uitkomsten op. Het zal bestaan uit een combinatie van beschreven vak-literatuur die overeenkomt met wat experts en deelnemers verklaren. De experts geven aan wat zij vinden en weten. Deze bevindingen komen uiteindelijk overeen met de gevonden en bestaande vak-literatuur. Daarnaast ondersteunden de verklaringen van de geïnterviewde deelnemers nog meer de validiteit van de uitkomsten en door hun ondervonden effecten.

Voor het onderzoek zal ook naar theorieën over rollenspel worden gezocht. Dit levert een zo compleet mogelijk product op. Op deze manier draag ik iets bij aan het werkveld en het vak. Het team vaktherapie van PI Vught bemachtigt een zo goed mogelijk bewezen en effectieve communicatie en assertiviteit training. De beschrijvingen van de bewezen effecten van de training, zijn overdraagbaar naar bijvoorbeeld individuele therapie en dragen in die zin bij aan het vak. Op deze manier bevat het eindproduct overstijgende kwaliteiten en zijn deze resultaten interpreteerbaar voor vervolgonderzoek en ander onderzoek.

2. Onderzoeksdesign

2.1 Onderzoekstype en onderzoeksmethode

Het onderzoek is een kwalitatieve survey. Deze vorm van onderzoek geeft diepgaande informatie door in te gaan op achterliggende motivaties, meningen, wensen en behoeften van de doelgroep. Een kwalitatief onderzoek gaat in op het waarom van heersende meningen en bepaalde gedragingen. Daarbij worden bewuste motivaties van de doelgroep besproken, maar ook onbewuste motivaties kunnen worden achterhaald (Baarda et al., 2009). Om de beschreven effecten nog meer valide te maken worden een aantal mensen geïnterviewd. Door middel van interviews ga ik meerdere zaken inventariseren die noodzakelijk zijn voor het onderzoek:

- Waarom deze training?
- Waar heeft deze doelgroep behoefte aan?
- Aan welk thema van de CAT heeft de doelgroep het meest?
- Ik vind bepaalde informatie over een onderwerp, vindt de geïnterviewde dat ook relevant (of juist niet)?

Vanuit de literatuur komen vragen naar boven. Daarnaast is het belangrijk te kijken naar wat er inhoudelijk binnen de training wordt gedaan en dat er na gedaan wordt of deze werkvormen effectief zijn. De bovenstaande vragen geven een idee waarover ik nadenk tijdens het (onder)zoeken. De hoofdvraag van de opdrachtgever is duidelijk. De deelvragen zoals die bijvoorbeeld hierboven (breed) zijn geformuleerd specificeren iets meer naar wat er precies gezocht moet worden. Na het eerste interview kan ik die gegeven informatie weer naast de volgende verkregen informatie leggen. Zijn we het nog met elkaar eens? Waarom wel of niet? Komt er een bepaald thema naar boven dat herkenbaar is? Nadat ik alle interviews gedaan heb leg ik deze weer voor aan de mensen die ik geïnterviewd heb. Ligger we nog op een lijn? Waarom wel of niet? Deze overeenstemming is belangrijk om bestaande professionals de nieuwe informatie te laten benadrukken en die tegelijkertijd hun professionaliteit onderstreept. Ik wil gaan beschrijven welke methode helpt en professionals in het werkveld kunnen mijn beschrijvingen alleen maar extra ondersteunen. Ik heb op mijn beurt weer meer houvast met wat ik schrijf doordat hun dit ook vinden. Je beschrijft met een survey opvattingen (Baarda et al., 2009). Er wordt onder anderen ook naar bewezen effecten en vak-literatuur gezocht (Baarda et al., 2009). In deze informatiebronnen kan belangrijke informatie te bemachtigen zijn die relevant is voor de onderbouwing van de training. Hieronder voorbeelden van bronnen waarin/op gezocht gaat worden:

- Boeken
- Onderzoeksartikelen uit databanken
- Tijdschriften
- Internet

Het wordt een explorerend onderzoek (Baarda et al., 2009). Explorerend onderzoek is gericht op de ontwikkeling van begrippen, hypothesen en/of een theorie. Exploreren gaat verder dan het louter beschrijven van verschijnselen; het is altijd gericht op theorievorming volgens Baarda et al. (2009). De bestaande vak-

literatuur wil ik koppelen aan een methode en een werkvorm die binnen de CAT wordt gehanteerd. Op deze manier vorm ik vervolgens een theorie over deze methode en deze werkvorm. Er wordt verdiepend ingegaan op een bestaande methode en in hoeverre deze toepasselijk is op de training. Ik zal verdiepend ingaan op deze methode. De methode lijkt een grote meerwaarde te hebben voor de CAT, omdat deze al vanaf het begin (van de training) wordt toegepast.

2.2 Dataverzameling

Naast de gevonden vakliteratuur en artikelen ga ik zes personen interviewen. De twee dramatherapeuten van PI Vught ga ik interviewen, omdat zij als geen ander weten wat de praktijk inhoudt in verband met de training. Zij hebben al meerdere keren de training gegeven en zijn zelf al jaren ervaren professionals.

Daarnaast ga ik vier oud-deelnemers van de CAT interviewen. Zij hebben de training ondergaan en delen hun ervaringen. De resultaten die de training voor hun heeft opgeleverd is voor mij belangrijke informatie. Door hun bevindingen komen waardevolle aspecten van de training naar boven. De uitkomsten van deze interviews breng ik samen met mijn bevindingen uit de gevonden vak-literatuur en artikelen. Dit zijn verschillende onderzoeksmethoden en dragen bij aan de triangulatie-benadering (Baarda et al., 2009).

Aan de hand van mijn onderzoeksmateriaal formuleer ik een bevinding (theorie). Deze wil ik verifiëren bij een van de deskundige (member-checking) die ik heb geïnterviewd en bij collega's (peer-debriefing) (Baarda et al., 2009). Zij moeten zich kunnen vinden in mijn interpretatie. En zo nee, waar volgens hen de theorie niet klopt (Baarda et al., 2009).

2.3 Datapreparatie + data-analyse

Volgens Baarda et al. (2009) is het het meest verstandig de interviews zo snel mogelijk uit te typen. Op deze manier blijven er zoveel mogelijk details hangen. Opmerkingen over incidenten die plaatsvonden tijdens het interview of observatie, of emoties kun je ook in de tekst kwijt, maar wel zo dat ze als zodanig herkenbaar zijn. Beter nog is het om daarover aparte memo's te gebruiken (Baarda et al., 2009). Voor alsnog is mijn beeld over het interviewen dat ik de volgende beschrijving ga hanteren volgens Baarda et al. (2009): Als je globaal wilt weten wat voor aspecten er kunnen onderscheiden aan een fenomeen kun je volstaan met een analyse op themaniveau. De richtlijnen voor het onderscheiden van een fragment zijn dus: niet te lang aarzelen, de indeling is voorlopig, een fragment gaat over een onderwerp, een fragment moet los van de context te lezen en te begrijpen zijn, en fragmenten mogen elkaar overlappen (Baarda et al., 2009). Irrelevante tekst zal ik schrappen of omschrijven in een memo. Iedere waardevolle zin zal meegenomen worden in het onderzoek. In mijn logboek schrijf ik mijn gang van zaken en keuzes op. Hierin beschrijf ik mijn zekere en onzekere keuzes (Baarda et al., 2009).

Volgens Baarda et al., (2009) ga ik te werk volgens de zogeheten gefundeerde theoriebenadering. Een veel gebruikte manier om van de afzonderlijke gegevens via een proces van reductie en labeling tot een theorie te komen, is de zogeheten gefundeerde theoriebenadering. Hierbij is een theorie niet het beginpunt, maar het eindresultaat van een labelingsproces en is als het ware gefundeerd in de empirie (Baarda et al., 2009). Tot nu toe heb ik bv. vanuit verschillende zoektermen en velden gezocht naar boeken met bruikbare literatuur. Ik zocht op de volgende (globale) woorden:

- forensische psychiatrie
- bestaande dramatherapeutische methoden
- op ieder thema van de CAT heb ik los gezocht
- assertiviteit trainingen
- sociale vaardigheid trainingen
- communicatie trainingen

De zes interviews die ik ga afnemen ga ik open- en axiaal coderen. Het resultaat tot nu toe is de reductie van een grote hoeveelheid gegevens tot een verzameling labels; dit wordt open coderen genoemd volgens Baarda et al., (2009). Daarnaast heb ik me gefocust op kernthema's. Dit proces van het ordenen van labels en deze terug-brengen tot (kern)thema's wordt axiaal coderen genoemd volgens Baarda et al., (2009). Ik heb mij hoofdzakelijk gefocust op de kernthema's: rollenspel en grenzen. Andere thema's waarop ik me heb gefocust zijn: feedback, motivatie en waar heeft de client het meest aan gehad tijdens de CAT. Wat deze thema's concreet inhouden komt later in deze scriptie naar voren, onder anderen bij het hoofdstuk: resultaten.

Daarnaast heb ik aparte memo's gemaakt van interessante informatie die aan de hand van de interviews naar voren kwam. Patronen ben ik gaan herkennen omdat bepaalde antwoorden bij meerdere respondenten terug kwamen. Om het streven van de gefundeerde theoriebenadering goed na te komen probeer ik de

meest relevante informatie te gebruiken voor mijn onderzoek. Waar expliciet beschreven staat wat ik kan gebruiken, label ik als bruikbaar bij het des betreffende thema.

De volgende punten streef ik na en zijn ook belangrijk om te onthouden volgens Baarda et al., (2009):

- wat je wilt weten
- waarom je dat wilt weten
- vanuit welk perspectief je het onderzoek verricht

2.4 Kwaliteit

De volgende begrippen die ik per kopje heb uitgewerkt zijn uitgeschreven aan de hand van de criteria waar ze volgens Kinébanian, Satink & van Nes (2006) aan voldoen. Een onderzoeksartikel moet in grote lijnen voldoen aan de onderstaande beschrijvingen wil het zo valide mogelijk overkomen.

Verzadiging

Er wordt een perfect gedoseerde hoeveelheid informatie gegeven. Er wordt geen informatie herhaald of onnodige informatie gegeven. De lezer wordt op de hoogte gebracht van een bepaalde wetenschap die, als de interesse is gewekt vragen laat ontstaan. De antwoorden op deze vragen worden tijdens het artikel op een gemoedelijke manier aan de man gebracht.

Navolgbaarheid + Overdraagbaarheid en Begrijpelijkheid

Er wordt duidelijk antwoord gegeven op de vraag van het onderzoek. Wat beschreven staat komt aannemelijk over en op subvragen wordt ook antwoord gegeven. Er mag naar mijn mening ook sprake zijn van een prima overdraagbaarheid. Het artikel beschrijft in een prettige, toegankelijke en behapbare mate alles waar behoefte aan is. Er worden zaken beschreven die naar verdere uitleg vragen en die uitleg komt ook. Het artikel moet fijn te lezen zijn. Voor een geïnteresseerde buitenstaander die niet veel met vaktherapie te maken heeft moet het ook prima te begrijpen zijn.
Bruikbaarheid

Het artikel is bruikbaar en een aanbeveling voor de praktijk. Er staat direct of indirect in beschreven dat dramatherapie een essentiële bijdrage kan leveren aan de desbetreffende doelgroep. Op deze manier kan ik de gevonden informatie koppelen en de transfer maken.

Geloofwaardigheid

De geloofwaardigheid van wat beschreven staat in het artikel is groot. De onderzoekers proberen op een beschrijvende en toelichtende wijze de lezer uit te leggen waarom dat wat zij beweren waar is. De onderzoekers maken gebruik van concrete voorbeelden en halen methoden van andere grote namen uit de vaktherapie erbij die mee worden genomen in de uitleg.

Gemeenschappelijkheid

De gemeenschappelijkheid met de deelnemers uit het onderzoek wordt door de onderzoekers geconstateerd, omdat zij in de praktijk ervaren hebben dat hun technieken en werkwijzen aansluiting vinden bij de doelgroep. Zo worden de zaken ook beschreven in het artikel. Er zijn vooraf gecreëerde methoden door inmiddels grote namen. Deze worden eigen gemaakt door de experts en toegepast op de deelnemers. Bij de deelnemers heeft het het gewenste effect. Dit wordt beschreven in het artikel.

3. Resultaten

Als eerste stap ben ik in de bibliotheek van school op zoek gegaan naar boeken en onderzoeksartikels. Wat ik in deze boeken en onderzoeksartikels heb gelezen over rollenspel, legde een basis voor mijn vragen die ik tijdens de interviews heb gesteld. Tijdens het onderzoek heb ik zes interviews afgenomen. Geertje Couwenberg en Evelien Campo heb ik geïnterviewd. Zij zijn de twee dramatherapeuten van PI Vught en hebben de CAT al een aantal keer geleidt. Daarnaast heb ik vier oud-deelnemers van de CAT geïnterviewd. De cliënten die aan de CAT hebben deel genomen blijven anoniem. De bevindingen die voortgekomen zijn uit deze interviews leest u hieronder.

3.1 Resultaten uit het 1ste interview met therapeut Geertje Couwenberg.

Het interview vond plaats op 8 januari 2016.

Geertje Couwenberg werkt sinds 1 juni 2010 binnen PI Vught als dramatherapeut. Uit het eerste interview kwamen een aantal aspecten naar voren: De deelnemers worden op een bepaalde manier gemotiveerd om deel te nemen aan de CAT. Er worden namelijk posters opgehangen op de afdelingen van de gedetineerden waar zij zich op kunnen inschrijven. Als de client wilt meedoen volgt er een intake gesprek. Een client van het PPC is nooit verplicht mee te doen. Ook al zou hem dit advies gegeven worden. De therapeut G. (Geertje Couwenberg) veronderstelt dat het spelen van een rol de client zicht geeft op zijn probleemgedrag. Door te oefenen met een rol is het veiliger om te experimenteren met nieuw gedrag.

Het spelen van rollenspel helpt bij het verkennen en oefenen van nieuwe rollen, gedrag en reacties zegt Emunah (1994). Door weer uit de rol te stappen kan de client volgens er op terug kijken wat hij gedaan heeft. De patiënt ziet dan wat hij gespeeld heeft en kan de link leggen naar zijn echte leven. Dat is ook waar de client tegen aan loopt op de afdeling of buiten (buiten de gevangenis). De rol geeft de client de afstand om het veilig te maken, waardoor het makkelijker spelen wordt. De client kan leren op wat voor manier hij het anders kan aanpakken.

Sommige hebben het nodig om het heel concreet te maken en zichzelf te spelen, fase 3 dus. Deze cliënten leren daar dan veel meer van. Er zijn ook cliënten die meer leren door de afstand groter te maken en een fase 2 rol te spelen, waardoor het allemaal iets minder realistisch is, maar dat ze daardoor wel beter die link kunnen maken. Het hangt dus af van de patiënt. Maar over het algemeen zeker in de CAT, is het duidelijk dat fase 3 meer werkt. De meest realistische situaties die het dichtst bij hun staan, helpen het meest. Die gaan over situaties die spelen op de afdeling. De situaties die in ieder geval concreet zijn werken het beste, om dan vervolgens aan het probleemgedrag te werken.

De therapeuten hebben wel eens een groep gehad waarbij er zoveel weerstand was bij het zelf spelen van een rol, dat de therapeuten het voorspeelden. De therapeuten speelden de situaties voor en de cliënten keken ernaar, om vervolgens daar hun lering uit te trekken. Dus ze waren zelf in die zin niet actief als speler. Ze hebben vervolgens wel door het kijken naar de therapeuten, dingen anders aangepakt in de realiteit zegt de therapeut G.

De gedetineerden konden dat waar de therapeuten op doelden tijdens het voorspelen, oppikken. In de nabespreking merkten de therapeuten dat ze de boodschap hadden begrepen. Dan ging het vooral over assertiviteit. Bijvoorbeeld: Een personeelslid blijft maar tegen je aan praten en je hebt daar geen zin in. Dan hoorde de therapeuten later terug dat dat voor anderen herkenbaar was. Ze gaven aan dat ze nu wel wisten op wat voor manier ze dan moesten reageren, maar ze speelden het niet zelf. De therapeut G. veronderstelt dat het uiteindelijk meer effect heeft om ze zelf te laten spelen, maar heeft daar geen bewijs voor. Dat is per persoon verschillend volgens G. Voor de een werkt het al genoeg om het te zien. Maar volgens de therapeut G. werkt de ervaring uiteindelijk het beste. Omdat de client het dan ook heeft ervaren en gespeeld. Voor de client wordt de drempel om het in het echte leven toe te passen lager als hij zelf speelt. Anders ziet de client het alleen bij een ander en weet hij nog niet op wat voor manier het dan bij hemzelf werkt.

Feedback ontvangen en geven

De cliënten herkennen de feedback vaak wel, niet altijd of willen dat nog niet echt toegeven. Er zijn bijeenkomsten tijdens de CAT die over feedback geven en krijgen gaan. Dat is vrij aan het begin van de training. Tijdens de training nemen de gedetineerden deze informatie mee, om af en toe nog op terug te komen. Tijdens andere sessies, met andere thema's krijgt iemand bijvoorbeeld feedback en dan wordt er volgens de therapeut G. wel eens gedaan als volgt: "Oh ja dit is feedback, daar moet ik nu zo op reageren." Tijdens nabesprekingen passen ze deze geleerde regels ook toe op elkaar. Het lijkt alsof het gemakkelijker is om feedback aan te nemen van iemand die meer gelijk is dan de therapeut. Volgens therapeut G. nemen ze feedback liever aan van elkaar. Hoewel ze het ook vaak aannemen van de therapeut, maar dan zien ze de therapeuten toch als iemand anders, als iemand van justitie of iemand van het personeel en dat is anders dan hun onder elkaar. G. denkt dat het meer waarde heeft als ze het onderling tegen elkaar zeggen dan wanneer de therapeut het zegt. Dat heeft therapeut G. ook al eens aan een groep en de andere therapeuten teruggegeven. Dat dat een meerwaarde is van een groep, dat men elkaar kan aanspreken en van elkaar kan horen hoe iemand overkomt bijvoorbeeld.

De bijdrage van dramatherapie binnen het thema grenzen tijdens de CAT

Therapeut G. veronderstelt dat dramatherapie binnen het thema grenzen bedraagt aan het uitspelen van situaties. Het concreet neerzetten van situaties die gebeurd zijn of gaan gebeuren en daarmee oefenen. Het is een heel concreet medium en dat is heel waardevol volgens therapeut G. Of het nou gaat om een rol of het spelen als jezelf. Men kan reacties van anderen peilen en na gaan op wat voor manier diegene daar dan op kan reageren. Afstand en nabijheids-oefeningen worden veel binnen de CAT gebruikt. Zeker voor het herkennen van de eigen grenzen. Dat is eigenlijk vaak het begin en de volgende stap is dan meer echt de rollenspellen om te kijken hoe dat in relatie tot de ander zit volgens therapeut G. Dus in de interactie. Dan

komen meer de rollenspellen aan bod. Afstand en nabijheids-oefeningen gaan ook wel weer richting de PMT kant, maar daar zit drama ook wel dicht tegen aan. Deze oefeningen zijn vaak meer gericht op het herkennen van de eigen grenzen. Tijdens de interactie is het meer van, hoe gaat de client met de grenzen van de ander om.

Ik kan mij nog een rollenspel herinneren tijdens een CAT uit het verleden. Vrienden kwamen op bezoek bij iemand thuis en gingen voortdurend over de grens van diegene waar ze bij op bezoek kwamen. De man van wie zogenaamd het huis was gaf pas zijn grens aan nadat er eigenlijk al overheen was gegaan. Andere gedetineerden vonden en zagen dat ook en hij herkende het zelf achteraf ook. Therapeut G. wist over welke situatie ik het had. Dat gebeurt eigenlijk heel vaak volgens G. In de situatie herkent iemand wel al zijn grens, maar weet nog niet goed op wat voor manier hij er het beste mee om kan gaan. Soms wordt het niet eens herkend door de client. Andere zien het bijvoorbeeld dan wel heel goed bij diegene. Achteraf herkend de client wel wat de anderen hem terug gaven. Dan is het mooie van rollenspel om het vervolgens nog eens te spelen en dat de client ander gedrag kan laten zien of kan oefenen met ander gedrag.

Therapeut G. ziet wel vaak dezelfde soort dingen terugkomen. Er is bijvoorbeeld een werkvorm waarin de therapeut een vraag stelt en dan moeten de cliënten reageren vanuit een sub-assertieve rol of een assertieve rol of een agressieve rol. De therapeut G. merkt dat de werkvorm heel goed aanslaat. De werkvorm geeft heel veel inzicht in welk gedrag iemand laat zien. Het is een werkvorm die therapeut G. ook vaak inzet bij andere therapieën. De verschillen tussen de drie begrippen (sub-assertief, assertief en agressief) worden door middel van deze werkvorm erg duidelijk en concreet voor de cliënten. Terwijl de werkvorm meer als tussenoefening bedoeld was, heeft deze dus veel meerwaarde tijdens de training volgens therapeut G. Dan hoeven de cliënten geen rol te spelen maar echt zichzelf. Op wat voor manier reageer je als jezelf is dan de hoofdvraag. Wat de client daaruit kan concluderen is dan heel concreet en heel dicht bij zichzelf. Dat is een belangrijke reden waarom deze werkvorm van nut is en gedaan wordt tijdens de training. De volgende stap is hieraan te werken mocht deze reactie niet gewenst zijn voor de client en zijn omgeving. Het doel is naar de assertieve variant te komen.

3.2 Resultaten uit het 2de interview met therapeut Evelien Campo

Het interview vond plaats op 12 januari 2016.

Evelien Campo werkt sinds 1 juni 2010 binnen PI Vught als dramatherapeut. Therapeut E. (Evelien Campo) is er als eerst mee begonnen de CAT te geven. Dat was met toen met PMT collega Josep Wolters. Eerst was de naam niet de CAT maar de SOVA (SOciale VAardigheidstraining) en was het eerst ook alleen voor de mannen van de zedenafdeling bedoeld. Therapeut E. werkte er een half jaar, toen werden de therapeuten meer betrokken bij die zedenafdeling. De behandelcoördinator van de zedenafdeling vroeg gericht om een SOVA (training) voor zeden. Therapeut E. heeft deze training toen twee keer uitgevoerd. Dus twee keer een cyclus gedaan. Dat was het begin stadium van de CAT. Toen heette het nog niet zo, was de inhoud heel anders en toen hadden de cliënten elke sessie een ander thema.

Sinds ongeveer drie cycli hangen de therapeuten soort van posters op de afdelingen op waar de CAT info opstaat en kunnen de cliënten zich opgeven. De cliënten kunnen zich zelf inschrijven. Dat is één manier. De cliënten zien dat er iets wordt aangeboden. Communicatie en assertiviteit spreekt de cliënten meestal erg aan dus schrijven ze zich in voor de training door hun naam op de poster te schrijven. De tweede manier waarop de cliënten gemotiveerd worden om mee te doen is hun mentor die adviseert om deel te nemen aan de training. De mentor benaderd het team vaktherapie of de behandelcoördinator van de client. De behandelcoördinator geeft uiteindelijk aan of het verstandig is dat de client mee doet aan de CAT.

Wat volgens therapeut E. ook gebeurd is dat tijdens de behandelplan-bespreking van een client wordt besproken of diegene een geschikte deelnemer voor de CAT is. Deze inschatting wordt meestal gemaakt door een vaktherapeut die bij de behandelplan-bespreking aanwezig is. Vaak is dit ook de vaktherapeut waarvan de client al individuele therapie krijgt, als de client vaktherapie krijgt. Dan wordt ook met de client besproken of diegene wilt deelnemen aan de training. Meestal zit de client bij zijn eigen behandelplan-bespreking en kan er gelijk een beslissing worden gemaakt. Het deelnemen aan de training is geheel vrijblijvend. De therapeuten kunnen altijd eens tijdens de individuele therapie opereren dat er een training is en de vraag stellen aan de client of er interesse is in de CAT. Dan gaan de therapeut en de client daarover in gesprek. Bij elke aanmelding doen de therapeuten een intakegesprek en dan is de vraag of die aanmelding ook een deelnemer wordt.

De cliënten hebben het op de afdeling ook met elkaar over de training. De ene gaat bijvoorbeeld de theorieën aan de ander vertellen en adviseert wellicht ook zaken toe te passen die de client waarschijnlijk pas geleerd heeft. Een andere client geeft aan blij te zijn dat hij de training volgt, omdat er juist zaken naar voren komen waar diegene mee worstelt. Ze vertellen dus meer vanuit hun eigen ervaring aan elkaar en wat ze aan elkaar vertellen verschilt natuurlijk per deelnemer.

Zicht krijgen op het probleem gedrag door het spelen van een rol

Volgens therapeut E. geeft het spelen van een rol de client zicht op zijn probleemgedrag. Het is ook belangrijk dat het in een groep gebeurt. Afgezien van alleen de rol die de client speelt, krijgt diegene ook feedback op die rol. De feedback die de client krijgt draagt meestal bij aan het vergaren van inzicht over wat iemand in communicatie laat zien. Heel veel cliënten volgens therapeut E. zijn zich niet altijd bewust van wat laat ze laten zien of wat ze neerzetten. Het probleemgedrag is in deze groep meestal sub-assertiviteit volgens therapeut E. Dat is een criterium voor deelname. Dus niet de agressieve mannen, maar juist de sub-assertieve. Het spelen van een rol kan dan zijn dat iemand wordt gevraagd om de agressieve of de assertieve of de sub-assertieve rol te spelen. Dan zien de cliënten ook wat voor effect dat verschillende gedrag heeft. Therapeut E. heeft het hier over dezelfde oefening die Therapeut G. ook beschreef. De cliënten kunnen de verschillende gedragingen observeren en zelf ervaren door er namelijk naar te kijken bij anderen en het zelf te spelen.

Het probleemgedrag komt naar voren door het spelen van een rollenspel. Therapeut E. gaf een voorbeeld van een situatie. Iemand uit de groep gaf een voorbeeld als hij ging sporten. De client gaat graag zijn eigen gang tijdens het sportmoment van de afdeling. Er komt vervolgens een andere man van de afdeling aan hem vragen of hij mee mag doen. De man begint de client later te vertellen op wat voor manier hij het beste kan sporten. De client is hier niet van gediend maar zegt er niets over. In die zin liet de client over zich heen lopen terwijl hij volgens de therapeut E. dacht dat hij wel reageerde, maar niet echt duidelijk reageerde. Deze situatie werd vervolgens neergezet tijdens een rollenspel. In plaats van te zeggen dat hij het niet wilde liet de client alleen aan zijn mimiek zien dat hij er niet van gediend was. In die zin zie je probleemgedrag constant terug in wat ze laten zien in spel volgens therapeut E.

Vervolgens hebben we de situatie nog eens laten spelen op de manier zoals de client het graag gewild had. In eerste instantie vinden de cliënten dat heel moeilijk. Veel cliënten slagen er in het begin niet in de situatie zo te spelen zoals ze in gedachten hadden. Het is moeilijk voor de cliënten hun gedachten om te zetten in gedrag. Ze worden op die manier best vaak geconfronteerd met hun eigen probleemgedrag. Het integreren van nieuw gedrag heeft veel herhaling nodig. Herhalen gebeurt door middel van oefeningen, maar ook door middel van huiswerkopdrachten.

Op verschillende manieren proberen de therapeuten te werken aan de integratie van het nieuwe gedrag. Huiswerk is heel belangrijk. Want de cliënten kunnen het wel in de training gaan oefenen, maar als ze dan vervolgens terug gaan naar de afdeling, het helemaal los laten en er niks meer mee doen, dan is de kans klein dat het blijft beklijven. Daarnaast wordt het ook in verschillende media herhaalt. Dus hetzelfde idee van assertief gedrag of "ik geef mijn grens aan" wordt niet alleen in een drama-werkvorm gedaan, maar ook in een beeldende-werkvorm, muziek-werkvorm of dans en beweging-werkvorm. Het ligt eraan welke twee media de training op dat moment geven. Dat draagt er ook aan bij, dat de verschillende situaties wel uiteindelijk op hetzelfde neer komen, maar dat ze vaker kunnen oefenen en het zo beter integreren volgens therapeut E. Het doel van de situatie is bijvoorbeeld nog steeds dat de client zijn grens aangeeft als hij vindt dat iemand te ver gaat tijdens een gespeelde scene.

De client kan in spel leren omgaan met zijn probleemgedrag.

Volgens therapeut E. kan een client door middel van spel leren omgaan met zijn probleemgedrag en oefenen met gewenst gedrag voor hemzelf en de omgeving. Naar mate dat de training vordert. In het begin heb je algemene thema's. Dan hebben de cliënten vaak groepsthema's die ze allemaal herkennen. In het begin zien ze van elkaar dat ze allemaal bv. sub-assertief zijn, maar naar mate dat de training vordert wordt dat ook meer een individuele connotatie. Cliënten zijn niet op dezelfde manier sub-assertief als de ander en dat wordt naar mate de training vordert wel veel duidelijker. De client leert beter verschillen zien. Bv: "Ik ben wel sub-assertief als het aankomt op, voor mezelf opkomen tegen de mentor of tegen het personeel." "Maar ik kan wel goed mijn grens aangeven als het gaat om andere dingen." "Als ik in de winkel wat heb besteld en dat is fout gelopen." In het begin zijn er vooral groepsthema's binnen de CAT en herkennen de cliënten ook heel veel van elkaar, dat blijft ook wel zo gaandeweg de training. Maar er worden toch ook individuele accenten gelegd volgens therapeut E. De ene client die geeft zijn grens niet duidelijk aan, hoewel die die wel heel goed voelt. De andere client voelt zijn grens nog niet eens aan en gaat er helemaal overheen. Er zitten individuele verschillen in hoe sub-assertief iemand is. Naar zowel het leren voelen van de eigen grens als het op tijd aangeven van de eigen grens is duidelijk vraag en wordt daarom gelijkmatig tegen het licht gehouden tijdens de CAT. Volgens therapeut E. is beide zeer belangrijk.

Feedback ontvangen en geven

Zo goed als altijd herkennen de cliënten de feedback die hun gegeven wordt vanuit rollenspel door zowel de therapeuten als de andere cliënten die meedoen aan de training, volgens therapeut E. Vanuit beide kanten nemen de cliënten de feedback wel aan, maar therapeut E. denkt dat het anders binnenkomt als een

groepsgenoot het zegt. Therapeut E. heeft de indruk dat de cliënten dan sneller geneigd zijn er iets mee te doen. Het is in de ogen van therapeut E. meer toegankelijk. Het komt namelijk van een gelijk gestemde. De cliënten weten dat de ander er ook last van heeft. Het is vooral toegankelijker volgens therapeut E.

De bijdrage van dramatherapie binnen het thema grenzen tijdens de CAT

Therapeut E. haalde een voorbeeld aan dat tijdens de training is toegepast. Het gaat om een drama-werkvorm waarin de cliënten hun grens moesten aangeven door alleen "nee" te zeggen. Dus in de werkvorm mochten ze alleen "nee" als reactie geven. Dat wil zeggen dat ze die "nee" op een duidelijke manier moeten geven want anders houdt iemand niet op. Maar ook bijvoorbeeld non-verbaal. Dan mochten de cliënten niks zeggen maar alleen non-verbaal hun grens aangeven. Als ze dan eenmaal die grens voelen, hoe brengen ze dat dan over was de vraag. Dan wordt bijvoorbeeld duidelijk dat de ene client daar duidelijk in is en een duidelijke expressie heeft of de client gebruikt wel zijn hele lijf, maar heeft de hele tijd een glimlach op zijn gezicht. Dan komt de client ook niet helemaal duidelijk en congruent over. Of iemand die zegt het wel duidelijk maar zijn gebaren zijn maar met slappe handen. Een ander voorbeeld wat niet voor veel overtuiging zorgt is als iemand geen oogcontact maakt. De client zegt wel nee, maar kijkt de ander niet aan. Het is dus belangrijk op wat voor manier iemand zijn grens aangeeft.

Duidelijk is dat de cliënten moeite hebben het aangeven van grenzen. Waar het hem specifiek in zit wordt tijdens de CAT tegen het licht gehouden en hier worden de werkvormen op uitgekozen. Als het gaat om lichaamshouding, wordt er bv. gevraagd alleen de grens aan te geven door middel van lichaamshouding. Van in het begin meer algemene thema's, worden er uiteindelijk specifiekere thema's uitgefilterd bij de cliënten. Iemand durft zijn grens niet aan te geven, waar zit het hem dan precies in? Op wat voor manier kan de client het wel proberen? Dit wordt dan letterlijk uitgespeeld.

Het vormgeven van je grens door middel van je lichaamshouding bijvoorbeeld is meer een groepsspel. De cliënten beelden uit wat zij zich voorstellen bij hun grens aangeven. Dat is algemeen en wordt bijvoorbeeld gedaan tijdens een soort van aan-bel-spel. Iemand komt iets vragen en de ander mag alleen met "nee" reageren of alleen non-verbaal. Daarna inventariseren de therapeuten met de cliënten wat wel en niet werkt. Wat komt goed over en wanneer voelen de cliënten dat de ander het meent? Wanneer hebben de cliënten het idee dat ze er zo overheen walsen? Het inventariseren gebeurt als groep.

Het andere is meer situationeel rollenspel. Er wordt bijvoorbeeld een situatie waarin ze hebben gemerkt dat er iemand over hun grens ging neergezet. De cliënten vragen zich af op wat voor manier ze dan hun grens moeten aangeven in zo'n situatie. Dat wordt als groep uitgezocht en besloten. Observaties van de mede cliënten worden erbij gehaald. De cliënten laten los wat ze goed vonden en wat iemand beter kan doen. Cliënten geven elkaar concrete aanwijzingen. Tijdens het naspelen van een situatie kan de protagonist de scene even stop zetten en om hulp vragen. Daarna speelt de scene verder of opnieuw. De protagonist is de hoofdrolspeler, diegene om wie het op dat moment gaat. Het is een vakterm binnen dramatherapie. In dit geval is de protagonist diegene die zijn grens moet aangeven. Dan zetten de therapeuten de scene even stop.

Therapeut E. maakt haar werkvormen graag eenvoudig en focust op wat het doel van een werkvorm is. In het verleden was therapeut E. meer geneigd veel accenten in een werkvorm tegenlijk te stoppen. In haar ogen is nu juist het versimpelen van een werkvorm waardevol voor de cliënten. In plaats van letten op lichaamshouding en wat iemand zegt, deze twee zaken nu splitsen en het bijvoorbeeld achter elkaar doen. Eerst alleen letten op wat voor manier iemand zijn grens aangeeft en vervolgens een werkvorm uitvoeren waarbij het gaat om de juiste lichaamshouding aannemen bij het aangeven van de grens. Bijvoorbeeld bij het aan-bel-spel gaf therapeut E. in het verleden de cliënten bv. vijf opties om uit te kiezen als reactie. Tegenwoordig is therapeut E. van mening dat één optie tegenlijk aanbieden beter is voor de cliënten. De focus meer specificeren zorgt ook voor een beter effect en laat de succesvolle ervaring ook langer bestaan bij de cliënten. Langer stilstaan bij een succesvolle ervaring is volgens therapeut E. zeer belangrijk. Cliënten hoeven niet alles gedaan te hebben, als ze maar dat wat ze gedaan hebben aan werkvormen ervaren en er helemaal in hebben kunnen duiken. De succesvolle ervaring is belangrijk voor de integratie van nieuw gedrag volgens therapeut E.

Volgens therapeut E. hoeft ook niet iedereen alles gedaan te hebben tijdens de training. Van het kijken naar een werkvorm leren de cliënten ook volgens therapeut E. Het kijken naar een rollenspel is natuurlijk wel anders als er zelf in spelen. Dat bereikt niet hetzelfde volgens therapeut E. Het geeft wel een bepaald effect. Het kan misschien iemand aan het denken zetten. We doen juist drama zodat de cliënten het zelf kunnen ervaren volgens therapeut E. De hoogste vorm van leren is wel door het zelf te ervaren. Dat hoeven wij niet uit te vinden. Dat is al vaker aangetoond volgens therapeut E. Als de client er zelf mee aan de gang gaat, dan is de client ook geneigd het veel beter te onthouden. Het gaat er vooral om dat de client de ervaring integreert en dat daardoor nieuw gedrag ontstaat. Door naar een ander te kijken hebben de cliënten het nog niet zelf gedaan. Het zelf ervaren is het meest waardevol en concreet voor de doelgroep.

3.3 Resultaten uit het 3de interview met Client 1 (M)

Het interview vond plaats op 18 januari 2016.

Client M. liep vaker tegen probleemsituaties aan naar eigen zeggen en had daar verbetering voor nodig. Client M. geeft als voorbeeld dat hij moeilijk zijn grens kon aangeven wanneer iemand letterlijk te dicht bij hem stond. De CAT training sloot erg aan op zijn hulpvraag. Client M. vindt dat de training hem geleerd heeft op een bepaalde manier met mensen om te gaan zodat iedereen met elkaar door een deur kan. Dat is een belangrijke waarde voor hem. Client M. kwam op de hoogte door de training omdat er posters op zijn afdeling werden opgehangen en zijn behandelcoördinator kwam hem ook de training adviseren. Volgens de behandelcoördinator sloten de doelstellingen aan bij de client en de doelstellingen van zijn zorg-afdeling op het penitentiair psychiatrisch centrum. Client M. heeft zich vervolgens aangemeld voor de CAT. Op zijn afdeling waren er ook andere cliënten die de training gevolgd hadden of gingen volgen in de toekomst. De cliënten vinden vaak dat ze inzicht krijgen in hun eigen gedrag na de training. Het is af en toe ook moeilijk en confronterend. Client M. beschreef een situatie waarin zijn gedrag werd nagespeeld tijdens een rollenspel. Voor de client was het nieuw om te zien op wat voor manier hij werkelijk over kwam, tegenover op wat voor manier hij dacht over te komen. Via deze weg werd hem duidelijk dat zijn gedrag zorgelijk was vertelde client M. Op de afdeling hebben de cliënten het ook met elkaar over de training.

Zicht krijgen op het probleem gedrag door het spelen van een rol

Volgens client M. heeft rollenspel hem geholpen om zicht te krijgen van zijn probleemgedrag. Cliënten speelden zijn gedrag voor tijdens de training. De client zat langs de kant en keek naar een rollenspel waarin zijn gedrag werd geïmiteerd. Op deze manier werd hem duidelijk dat hij bedreigend overkwam. De feedback die hij kreeg heeft hem ook geholpen om in te zien waar zijn problemen zaten vertelde client M. De client was zich er niet bewust van vooraf dat hij op deze manier functioneerde. Client M. vertelde dat hij graag met mensen op een gelijkwaardige manier omgaat.

De client kan in spel leren omgaan met zijn probleemgedrag.

Naast het naspelen van situaties, hebben ook nog andere oefenen de client M. erbij geholpen om inzicht te krijgen. Client M. gaf aan het fijn te vinden feedback te krijgen van de mede cliënten. Hij heeft liever dat hij eerlijk hoort van iemand wat er aan de hand is, dan dat hij verneemt dat mensen achter zijn rug om iets over hem zeggen. De client kan het beter opvangen als iemand eerlijk tegen hem is. Rollenspel heeft client M. manieren van reageren helpen ontwikkelen om met het zorgelijke gedrag om te gaan, zoals de client het zelf noemt. De werkvorm waarin hij op een sub-assertieve, assertieve of agressieve manier moet reageren op spelaanbod van de therapeuten heeft hem duidelijk gemaakt welke variant het beste bij hem past voor zijn gevoel. De client herkende de stijl die het meest bij hem past en de stijl die hij graag wilde gaan hanteren. De client M. herkende zich het meest terug in de agressieve variant als iemand hem iets wilde laten doen wat hem niet aanstond. De assertieve variant vond de client wel het meest prettig om iets mee op te lossen.

Rollenspel gaf de client M. inzicht over op wat voor manier hij het beste kon omgaan met bepaalde situaties. De cliënten spelen situaties na. Er wordt wanneer de hoofdrolspeler dat wilt even gepauzeerd en feedback gegeven op zijn handelen en gedrag. Daarna wordt er met de gegeven feedback doorgespeeld of wordt de scene een stukje terug gepakt. Dan probeert de client het op een assertieve manier. Volgens client M. maken andere deelnemers het wel express iets moeilijk bij de tweede keer dat de scene gespeeld wordt. Er wordt dus bv. een situatie nagespeeld uit het leven van één van de cliënten. Als eerste variant wordt de scene meestal gespeeld zoals het daadwerkelijk verliep. Dat is meestal niet de gewenste manier voor iedereen die betrokken is. Vervolgens worden wel de gewenste varianten gespeeld. Bij de deelnemers wordt geïnventariseerd wat gewenst gedrag is en dat wordt dan bij de volgende keer gebruikt tijdens de scene. De deelnemers spelen dan de scene op een gewenste, assertieve manier uit.

De therapeuten hadden ook een mening over de situaties. Zij gaven ook tips en inzicht over de nagespeelde situaties. Client M. gaf aan dat de therapeuten verschillende manieren aandroegen om uit te proberen. De client leerde om bijvoorbeeld een stap achteruit te doen, de situatie te bekijken en dan pas een reactie te geven aan de andere persoon. Op deze manier kon de client op een rustigere manier het gesprek weer aangaan. Wat de client erg fijn vond was dat de aangedragen alternatieven langs de kant duidelijk voor hem waren. Het waren concrete voorbeelden. Client M. gaf aan dat hij bij bepaalde feedback zich schuldig voelde dat hij op deze manier gehandeld heeft. Op die manier zou hij zelf ook niet behandeld willen worden gaf hij naar eigen zeggen aan.

De bijdrage van dramatherapie binnen het thema grenzen tijdens de CAT

Door houdingen die mensen aannemen als de gemoederen wat oplopen heeft client M. geleerd wat gas terug te nemen tijdens een conflict situatie. Client M. heeft door de training meerdere handvatten opgepikt om zijn grens aan te geven. Door middel van gezichtsuitdrukkingen en afstand creëren geeft client M. zijn grens aan in een situatie waarin iets gebeurd wat hem niet bevalt. De client kon daarnaast tijdens rollenspellen duidelijk aangeven iets niet te willen. Voor de ander was het dan duidelijk wat hij ervan vond gaf client M. aan. Er werd bijvoorbeeld ook een werkvorm gedaan waarin mensen in een kring rondom de client gingen zitten. De client M. zat in het midden van de kring. De cliënten rondom diegene in het midden, hielden hun had uitgestrekt boven het hoofd van diegene in het midden. Client M. gaf aan dit niet prettig te vinden. Hij heeft graag dat mensen die hij niet kent of waar hij geen band mee heeft, afstand houden van hem. Dezelfde werkvorm werd nog eens uitgevoerd. Nu deden de cliënten vanaf een afstandje naar hem in het midden lopen. Client M. vond het moeilijk maar gaf tijdig zijn grens aan naar eigen zeggen.

Er waren ook situaties bij waarin er eigenlijk al iets over de grens van client M. werd gegaan. Client M. vertelde daarnaast duidelijk zijn grens aan te geven tijdens bepaalde situaties. Hij staat open voor een gesprek maar als hij het ergens niet over wilt hebben, geeft hij dat ook duidelijk aan. Daar heeft de training hem bij geholpen. Door in rollenspellen ermee te oefenen zijn grens aan te geven lukt hem dit nu beter naar eigen zeggen. Het lukt client M. makkelijker te zeggen dat hij iets niet fijn vindt of dat iemand erg dicht op hem staat en dat hij dat niet fijn vindt. Client M. uit zich makkelijker naar eigen zeggen nadat hij meerdere keren geoefend heeft en het op een nette manier kan aangeven. Voor zijn gevoel hoeft hij mensen niet meer van zich af te duwen. Het oefenen heeft het makkelijker gemaakt het ook in de praktijk toe te passen gaf client M. aan.

Client M. gaf aan grenzen bij anderen ook te respecteren. Anders creëer je volgens de client ongemakkelijke situaties voor de ander waar niemand behoefte aan heeft. Client M. let er bewust op naar eigen zeggen niet bij anderen over de grens te gaan. De client vond het makkelijker om zichzelf te spelen in een rollenspel dan dat hij iemand anders moest spelen. Als er een situatie uit zijn leven werd nagespeeld wist hij wat er ging gebeuren want hij kende de situatie. Hij kon dan als zichzelf reageren. De client had er meer moeite mee om gewenst te reageren als hij een rol moest spelen gaf hij naar eigen zeggen aan. De client M. vond het moeilijk als hij bewust gewenst moest reageren vanuit een rol merkte hij aan zichzelf op. De combinatie van de opdracht en het spelen van een rol vond hij complex. Er was ook nog een ander probleem voor de client waar hij mee geoefend heeft tijdens de training. Client M. gaf aan het lastig te vinden op welk moment hij nou het beste een gevoel bespreekbaar kon maken met de ander. De client gaf aan zijn hele leven lang gewend te zijn het altijd meteen en heftig te uiten als hij het ergens niet mee eens was. Door de training heeft hij geleerd dit op een andere manier aan te pakken. Client M. geeft aan dat het hem beter af gaat maar dat hij het nog steeds moeilijk vindt. Hij vraagt zich nog wel eens af, of hij de juiste manier hanteert om iets tegen iemand te zeggen of is het wel het juiste moment.

Voor de client zijn dit nog lastige situaties, maar de training heeft hem geholpen hier betere keuzes in te maken. Het lukt de client ook beter om in gesprek te gaan met anderen als hem iets stoort. De client M. kan dit dan op een rustige en assertieve manier aangeven bij de ander, in plaats van boos te worden zoals vroeger of zelfs fysiek- en/of verbaal-agressief te worden. Naar eigen zeggen doet hij dit nu minder tot niet meer. Naar eigen zeggen heeft de CAT eraan bijgedragen deze overgang beter te kunnen maken (van (passief-)agressief naar assertief reageren). Daarnaast heeft het voor client M. geholpen, dat zijn mentoren hem goed hebben bijgestaan. Zij hebben eraan bijgedragen dat de client M. ook de oefeningen op e afdeling kon oefenen. Dus naast de training kon de client ook oefenen met het nieuwe gedrag op zijn afdeling bv. De mentoren zijn zelfs twee keer meegekomen naar de training om een goed beeld te kunnen krijgen over de bijdrage die zij konden leveren wat betreft de begeleiding van de client M.

Client M. vond het moeilijk tijdens rollenspel om een sub-assertief persoon te spelen. In zijn ogen voelde het vernederend als hij dat moest doen. Naar zijn eigen zeggen is dat ook de reden dat zijn agressieve kant altijd heeft overheerst in het verleden. Hij wilde nooit sub-assertief zijn. De sub-assertieve variant spelen vond hij zeer ongemakkelijk en voelde niet fijn. Het spelen van een assertief persoon was nieuw voor hem. In het verleden zou hij gewoon uit zijn dak zijn gegaan, maar nu heeft hij geleerd zaken bespreekbaar te maken.

Client M. geeft duidelijk aan dat hij er wat aan heeft als hij zichzelf speelt tijdens een rollenspel. Daarnaast geeft de client ook duidelijk aan dat hij er niet zo veel aan heeft als hij iemand anders speelt. Het voelt dan niet echt voor hem. Client M. trekt er wel lering uit als hij zichzelf speelt en situaties naspeelt uit zijn eigen leven. De client geeft wel duidelijk aan dat hij door het spelen van een rol de beleving vanuit de ogen van de ander kan ervaren. Client M. speelde bv. een keer een cassiere. Hij ervoer naar eigen zeggen goed wat die mensen overkomt als er iemand uit het niets heel boos wordt op hun. Client M. trok er naar eigen zeggen een bepaalde leer uit. Als iemand hemzelf speelt vindt de client dit komisch naar eigen zeggen. Daarnaast krijgt hij er wel een beeld van op wat voor manier hij gezien wordt.

Feedback ontvangen en geven

Client M. herkent de feedback die hij krijgt door middel van spel. Hij neemt het liever aan van een therapeut omdat dat naar eigen zeggen doorslaggevend is voor hem. Zij hebben ervoor gestudeerd naar zijn mening en komen deskundig op hem over. Daarnaast herkent hij ook de feedback van mede cliënten. Hij minder snel geneigd die aan te nemen als hun mening niet strookt met die van de therapeuten. Als client M. er voor zijn gevoel iets van kan leren, neemt hij het graag aan naar eigen zeggen. De therapeuten kunnen in de ogen van de client precies beschrijven wat hij goed deed en waar hij op kan letten voor later. Ook geven ze aan waarin hij te ver zou kunnen gaan tijdens een rollenspel. Bv: "Blijf het duidelijk zeggen, maar ga iemand niet onder druk zetten." Met dit voorbeeld beschrijf ik wat de client bedoeld. De therapeuten zijn duidelijk in wat iemand goed doet en waarvoor iemand moet opletten in de communicatie. Nog een fictief voorbeeld: "Je houding was correct, maar je kwam niet echt overtuigend over met je stem." Sub-assertieve cliënten in de groep kunnen voor het gevoel van de client nogal snel iets bedriegend vinden. Client M. vindt het vaak overdreven wat de cliënten hem zeggen die last hebben van sub-assertiviteit, maar neemt wel aan wat hij van hun terug krijgt naar eigen zeggen. Hij respecteert hun mening daarin naar eigen zeggen.

Het huiswerk zorgt ervoor dat de client de onderwerpen voor zichzelf kan opfrissen en dat hij buiten de training het nog eens rustig kan nalezen. De client kan nalezen wat hij precies heeft gedaan en denkt naar eigen zeggen na over wat hij precies de afgelopen bijeenkomst gedaan heeft. Soms kwamen er dan nog wel wat vragen in hem op na het nalezen van een bijeenkomst gaf client M. aan. Het huiswerk bevestigt de client ook in zijn gedrag vanuit de perspectieven van anderen. Als er namelijk vragen in staan waardoor de client in de actie wordt gezet, kan hij bv. vragen op wat voor manier hij overkomt in bepaalde situaties. Deze vragen legt hij dan voor aan een van zijn mede cliënten op de afdeling. Op deze manier wordt de client bevestigd of hoort hij nieuwe dingen waar hij zich nog niet bewust van was.

Over het algemeen heeft de training meerdere zaken opgeleverd voor client M. Als eerste benoemd client M. dat hij veel inzicht geleerd heeft over het juist interpreteren van situaties. Bijvoorbeeld: het lijkt erop dat mensen het over iemand hebben, maar eigenlijk hebben die mensen het helemaal niet over diegene. Naar eigen zeggen heeft de client het meeste gehad aan het thema: de WIN (Waarnemen, Interpreteren en Navragen). Client M. geeft aan dat het voor hem een herkenbaar probleem was om situaties verkeerd te interpreteren. Nu heeft de client voor zijn gevoel meer geleerd zaken na te vragen. De client heeft begrepen dat hij ook uit bepaalde situaties een beter gevoel eruit kan halen als hij zaken navraagt. Bv: "Hey, ben je boos op mij?" de ander: "Nee, slecht nieuws gehad." Client M. heeft meteen een ander gevoel op dat moment. Vroeger zou hij erop af zijn gelopen en zou het escaleren bv. De client benadrukt dat hij überhaupt heel veel aan de training gehad heeft. Ieder thema had naar zijn eigen zeggen een bepaald nieuw inzicht voor hem. Bij het thema grenzen heeft client M. het meest gehad aan het op tijd leren aangeven van zijn grens. Ook niet even erover heen laten gaan maar voorkomen dat dat gebeurt, gaf client M. aan.

3.4 Resultaten uit het 4de interview met Client 2 (R)

Het interview vond plaats op 21 januari 2016.

De reden voor client R. om mee te doen aan de CAT was om te kijken of hij wel assertief genoeg was naar eigen zeggen. Daarnaast wilde hij graag zijn communicatieve vaardigheden wat verbeteren en opfrissen. In het verleden was client R. met een partner die hem als dom neerzette en dat hij niet goed was in assertiviteit. Juist door de training heeft R. daar zijn eigenwaarde in terug gevonden. Voor zijn gevoel is client R. wel degelijk assertief en communicatief. Naar eigen zeggen zijn er altijd dingen die aangescherpt kunnen worden en dat vond client R. ook zo fijn aan de training. Toen R. de poster zag heeft hij meteen zijn naam erop geschreven. De training was iets wat hij heel graag wilde doen naar eigen zeggen. Het fijne van de CAT vond client R. is dat het met een groep samen is. Client R. vond het fijn dat de groep rustig was en naar elkaar luisterde als iemand aan het woord was. Volgens client R. is het zeer essentieel als je met deze training wilt beginnen dat je gezamenlijk als een gelijkwaardige groep begint. Op de afdeling heeft R. anderen wel eens horen praten over de training, maar het kwam er volgens hem altijd op neer dat men altijd wat van de training leert.

Zicht krijgen op het probleem gedrag door het spelen van een rol

Rollenspel helpt client R. naar eigen zeggen om zicht te krijgen op zijn probleemgedrag. Daarnaast heeft client R. last van overmatig transpireren waardoor hij zich snel ongemakkelijk voelt tijdens sociale situaties. Soms had het spelen van rollenspellen ook een remmende functie naar eigen zeggen door zijn overmatig transpireren. Als hij speelde voelde hij zich niet altijd op zijn gemak door zijn transpireren en dat is ook iets waar hij al tig jaar tegen aan liep in de maatschappij naar zegen zeggen. Het heeft het leven van R. altijd beïnvloed naar eigen zeggen. Omdat het continu aan de hand was had de client er ook voortdurend last van op zijn werk, thuis en bij vrienden waar hij op bezoek ging of die op bezoek kwamen. Het maakte client R. onzeker en haalde hem naar eigen zeggen negatief onderuit. Daaruit voorkomend ging R. situaties vermijden of al met een niet fijn gevoel naar het theater of een verjaardag. De wereld van client R. werd steeds kleiner en kleiner. Gelukkig was client R. niet de enige die tijdens het spelen van rollenspellen het

warm kreeg of het spannend vond. Het stelde hem gerust dat hij niet de enigste was en merkte aan de groep dat iedereen het spannend vond. Het is niet iets wat hij dagelijks deed en dat maakte hem wel wat onzeker naar eigen zeggen.

De client kan in spel leren omgaan met zijn probleemgedrag.

Volgens R. kan iemand door middel van spel leren omgaan met zijn probleemgedrag. Alleen heeft R. daar naar eigen zeggen te weinig rollenspel voor gespeeld tijdens deze cycles van de CAT. De client R. speelt liever zichzelf naar eigen zeggen omdat hij dat makkelijker kan koppelen aan zijn echte leven. Het spelen van een rol vindt hij moeilijk omdat hij zich dan moet verplaatsen in een ander. Client R. geeft aan dat hij het een paar minuten zou volhouden een rol te spelen, maar na een twintig minuten wel zou vastlopen. Ondanks dat R. bijna geen rollenspel gespeeld heeft naar eigen zeggen vindt hij zelf spelen als kijken naar een rollenspel even belangrijk. Door te kijken naar anderen kon client R. voor zijn gevoel meer manieren van reageren zien.

De bijdrage van dramatherapie binnen het thema grenzen tijdens de CAT

Spel heeft client R. naar eigen zeggen absoluut geholpen om beter zijn grenzen te leren aangeven en aan te voelen bij de ander. In plaats van zaken weg te slikken zoals in het verleden heeft client R. door middel van de training geleerd zich te uiten op het moment. Daarbij wil R. niet overheersend zijn maar wel duidelijk maken dat hij iets bijvoorbeeld niet wilt. Grenzen bij anderen respecteren deed de client in het verleden al veel naar eigen zeggen. Client R. heeft heel lang voor zijn gevoel geleefd in een sfeer waarin hij zich afvroeg of hij er wel mocht zijn. Door de training is hij er naar eigen zeggen achter gekomen dat hij er eerder moet zijn. Assertief reageren ging hem gemakkelijk af naar eigen zeggen. In het verleden reageerde client R. meer vanuit een respect voor de ander. Nu reageert hij naar eigen zeggen door middel van de training meer vanuit zijn ik, op de ander als hij zijn grens moet aangeven.

Client R. beschrijft duidelijk een situatie die hij vaker heeft meegemaakt. In deze situatie geeft hij nu duidelijk zijn grens aan. Vroeger kwamen medecliënten van zijn afdeling vaker zijn cel binnen om een sigaretje te vragen. Naar eigen zeggen geeft hij nu duidelijk aan dat zij eerst horen te vragen of ze binnen mogen komen en dat hij dan ook zelf bepaald of hij ze een sigaretje geeft of niet. Client R. is bereid het twee tot drie keer vriendelijk te vragen, maar dan gaat zijn toon omhoog en wordt hij kriegelig. Hij heeft liever naar eigen zeggen dat mensen gewoon luisteren en dat hij zich niet hoeft op te winden. Client R. gaf aan dat het hem raakte dat hij tijdens een rollenspel gerespecteerd werd toen hij zijn grens aangaf. In het verleden zou dat nooit gebeurd zijn naar eigen zeggen. Vaker in de training raakte het hem dat hij nu voor zijn gevoel wel zijn grens kon aangeven en dat dat gerespecteerd werd.

Client R. liet tijdens spel geen gespeeld gedrag zien tijdens een rollenspel. Naar zijn eigen zeggen kan hij dat ook niet omdat hij het spelen van een rol al lastig zat vindt. Tijdens de training was client R. naar eigen zeggen zichzelf. Het huiswerk heeft hem ook geholpen naar eigen zeggen. Client R. kon de informatie nog eens terug lezen en naar zijn eerder gegeven antwoorden kijken. Daaruit kon hij concluderen dat er daadwerkelijk zaken veranderden bij hem. Client R. heeft vaker tussendoor naar eigen zeggen gekeken en terug gebladerd door zijn klapper. Client R. geeft aan dat hij vooral ziet dat hij directer in zijn reacties is geworden. Client R. zegt sneller waar het op staat nu naar eigen zeggen. Client R. is voor zijn gevoel assertiever geworden en maakt keuzes tegenwoordig meer vanuit zichzelf dan voor de ander. Tegenwoordig maakt client R. keuzes meer vanuit wat hij zelf wilt, in plaats van ermee bezig te zijn wat de ander alleen maar wilt.

Feedback ontvangen en geven

Client R. herkende de feedback die hij kreeg tijdens de training. Hij kreeg die liever van mede-cliënten want dat was naar zijn eigen zeggen meer puur. Wat de cliënten tegen hem zeggen vindt hij meer authentiek. De therapeuten hebben wel volgens client R. kennis over het vakgebied. Naar de therapeuten heeft de client ook geluisterd want, hij kwam tenslotte naar de training om wat te leren naar eigen zeggen. De therapeuten gaven aan waarop hij kon letten tijdens oefeningen. Die feedback heeft hij in het verloop van de training met zich mee genomen gaf client R. aan.

Tijdens de CAT is er een werkvorm waarbij de deelnemers foto's uitzoeken die zij bij iemand vinden passen. Client R. vond deze werkvorm erg fijn om terug te krijgen op wat voor manier mensen hem zien. Op deze manier kon hij naar eigen zeggen eens van een ander horen op wat voor manier ze hem zagen. Waar hij echt van stond te kijken was dat de mede cliënten van de training hem al zo snel zo goed hadden ingeschat. Dat had hij niet verwacht na een aantal bijeenkomsten. Volgens de mentoren van client R. is zijn verandering ook zichtbaar geweest.

3.5 Resultaten uit het 5de interview met Client 3 (H)

Het interview vond plaats op 2 februari 2016.

Client H. heeft moeite met bepaalde zaken in het contact met mensen. Naar eigen zeggen vindt hij het moeilijk inschatten wanneer hij bijvoorbeeld moet reageren. Client H. vraagt zich bv. wel eens af of hij van zich af moet bijten tijdens een bepaalde situatie of de stilte in acht moet nemen. De client heeft naar eigen zeggen moeite met het voelen van gevoel en emoties. Dat staat hem al lang in de weg. Naar eigen zeggen wilde client H. adequater voor zichzelf keuzes maken tijdens contact. Client H. vroeg zich af of hij op het moment er iets van moet zeggen als iets hem stoort of later bv. Client H. wilde door middel van de training meer leren zijn gedachten gelijk te uiten in plaats van er mee naar bed te gaan en de dag erna nog mee in het hoofd te zitten.

De client beschrijft dat hij anderen graag in hun waarde laat ook al stoort hij zich aan iets van de ander. Als client H. nu vaak met die ander te maken heeft wilde hij toch op een juiste manier iets zeggen over het gedrag van de ander. Volgens client H. is het voor hem de kunst om een negatieve prikkel te herkennen en te onderscheiden van positieve prikkels. De client wist van de training af doordat er een poster op het publicatiebord van zijn afdeling werd opgehangen naar eigen zeggen. Daarnaast werd tijdens zijn behandelplan-bespreking besproken dat de CAT voor hem op de planning stond.

Zicht krijgen op het probleem gedrag door het spelen van een rol

Volgens client H. helpt rollenspel hem niet om zicht te krijgen op zijn probleem gedrag maar wel om zichzelf te kunnen zijn. Hij kan zaken naar boven halen naar eigen zeggen die hij anders verstopt. In rollenspel kan client H. zich loslaten en de belemmeringen die hij op zichzelf legt, van zichzelf af laten glijden. In rollenspel durft client H. zichzelf te zijn omdat hij weet dat het niet echt is. Hij ervaart door rollenspel juist vrijheid naar eigen zeggen. Client H. vindt het wel belangrijk om dezelfde normen en waarden te hanteren tijdens een rollenspel die hij ook in het echte leven hanteert. Anders is het rollenspel niet echt voor hem op dat moment.

De client kan in spel leren omgaan met zijn probleemgedrag.

Tijdens een gespeeld rollenspel werd er gespeeld dat client H. bezoek kreeg van een vriend. Client H. zat zogenaamd tijdens de scene thuis tv te kijken en de vriend komt op bezoek. De vriend zet op een bepaald moment opeens een andere zender op terwijl client H. (op dat moment protagonist (hoofdrolspeler)) voetballen aan het kijken was. Client H. gaf aan dat hij op dat moment een eigen keuze moest maken en dat hij dat heel raar vond aanvoelen. Voor zijn gevoel moest hij streng zijn naar iemand anders toe. Client H. gaf aan dat hij dit gevoel niet herkent bij zichzelf. Hij wees de vriend zogenaamd de deur na deze gebeurtenis ondanks dat hij dat een moeilijke keuze vond. Naar eigen zeggen vond hij het moeilijk dit standpunt in te nemen en zijn vriend de deur uit te zetten. In zijn beleving gaf hij wel duidelijk zijn grens aan.

Rollenspel helpt client H. naar eigen zeggen wel manieren van reageren te ontwikkelen om met dit gedrag te leren omgaan. Client H. gaf aan dat hij door het spelen van rollenspel nieuwe ervaringen opdoet en zich zo bewust werd van ander gedrag dat hij kon laten zien. Daarnaast hielp de feedback die hij kreeg tijdens de training en de gesprekken met de mentor. Deze ervaringen hebben steeds meer effect gehad op zijn gedrag gaf Client H. aan. Tijdens de daarop volgende weken herkende client H. bij zichzelf een verandering. Naar eigen zeggen werd hij zich steeds meer bewust van zijn eigen gedrag. Zijn grens aangeven wat voor de client een nieuw moment naar eigen zeggen.

De bijdrage van dramatherapie binnen het thema grenzen tijdens de CAT

Client H. heeft lang met iemand van zijn afdeling een conflict gehad. De ander daagde hem steeds uit. Client H. heeft besloten te stoppen met het uitstralen van agressie maar zijn uitstraling te neutraliseren naar eigen zeggen. Client H. merkte dat de agressie vanuit zijn kant bleef komen en client H. zat er vervolgens mee bv. op zijn cel. Soms was de client er nog tot midden in de nacht mee bezig het proberen los te laten. Helaas bleef het vervelende gedrag vanuit de ander van de afdeling aanhouden. Toen heeft client H. besloten zijn gevoelige kant te laten en er iets van te zeggen. Voor hem was dat naar eigen zeggen de allereerste keer dat hij zijn gevoelige kant liet zien. Naar eigen zeggen ging de client de diepte in en gaf aan dat de ander hem kwetste. Naar eigen zeggen heeft de client dit kunnen doen door de training.

In het gewone dagelijkse leven ervaart client H. wel bepaalde emoties. Veel zaken roepen wel emoties op geeft de client aan, maar het ervaren van emoties blijft toch ook een probleem naar eigen zeggen. Volgens de client was er maar één manier om van het probleem met de andere client van de afdeling af te komen. Client H. gaf aan dat hij zich kwetsbaar moest opstellen in plaat van de strijd aan te gaan. Dat heeft hij naar eigen zeggen geleerd tijdens de CAT. Tijdens de CAT heeft de client ook geleerd van anderen. Naar eigen zeggen lette hij op wat anderen deden en aangaven tijdens rollenspellen. De client kreeg weer nieuwe input door op wat voor manier de anderen zaken deden ervaren. Het bood de client een perspectief om te checken op wat voor niveau hij zich bevond gaf hij aan. Client H. gaf aan dat hij het fijn vond niet de enigste

te zijn met dezelfde problemen. Hij hoefde zich gelukkig niet te schamen naar eigen zeggen. Het gaf hem rust dat hij niet de enigste was met deze problemen.

Rollenspel heeft de client naar eigen zeggen geholpen om zijn grenzen te leren herkennen bij zichzelf en anderen. Tijdens rollenspel houdt de client H. naar eigen zeggen rekening met zijn grens en die van de ander. Als de client een opdracht moet uitvoeren is hij bereid daarin te sturen naar eigen zeggen. Mocht de opdracht zijn dat hij op zijn eigen grens moet letten is dat volgens de client geen probleem. Naar eigen zeggen geeft de client binnen rollenspel gemakkelijk en duidelijk zijn grens aan als iemand daar expres overheen gaat. De client zegt dat de groep hem gemakkelijk af ging. Als er sterkere persoonlijkheden in de groep hadden gezeten had de client wellicht meer moeite gehad met zijn grens aangeven naar eigen zeggen. Voor client H. maakt het niet uit of hij zichzelf speelt of iemand anders naar eigen zeggen. Hij kan zich naar eigen zeggen goed inleven in andere personage's.

Client H. heeft het meest geleerd over zijn waarneming tijdens de training. Situaties zijn niet altijd zo zoals hij ze waarneemt geeft de client aan. Als hij iets ziet en waarneemt wilt niet zeggen dat het altijd zo is. De client zal het toch echt moeten navragen als hij het zeker wilt weten naar eigen zeggen. Client H. zegt dat hij er niet vanuit moet gaan dat dat wat hij voelt per definitie de waarheid is. Voorheen ging de client altijd van zijn gevoel uit. Door de CAT is hij anders gaan denken naar eigen zeggen. Als client H. bewust op zijn grenzen let, kan hij ze ook tijdig aangeven. Dat probeert hij ook te doen tijdens bepaalde situaties geeft client H. aan. Als hij signalen krijgt die erop duiden dat hij voor zichzelf op moet staan doet hij dat naar eigen zeggen. Client H. weet door de CAT op wat voor manier hij zijn grenzen kan aangeven naar eigen zeggen.

Tijdens een conflict reageert client H. rustig naar eigen zeggen. Bij zichzelf voelt hij de agressie opkomen, maar reageert toch op een assertieve manier op de ander en denkt na over zijn reactie. Voor de ander is het een teken dat client H. nadenkt en de ander mag dan ook nadenken over wat er gebeurt geeft client H. aan.

Feedback ontvangen en geven

De client herkende naar eigen zeggen de feedback die hij kreeg naar aanleiding van wat hij liet zien in de training. In spel heeft de client snel de neiging zich te verliezen in het willen winnen. Daarmee gaat hij over zijn eigen grens geeft client H. aan. Als hem gevraagd wordt bewust op zijn grens te letten weet hij die duidelijk aan te geven naar eigen zeggen. Met het huiswerk had client H. geen problemen naar eigen zeggen. Hij ging gericht op cliënten van zijn afdeling af om de opdrachten te maken. Zijn bepaalde emoties bv. bij client H. te herkennen, was één van de opdrachten.

3.6 Resultaten uit het 6de interview met Client 4 (J)

Het interview vond plaats op 3 februari 2016.

Naar eigen zeggen loopt client J. al zijn hele leven tegen een aantal problemen op tijdens communicatie. Client J. uit naar eigen zeggen zijn mening niet en geeft zijn grenzen te laat aan. In het verleden heeft client J. al eens mee gedaan aan een assertiviteitstraining waar hij wel wat aan gehad heeft naar eigen zeggen. Inmiddels is hij daar een aantal zaken van vergeten geeft de client aan. Client J. had zich opgegeven voor de CAT om beter voor zichzelf op te leren komen en beter te leren communiceren. Daarmee bedoeld client J. zijn grens aangeven naar eigen zeggen. Client J. heeft zich gelijk voor de training opgegeven toen hij de poster zag hangen op zijn afdeling. Naar eigen zeggen had hij de training liever buiten de gevangenis gedaan om het meteen toe te kunnen passen in zijn leven. Client J. geeft aan dat hij buiten de muren van de gevangenis zijn vaste patronen had waarmee hij dan kon oefenen. Binnen de gevangenis heeft hij deze niet. De client bedoelde te zeggen dat hij buiten de gevangenis, bv. tijdens zijn eigen sociale situaties beter zou kunnen oefenen. Naar eigen zeggen bv. thuis en/of op zijn oude werk.

Zicht krijgen op het probleem gedrag door het spelen van een rol

Client J. is het er mee eens dat rollenspel ervoor zorgt dat hij zicht krijgt op zijn probleemgedrag. Daarbij zegt de client wel meteen dat situaties hem tijdens rollenspellen beter af gaan dan in zijn echte leven. Naar eigen zeggen loopt hij tijdens echte situaties eerder vast. Tijdens rollenspellen gaan situaties hem wel goed af naar eigen zeggen. Tijdens rollenspellen heeft client J. vaker terug gehoord dat hij assertiever had mogen reageren. Hij gaf naar eigen zeggen te laat aan wat hij wel of niet wilde. Naar eigen zeggen beseft de client dit niet omdat hij al heel lang gewend was op een bepaalde manier te reageren. Nu hoorde de client van andere cliënten dat hij ook op een andere manier kon reageren. Voor zijn gevoel heeft hij deze andere manier van reageren geleerd tijdens rollenspellen naar eigen zeggen. Client J. gaf aan dat hij tijdens de training vaker heeft geoefend met vlugger en assertiever te reageren tijdens een rollenspel. Niet ieder rollenspel heeft hem geholpen naar eigen zeggen, Maar de rollenspellen die hij gespeeld heeft hebben hem geholpen om duidelijker te leren aangeven waar zijn grens ligt en dat hij zich niet sub-assertief hoeft op te stellen.

Er was bijvoorbeeld een rollenspel waarin de client duidelijk "nee" moest zeggen tegen de ander. Client J. merkte op dat hij vaker nog half lachend "nee" zei en dus duidelijk niet gewend was om "nee" te zeggen gaf hij aan. Client J. gaf naar eigen zeggen aan dat hij duidelijk ook niet gewend was standvastig te zijn bij het zeggen van "nee" tegen de ander. Zelf heeft de client goed ervaren op wat voor manier iemand een grens kan aangeven in spel, toen hij zelf moest proberen iets voor elkaar te krijgen tijdens een rollenspel bij de ander. Client J. gaf aan dat hij duidelijk voelde en zag, dat hij bij de ander niks voor elkaar kreeg. Client J. stelde dit vast door middel van duidelijke taal en een daarbij horende lichaamshouding van de ander. Client J. heeft naar eigen zeggen altijd de neiging gehad de ander in de leidende positie te zetten en zichzelf in de onderdanige. Zelf noemt hij het zichzelf kleineren. Op deze manier liet hij altijd over zich heen lopen. Zijn lichaamshouding straalde naar eigen zeggen altijd sub-assertiviteit uit. Client J. zegt dat de ander vaker dacht wel genoeg met hem voor elkaar te krijgen door bijvoorbeeld het gebrek aan een juiste houding en assertiviteit.

De client kan in spel leren omgaan met zijn probleemgedrag.

De client heeft ervan geleerd door het zelf te doen maar ook door het kijken naar anderen gaf hij aan. Daarbij heeft de client ook situaties nagespeeld uit zijn eigen leven en die vervolgens toegepast op zijn afdeling. Er kwam bv. een mede client van zijn afdeling vaker vleeswaren uit zijn koelkast halen op cel, omdat client J. toch genoeg had naar de mening van de andere client. Client J. was hier natuurlijk niet over te spreken en deze situatie is later nagespeeld tijdens de training. Client J. heeft vervolgens naar eigen zeggen op een assertieve manier zijn grens kunnen aangeven bij de andere client door middel van duidelijke taal en zijn lichaamshouding aan te passen. Volgens client J. straalde zijn lichaamshouding stevigheid uit en was de taal begrijpelijk en duidelijk voor de ander naar eigen zeggen.

Het kijken naar anderen heeft client J. geholpen om na te denken over de manier die hij zelf zou gebruiken om te reageren op een situatie. Naar eigen zeggen vergeleek de client het gedrag van de ander met zijn eigen gedrag en leerde client J. daardoor ook nieuwe manieren van assertief reageren op een situatie. Het gaf client J. ook inzicht over situaties uit zijn verleden waarop hij anders had kunnen reageren naar eigen zeggen. Langzamer hand merkt de client dat hij naar eigen zeggen meer van zich mag laten horen tijdens situaties waar dat nodig is. Naast het feit dat hij het opmerkt dat hij meer van zich mag laten horen schrikt hij ook van zichzelf naar eigen zeggen als hij assertiever reageert. Client J. benadrukt dat hij niet op een brutale manier iets wilt oplossen maar problematische situaties voor zichzelf wilt voorkomen. In het verleden was client J. bang dat mensen waarop hij boos zou worden niet meer met hem zouden praten na een ruzie. Gelukkig heeft hij naar eigen zeggen ondervonden dat mensen wel nog met hem praten nadat hij zijn grens aangeven heeft.

De bijdrage van dramatherapie binnen het thema grenzen tijdens de CAT

De client leerde naar eigen zeggen van rollenspel om beter om te gaan met situaties waarin hij zijn grens moest aangeven. Liever ervaart hij situaties in de praktijk, omdat het dan echt is en zaken dan echt voelen naar eigen zeggen. Tijdens een rollenspel is er volgens client J. toch de wetenschap dat het fictief is. Dat wilt volgens de client niet zeggen dat hij niet leert van rollenspellen. Op de afdeling waar de client gedetineerd is heeft hij al tijdens een situatie assertief moeten optreden en zijn grens moeten aangeven. Client J. gaf aan dat er soms bewakers zijn op de afdeling die met hem mee lopen naar zijn cel. Liever heeft client J. dat niet en geeft hij dit aan. Naar eigen zeggen wordt hij dan meer verbaal en bozer. Sommige bewakers zitten hier op te wachten naar eigen zeggen en geven aan blij te zijn dat ze emotie kunnen zien vanuit client J. Op het moment dat er iets gebeurt wat de client niet wilt voelt hij dat wel duidelijk aan naar eigen zeggen.

Client J. heeft tijdens de CAT ook een oefening gedaan waarin hij op een sub-assertieve, een assertieve en een agressieve manier moest reageren. Naar eigen zeggen viel hem op dat hij heel zelden wel eens agressief is. Dit komt bijna nooit voor gaf client J. aan. Als de client anderen assertief ziet spelen in spel lijkt het hem fijn ook zo te reageren. Client J. geeft aan dat het hem moeilijk lijkt zo te reageren. Tijdens rollenspellen merkt hij wel op op wat voor manier hij kan reageren tegenover anderen. Client J. geeft duidelijk aan graag te willen veranderen en assertiever te reageren op anderen, voor zichzelf.

De client is zich door het huiswerk onder anderen bewust geworden van zijn lichaamssignalen. Client J. benoemde dat hij wellicht door medicatie wat afgevlakt is, maar vond het fijn te leren over zijn lichaamssignalen in combinatie met een bepaalde emotie. Met afgevlakt zijn bedoeld de client in dit geval dat hij misschien niet meer alles goed voelt omdat zijn medicatie dat veroorzaakt. Client J. gaf aan dat hij lichaamssignalen is gaan koppelen aan emoties en zo kon hij bij anderen emoties en lichaamssignalen gaan herkennen. Het huiswerk heeft client J. hier naar eigen zeggen bij geholpen. Tijdens een opdracht van het huiswerk was de bedoeling dat client J. aangaf welke lichaamssignalen hij bij welke situaties ervoer. Daarnaast kon hij aangeven welke emotie bij de situatie hoorde gaf hij naar eigen zeggen aan. Het huiswerk heeft client J. naar eigen zeggen ook gemotiveerd meer contact te zoeken met de bewakers en duidelijk vragen te stellen. Het motiveerde hem naar eigen zeggen om assertief te leren zijn en vragen te stellen, ook

aan de bewakers waar hij niet zo veel contact mee had. Client J. is dus in actie gekomen door het huiswerk en heeft kunnen reflecteren op wat er behandeld is tijdens de CAT.

Naast bewakers heeft client J. ook een keer tegen een mede client van zijn afdeling gezegd dat hij van een bepaalde opmerking niet gediend was. Normaal zou hij over zich heen laten lopen geeft client J. aan. Nu gaf client J. aan dat de andere client duidelijk aan hem kon merken dat hij het er niet mee eens was. De client gaf naar eigen zeggen duidelijk zijn grens aan tijdens deze situatie. Over het algemeen heeft client J. tijdens de training geleerd eerder zijn grens aan te geven en zijn emoties te laten zien aan de ander. Hij is zich er nu bewust van dat hij tijdens bepaalde momenten beter een juiste houding kan aannemen die aansluit bij wat hij wilt duidelijk maken. Daarnaast heeft client J. naar eigen zeggen geleerd eerder en vooral duidelijker zijn grenzen aan te geven. De client wilt niet meer naar eigen zeggen onderdanig zijn tegenover de ander maar gelijkwaardig. Client J. gaf ook aan dat hij nu meer geleerd heeft een oplossing te zoeken voor situaties. Hij geeft nu naar eigen zeggen eerder aan wat hij wil van een ander. Client J. geeft aan dat hij hier nog genoeg in te leren heeft maar dat de CAT er zeker aan heeft bijgedragen dat hij hier vooruitgang in heeft geboekt. Naar eigen zeggen wilt client J. in de toekomst leren beter voor zichzelf op te komen.

Feedback ontvangen en geven

Client J. herkende de feedback die hij kreeg wel degelijk. Tijdens een bepaalde oefening gaf hij zijn mening maar daar werd naar eigen zeggen niet op in gegaan. Achteraf vertelde andere cliënten hem dat hij assertiever had mogen zijn en dat ze graag meer van hem hadden gehoord. Client J. kreeg van zijn collega cliënten tijdens de CAT vooral terug dat hij assertiever had mogen reageren tijdens rollenspellen en dat hij meer van zich mocht laten horen. Daarnaast mocht hij zijn feedback eerder geven aan anderen, gaven de andere cliënten aan hem terug. Volgens de client lag in dit laatste punt ook een vorm van sneller een reactie durven geven. De andere cliënten hadden gerust snellere reacties van de client gewaardeerd tijdens bepaalde situaties kreeg client J. terug. Client J. kreeg van de andere cliënten terug dat hij goed kon waarnemen en interpreteren. Volgens client J. sloten de therapeuten zich aan bij de feedback die client J. kreeg van de andere cliënten tijdens de CAT. Het gaat dan zowel over de zaken die hij al goed kon en waar voor hem nog wat te leren valt. Volgens client J. maakte hij altijd goed oogcontact tijdens de rollenspellen. Dat gaven de therapeuten hem terug naar eigen zeggen.

Feedback neemt client J. liever aan van de therapeuten. Client J. vindt dat ze ervaring hebben in wat ze doen en de therapeuten zijn volgens de client deskundig. De client is bang dat de andere cliënten niet altijd het achterste van hun tong laten zien naar eigen zeggen.

3.7 De resultaten beknopt in een overzichtelijk schema

In de volgende schema's zijn de resultaten vanuit het onderzoek beknopt samengevat per geïnterviewde. Aan de linkerkant zijn de vragen geformuleerd en in de kolommen ernaast staan per geïnterviewde beknopt de belangrijkste en meest relevante antwoorden geformuleerd.

	Therapeut G.	Therapeut E.
Hoe worden gedetineerden gemotiveerd om aan de CAT deel te nemen?	De gedetineerden hebben vanuit zichzelf de motivatie om deel te nemen.	Gedetineerden melden zich vrijwillig aan.
Geeft het spelen van een rol de client zicht op zijn probleemgedrag?	Ja. Door het spelen van een rol is het voor de client vaak veiliger experimenteren met nieuw gedrag.	Absoluut. Het is belangrijk dat de training in een groep gebeurt. Zo voelen de gedetineerden zich er niet alleen voorstaan. De client krijgt tijdens een rollenspel feedback op zijn rol. Dat draagt meestal bij aan het verkrijgen van inzicht over wat iemand voor een gedrag laat zien.

Kan een client in spel leren omgaan met zijn probleemgedrag?	Ja. De client kan tijdens rollenspel nieuw gedrag oefenen en situaties anders leren aan te pakken. Het zelf spelen van een rol heeft voor de client uiteindelijk meer effect, dan het kijken naar iemand anders die gewenst gedrag (voor)speelt.	Zeker wel, ook meer naar mate de training vordert. In het begin herkennen de cliënten allemaal bij elkaar dat ze last hebben van sub-assertiviteit. Gedurende de training wordt dat meer een individuele connotatie. Niet iedereen is op dezelfde manier of op hetzelfde moment sub-assertief. Het leren aanvoelen van grenzen bij jezelf en de ander is net zo belangrijk als je grens aangeven voor jezelf en de ander.
Herkennen de cliënten de feedback die gegeven wordt vanuit het rollenspel, door therapeuten en mede-deelnemers?	Ja, niet altijd. Of de cliënten herkennen het wel, maar willen het nog niet toegeven.	Eigenlijk altijd.
Nemen de cliënten de feedback eerder aan van elkaar of van de therapeuten tijdens de CAT?	Van elkaar. Het lijkt erop dat het gemakkelijker is feedback aan te nemen van iemand die in hun ogen meer gelijk is aan hun. Vanuit elkaar iets terug horen heeft meer waarde vermoedt therapeut G. Daarnaast nemen ze ook aan wat de therapeuten terug geven. Een therapeut is in hun ogen niet iemand als de cliënten onder elkaar.	Van beide wel, maar eerder van een mede-client omdat het een gelijkgestemde is.

Wat draagt dramatherapie (tijdens de CAT) bij aan het thema grenzen?	Door het kunnen uitspelen van situaties en aan het concreet neerzetten van situaties die gebeurd zijn of nog gaan gebeuren. Het is een heel concreet medium en dat is heel waardevol. Of het er nou om gaat dat een client een rol speelt of zichzelf. De client kan reacties van anderen peilen en na gaan op wat voor manier daarop gereageerd kan worden. Rollenspel richt zich op wat er gebeurd tijdens de interactie met iemand anders. Misschien lukt het in eerste instantie niet dat een client zijn grens aangeeft binnen en rollenspel, maar dan kan het nog een keer gespeeld worden en kan diegene ander of nieuw gedrag laten zien. Het medium is concreet en dicht bij jezelf en dat werkt. Een inzicht gevende oefening waarin de cliënten op een sub-assertieve, assertieve en agressieve manier moeten reageren op een vraag, kan door middel van drama ervoor zorgen dat de begrippen duidelijk zijn voor de cliënten.	Het klein maken en houden van een werkvorm zorgt ervoor dat de focus op het doel helderder wordt. Iemand mag bv. letterlijk alleen "nee" zeggen tijdens een werkvorm om deze "nee" eens te kunnen ervaren. Of alleen non-verbaal de grens aangeven tijdens een werkvorm. Het specifiek maken van de reden waarom iemand zijn grens bv. niet kan aangeven en dat vervolgens te gaan oefenen. Bv. door middel van een rollenspel. Groepsspellen, (zoals de "nee-zeggen" werkvorm). Gezamenlijke thema's aanspreken. Situationele rollenspellen, waarin situaties worden na- en/of voorgespeeld. Het kunnen ook fictieve situaties zijn. De realistische situaties worden meestal door een client ingebracht.
Leidt rollenspel bij u als therapeut tot nieuwe inzichten over methodiek en werkvorm?	(zie het laatste antwoord van de vorige vraag)	Het eenvoudig houden van de werkvorm houdt de focus scherp op het doel. Het is in ieder geval belangrijk dat cliënten stilstaan bij opgedane ervaringen en niet perse veel werkvormen gehad moeten hebben tijdens de CAT. Als de cliënten maar bij dat wat ze doen goed stilstaan, zodat de ervaring geïntegreerd kan worden en het nieuwe gedrag ervaren kan worden. De client leert er beslist meer van door iets zelf te spelen en te ervaren, dan naar iets soortgelijks te kijken. Hoewel kijken ook leerzaam kan zijn. Iets zelf ervaren is het meest leerzaam.

	Client 1 (M)	Client 2 (R)
Wat heeft u ertoe gebracht om deel te nemen aan de CAT?	Client M. liep voor zijn gevoel vaker tegen probleemsituaties aan en heeft zich opgegeven voor de CAT. De doelen binnen de CAT sloten erg aan bij de hulpvraag van client M. Client M. kwam op de hoogte door de training omdat er posters op zijn afdeling werden opgehangen en zijn behandelcoördinator kwam hem ook de training adviseren.	De reden voor client R. om mee te doen aan de CAT was om te kijken of hij wel assertief genoeg was naar eigen zeggen. Daarnaast wilde hij graag zijn communicatieve vaardigheden wat verbeteren en opfrissen. Toen R. de poster zag heeft hij meteen zijn naam erop geschreven. De training was iets wat hij heel graag wilde doen naar eigen zeggen. Het fijne van de CAT vond client R. is dat het met een groep samen is.
Helpt rollenspel u om zicht te krijgen op uw eigen gedrag?	Volgens client M. heeft rollenspel hem geholpen om zicht te krijgen van zijn probleemgedrag. De feedback die hij kreeg heeft hem ook geholpen om in te zien waar zijn problemen zaten vertelde client M. Als iemand hemzelf speelt vindt de client dit komisch naar eigen zeggen. Daarnaast krijgt hij er wel een beeld van op wat voor manier hij gezien wordt.	Rollenspel helpt client R. naar eigen zeggen om zicht te krijgen op zijn probleemgedrag.

Helpt rollenspel u manieren van reageren te ontwikkelen, om met het gedrag om te gaan?	Rollenspel heeft client M. manieren van reageren helpen ontwikkelen om met het zorgelijke gedrag om te gaan, zoals de client het zelf noemt. De assertieve variant vond de client wel het meest prettig om iets mee op te lossen. Rollenspel gaf de client M. inzicht over op wat voor manier hij het beste kon omgaan met bepaalde situaties. Het oefenen door middel van rollenspel heeft het makkelijker gemaakt het ook in de praktijk toe te passen gaf client M. aan. Het spelen van een assertief persoon was nieuw voor hem. In het verleden zou hij gewoon uit zijn dak zijn gegaan, maar nu heeft hij geleerd zaken bespreekbaar te maken. De client geeft wel duidelijk aan dat hij door het spelen van een rol de beleving vanuit de ogen van de ander kan ervaren.	Volgens R. kan iemand door middel van spel leren omgaan met zijn probleemgedrag. Ondanks dat R. bijna geen rollenspel gespeeld heeft naar eigen zeggen vindt hij zelf spelen als kijken naar een rollenspel even belangrijk. Door te kijken naar anderen kon client R. voor zijn gevoel meer manieren van reageren zien.
Komt u daardoor beter in contact met uw gevoel? Hoe ervaart u dat (dat zo is)?	Client M. heeft graag dat mensen die hij niet kent of waar hij geen band mee heeft, letterlijk afstand houden van hem.	
Heeft rollenspel u geholpen om beter grenzen te leren herkennen bij uzelf en anderen?	Client M. heeft door de training meerdere handvatten opgepikt om zijn grens aan te geven. Door middel van gezichtsuitdrukkingen en afstand creëren geeft client M. zijn grens aan in een situatie waarin iets gebeurt wat hem niet bevalt. De client kon tijdens rollenspellen duidelijk aangeven iets niet te willen. Door in rollenspellen ermee te oefenen zijn grens aan te geven lukt hem dit nu beter naar eigen zeggen. Bij het thema grenzen heeft client M. het meest gehad aan het op tijd leren aangeven van zijn grens. Ook niet even erover heen laten gaan maar voorkomen dat dat gebeurt, gaf client M. aan.	Spel heeft client R. naar eigen zeggen absoluut geholpen om beter zijn grenzen te leren aangeven en aan te voelen bij de ander. In plaats van zaken weg te slikken zoals in het verleden heeft client R. door middel van de training geleerd zich te uiten op het moment. Daarbij wil R. niet overheersend zijn maar wel duidelijk maken dat hij iets bv. niet wilt. In het verleden reageerde client R. meer vanuit een respect voor de ander. Nu reageert hij naar eigen zeggen door middel van de training meer vanuit zijn ik, op de ander als hij zijn grens moet aangeven. Client R. beschrijft duidelijk een situatie die hij vaker heeft meegemaakt. In deze situatie geeft hij nu duidelijk zijn grens aan.

Herkende u de feedback die u kreeg door het rollenspel?	Client M. herkent de feedback die hij krijgt door middel van spel. Hij neemt het liever aan van een therapeut omdat dat naar eigen zeggen doorslaggevend is voor hem. Zij hebben ervoor gestudeerd naar zijn mening en komen deskundig op hem over. Daarnaast herkent hij ook de feedback van mede cliënten. Hij minder snel geneigd die aan te nemen als hun mening niet strookt met die van de therapeuten.	Client R. herkende de feedback die hij kreeg tijdens de training. Hij kreeg die liever van mede-clieñten want dat was naar zijn eigen zeggen meer puur. Wat de cliënten tegen hem zeggen vindt hij meer authentiek. De therapeuten hebben wel volgens client R. kennis over het vakgebied. Naar de therapeuten heeft de client ook geluisterd want, hij kwam tenslotte naar de training om wat te leren naar eigen zeggen.
De zes thema's van de CAT zijn: de WIN, communicatie, manieren van reageren, emoties, lichaamssignalen en grenzen. Wat heeft de training voor u opgeleverd in het algemeen?	Als eerste benoemd client M. dat hij veel inzicht geleerd heeft over het juist interpreteren van situaties. Bv: het lijkt erop dat mensen het over iemand hebben, maar eigenlijk hebben die mensen het helemaal niet over diegene. Hij staat open voor een gesprek maar als hij het ergens niet over wilt hebben, geeft hij dat ook duidelijk aan. Daar heeft de training hem bij geholpen. Hij vraagt zich nog wel eens af, of hij de juiste manier hanteert om iets tegen iemand te zeggen en of is het wel het juiste moment. Voor de client zijn dit nog lastige situaties, maar de training heeft hem geholpen hier betere keuzes in te maken. Het lukt de client ook beter om in gesprek te gaan met anderen als hem iets stoort. De client M. kan dit dan op een rustige en assertieve manier aangeven bij de ander, in plaats van boos te worden zoals vroeger of zelfs fysiek- en/of verbaal-agressief te worden. Naar eigen zeggen doet hij dit nu minder tot niet meer. Naar eigen zeggen heeft de CAT eraan bijgedragen deze overgang beter te kunnen maken (van (passief-)agressief naar assertief reageren).	In het verleden was client R. met een partner die hem als dom neerzette en dat hij niet goed was in assertiviteit. Juist door de training heeft R. daar zijn eigenwaarde in terug gevonden. Client R. heeft heel lang voor zijn gevoel geleefd in een sfeer waarin hij zich afvroeg of hij er wel mocht zijn. Door de training is hij er naar eigen zeggen achter gekomen dat hij er eerder moet zijn. Client R. geeft aan dat hij vooral ziet dat hij directer in zijn reacties is geworden. Client R. zegt sneller waar het op staat nu naar eigen zeggen. Client R. is voor zijn gevoel assertiever geworden en maakt keuzes tegenwoordig meer vanuit zichzelf dan voor de ander. Tegenwoordig maakt client R. keuzes meer vanuit wat hij zelf wilt, in plaats van ermee bezig te zijn wat de ander alleen maar wilt.
	Client 3 (H)	Client 4 (J)

Wat heeft u ertoe gebracht om deel te nemen aan de CAT?	Client H. heeft moeite met bepaalde zaken in het contact met mensen. Naar eigen zeggen vindt hij het moeilijk inschatten wanneer hij bv. moet reageren. Client H. wilde door middel van de training meer leren zijn gedachten gelijk te uiten in plaats van er mee naar bed te gaan en de dag erna nog mee in het hoofd te zitten.	Client J. uit naar eigen zeggen zijn mening niet en geeft zijn grenzen te laat aan. Client J. had zich opgegeven voor de CAT om beter voor zichzelf op te leren komen en beter te leren communiceren. Daarmee bedoeld client J. zijn grens aangeven naar eigen zeggen. Client J. heeft zich gelijk voor de training opgegeven toen hij de poster zag hangen op zijn afdeling.
Helpt rollenspel u om zicht te krijgen op uw eigen gedrag?	Volgens client H. helpt rollenspel hem niet om zicht te krijgen op zijn probleem gedrag maar wel om zichzelf te kunnen zijn. Hij kan zaken naar boven halen naar eigen zeggen die hij anders verstopt. In rollenspel kan client H. zich loslaten en de belemmeringen die hij op zichzelf legt, van zichzelf af laten glijden.	Client J. is het er mee eens dat rollenspel ervoor zorgt dat hij zicht krijgt op zijn probleemgedrag. De client hoorde ook van andere cliënten dat hij op een andere manier kon reageren tijdens een rollenspel. Voor zijn gevoel heeft hij een andere manier van reageren geleerd tijdens rollenspellen naar eigen zeggen.
Helpt rollenspel u manieren van reageren te ontwikkelen, om met het gedrag om te gaan?	Rollenspel helpt client H. naar eigen zeggen wel manieren van reageren te ontwikkelen om met dit gedrag te leren omgaan. Client H. gaf aan dat hij door het spelen van rollenspel nieuwe ervaringen opdoet en zich zo bewust werd van ander gedrag dat hij kon laten zien.	De rollenspellen waarvan hij gespeeld heeft hebben hem geholpen om duidelijker te leren aangeven waar zijn grens ligt en dat hij zich niet sub-assertief hoeft op te stellen. De client heeft geleerd door het zelf te doen maar ook door het kijken naar anderen gaf hij aan. Daarbij heeft de client ook situaties nagespeeld uit zijn eigen leven en die vervolgens toegepast op zijn afdeling.
Komt u daardoor beter in contact met uw gevoel? Hoe ervaart u dat (dat zo is)?	Aan de hand van een conflict met iemand op zijn afdeling heeft client H. besloten zijn gevoelige kant te laten en er iets van te zeggen. Voor hem was dat naar eigen zeggen de allereerste keer dat hij zijn gevoelige kant liet zien. Naar eigen zeggen ging de client de diepte in en gaf aan dat de ander hem kwetste. Naar eigen zeggen heeft de client dit kunnen doen door de training.	Naast het feit dat hij het opmerkt dat hij meer van zich mag laten horen schrikt hij ook van zichzelf naar eigen zeggen als hij assertiever reageert. Op het moment dat er iets gebeurd wat de client niet wilt voelt hij dat wel duidelijk aan naar eigen zeggen.

Heeft rollenspel u geholpen om beter grenzen te leren herkennen bij uzelf en anderen?	Rollenspel heeft de client naar eigen zeggen geholpen om zijn grenzen te leren herkennen bij zichzelf en anderen. Tijdens rollenspel houdt de client H. naar eigen zeggen rekening met zijn grens en die van de ander.	De client leerde naar eigen zeggen van rollenspel om beter om te gaan met situaties waarin hij zijn grens moest aangeven. Liever ervaart hij situaties in de praktijk, omdat het dan echt is en zaken dan echt voelen naar eigen zeggen. Tijdens een rollenspel is er volgens client J. toch de wetenschap dat het fictief is. Dat wilt volgens de client niet zeggen dat hij niet leert van rollenspellen. De client gaf naar eigen zeggen duidelijk zijn grens aan tijdens deze situatie. Over het algemeen heeft client J. tijdens de training geleerd eerder zijn grens aan te geven en zijn emoties te laten zien aan de ander.
Herkende u de feedback die u kreeg door het rollenspel?	De client herkende naar eigen zeggen de feedback die hij kreeg naar aanleiding van wat hij liet zien in de training.	Client J. herkende de feedback die hij kreeg wel degelijk. Volgens client J. sloten de therapeuten zich aan bij de feedback die client J. kreeg van de andere cliënten tijdens de CAT. Feedback neemt client J. liever aan van de therapeuten. Client J. vindt dat ze ervaring hebben in wat ze doen en de therapeuten zijn volgens de client deskundig.
De zes thema's van de CAT zijn: de WIN, communicatie, manieren van reageren, emoties, lichaamssignalen en grenzen. Wat heeft de training voor u opgeleverd in het algemeen?	Client H. gaf aan dat hij zich kwetsbaar moest opstellen in plaat van de strijd aan te gaan. Dat heeft hij naar eigen zeggen geleerd tijdens de CAT. Client H. heeft het meest geleerd over zijn waarneming tijdens de training. Situaties zijn niet altijd zo zoals hij ze waarneemt geeft de client aan. Als hij iets ziet en waarneemt wilt niet zeggen dat het altijd zo is. De client zal het toch echt moeten navragen als hij het zeker wilt weten naar eigen zeggen. Client H. zegt dat hij er niet vanuit moet gaan dat dat wat hij voelt per definitie de waarheid is. Client H. weet door de CAT op wat voor manier hij zijn grenzen kan aangeven naar eigen zeggen.	Client J. is zich er nu bewust van dat hij tijdens bepaalde momenten beter een juiste houding kan aannemen die aansluit bij wat hij wilt duidelijk maken. Daarnaast heeft client J. naar eigen zeggen geleerd eerder en vooral duidelijker zijn grenzen aan te geven. Client J. gaf ook aan dat hij nu meer geleerd heeft een oplossing te zoeken voor situaties. Hij geeft nu naar eigen zeggen eerder aan wat hij wil van een ander. Client J. geeft aan dat hij hier nog genoeg in te leren heeft maar dat de CAT er zeker aan heeft bijgedragen dat hij hier vooruitgang in heeft geboekt.

Naar aanleiding van de afgenomen interviews zijn de bovenstaande antwoorden en bevindingen uit de bus gekomen. Bij het volgende hoofdstuk: discussie, zullen deze bevindingen en antwoorden verder worden geanalyseerd en besproken.

4. Discussie

4.1 Tekortkomingen en sterkten van het onderzoek

Tekortkomingen van het onderzoek

Om de communicatie en assertiviteit training zo goed mogelijk te onderbouwen is veel onderzoek nodig. Er zijn namelijk binnen het team vaktherapie van PI Vught vijf verschillende media die de training kunnen geven. De media: muziektherapie, beeldende-therapie, psychomotorische-therapie, dans en bewegingstherapie en dramatherapie zijn vertegenwoordigd binnen het team vaktherapie. Het team heeft de wens dat er in de toekomst een toereikende hoeveelheid evidence (bewijs) aanwezig is voor elk medium. Daarnaast heeft de CAT zes verschillende thema's die aan bod komen en los van elkaar onderzocht zouden kunnen worden, per medium. Hardop gedacht zou dit kunnen betekenen dat er uiteindelijk op zijn minst dertig onderzoeken zouden kunnen liggen, waarbij ieder thema vanuit ieder medium onderzocht is (vijf media x zes thema's). Of dit de realiteit gaat zijn is een tweede. Maar het verheldert op dit moment wel het beeld over de oorspronkelijke wens en op wat voor manier het belicht kan worden. Wellicht is het belangrijker om te focussen op wat belangrijk is voor een onderbouwing, dan dertig verschillende onderzoeken te doen en af te wachten op die resultaten.

Tenslotte onderzoek ik het thema: grenzen vanuit dramatherapie. Op deze manier is de vraag van de opdrachtgever in haalbare taartpunten verdeeld. Deze afweging is in samenwerking met de opdrachtgever en mijn school gemaakt. Het is binnen de gegeven tijd die ik heb gekregen, niet mogelijk om bv. de gehele CAT zo veel mogelijk te onderbouwen vanuit dramatherapie. Mijn collega: Margriet Janse richtte zich op het thema: emoties vanuit dans en bewegingstherapie. Op deze manier zijn dadelijk in ieder geval deze twee taartpunten onderzocht en zo goed mogelijk onderbouwd.

Tijdens de CAT wordt hoofdzakelijk de methode: rollenspel gebruikt tijdens het thema: grenzen. Door middel van rollenspel kunnen cliënten namelijk concreet ervaren, leren en zien op wat voor manier zij hun grens kunnen aangeven of hoe de ander dat doet. Er wordt dus gefocust op het zelf aangeven van de grens als protagonist (hoofdrolspeler) en de grens leren accepteren en aanvoelen van de ander. Zo is de client eerst bijvoorbeeld protagonist en ervaart diegene vervolgens als antagonist (tegenspeler) hoe de protagonist zijn grens aangeeft. De kanten vanuit beide personen in een situatie worden dus tegen het licht gehouden. Omdat er bij dit onderzoek gefocust is op rollenspel binnen het thema grenzen, worden de andere werkvormen die wellicht gebruikt worden tijdens de CAT bij dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. Dit zou als een tekortkoming gezien kunnen worden

Gedurende dit onderzoek heb ik zes cliënten geïnterviewd over hun bevindingen naar aanleiding van de CAT, rollenspel en grenzen. Voor mijn gevoel hebben zij tijdens deze interviews oprecht geantwoord. Het zou natuurlijk zo kunnen zijn dat zij vanuit andere, onbekende belangen een positiever of negatiever beeld hebben gegeven over hun bevindingen en ervaringen tijdens de CAT. Ik zeg voor de duidelijkheid niet dat dit het geval is en ik schat dit eerlijk gezegd ook niet zo in. Ik ga ervan uit dat de cliënten oprecht hebben geantwoord en geen uitsluitend gewenste antwoorden hebben gegeven. Bij de resultaten van de interviews komt naar voren dat de cliënten naar mijn mening authentiek overkwamen. Het leek mij niet onverstandig deze gedachtegang hier te formuleren om zo transparant mogelijk te blijven tijdens dit onderzoek.

Sterkten van het onderzoek

Het onderzoek is gespecificeerd op een bepaalde methode (rollenspel) en een bepaald thema (grenzen) van de CAT. Dat zorgt voor een overzichtelijk geheel wat niet te omvangrijk is, maar ook niet te beknopt. Het feit dat er een specifieke methode onderzocht is zorgt ervoor dat er een gericht antwoord komt op de deelvragen die gesteld zijn naar aanleiding van dit onderzoek. Het thema: grenzen is het laatste thema wat aan bod komt tijdens de training. Dat houdt in dat de eerste vijf thema's al behandeld zijn en dat de client met deze wetenschap al geoefend heeft. Als laatste komt alles bij elkaar bij het thema: grenzen. In die zin zou het als een sterkte beschouwd kunnen worden dat het thema waar alles samenkomt wordt onderzocht aan de hand van een specifieke dramatherapeutische methode.

Bij aanvang van het onderzoek had ik mij voorgenomen om vier mensen te interviewen. De twee dramatherapeuten van het team en twee gedetineerden die hebben deelgenomen aan de training leken mij toereikend. Vervolgens heb ik in overleg met mijn docent besloten toch voor het maximale aantal interviews te gaan. Na de eerste vier interviews heb ik nog twee gedetineerden geïnterviewd. Op deze manier zijn er zes respondenten die hebben bijgedragen aan dit onderzoek.

Het volgende kan wat mij betreft ook als een sterkte gezien worden. Door middel van dit onderzoek wordt er in ieder geval beschreven dat een methode (rollenspel) volgens de respondenten en de literatuur een

positieve bijdrage levert aan de behandeldoelen van de doelgroep. Ik kan ook stellen dat de methode over het algemeen bij de meeste cliënten werkt en helpt. Het punt dat ik wil maken is het volgende. Een gevangenis is een specifieke en speciale setting/situatie. Ook gedetineerden/cliënten zijn een specifieke en speciale doelgroep. Dat de CAT, die gegeven kan worden door drama dan een werkend effect heeft op deze speciale doelgroep, binnen deze speciale setting, vind ik zeker een sterkte van dit onderzoek.

4.2 Koppeling met de literatuur

Bij dit punt ga ik de resultaten verbinden met de gevonden literatuur. Op deze manier is er sprake van triangulatie (Baarda et al., 2009). Het samenbrengen van verschillende databronnen (minstens twee) wordt (data)triangulatie genoemd. In dit geval is er sprake van datatriangulatie omdat ik tijdens dit interview verschillende betrokkenen heb geïnterviewd. Ik heb ervoor gekozen zowel diegene die de training geven (van het medium drama), als ondergaan te interviewen (therapeuten en cliënten/gedetineerden). De resultaten vanuit de interviews en de literatuur (boeken en artikels) zal ik hieronder samenvoegen en beschrijven. Het leek mij het meest logisch en begrijpelijk voor de lezer dit per deelvraag vorm te geven.

Geeft het spelen van een rol de client zicht op zijn probleemgedrag?

Alle zes de respondenten gaven naar aanleiding van deze vraag tijdens de afgenomen interviews aan dat ze inderdaad van mening waren dat het spelen van een rol zicht geeft op probleemgedrag. Een van de cliënten die ik heb geïnterviewd gaf als antwoord dat het hem geen inzicht gaf, maar het hem wel hielp om zichzelf te zijn. Later in het interview gaf deze client aan dat rollenspel hem wel bewust maakte van zijn (probleem)gedrag. Binnen een rollenspel kon hij zichzelf zijn gaf hij naar eigen zeggen aan (client 3 (H)). In dit geval gaven de dramatherapeuten aan dat zij ondervonden dat het spelen van een rol zicht geeft op het probleemgedrag van een client. Daarnaast gaven alle vier de cliënten aan dat zij zicht kregen op (of zich bewust werden van) hun eigen probleemgedrag door het spelen van een rollenspel. Het inzien van het eigen (probleem)gedrag is de eerste stap die gezet moet worden naar verandering. De verandering wordt tijdens de CAT onder anderen door middel van rollenspel beoogd.

Emunah (1994) zegt dat zowel rollenspel als improvisatie gebruikt kan worden om nieuwe rollen, manieren van reageren en nieuw gedrag te oefenen. Emunah heeft het hier over fase 3: role play. Een rollenspel dat gespeeld wordt tijdens de CAT kan ook geïmproviseerd zijn. Door het spelen van een rol of een andere manier van reageren te oefenen krijgen de cliënten zicht op hun probleemgedrag. Er wordt namelijk helder wat er scheelt. Iemand mag bijvoorbeeld assertiever leren zijn of moet eerder zijn grens aangeven. Dit nieuwe gedrag wordt door middel van (geïmproviseerd) rollenspel geoefend tijdens de CAT.

Emunah (1994) beschrijft dat binnen spel (probleem)gedrag snel naar voren komt. Door middel van rollenspel wordt door drama/spel/een theateroefening volgens het beeld van de client zijn probleemgedrag zichtbaar. Gelukkig wordt hem tegelijkertijd ook de mogelijkheid geboden tijdens de CAT om door middel van dezelfde oefening gewenst gedrag te spelen of te oefenen. De cliënten kunnen zo een succeservaring opdoen en zien van elkaar hun werkpunten en vooruitgang.

Tolan en Lendrum (1995) zeggen dat rollenspel een appèl doet op een spontane reactie van de ander. Er wordt namelijk niet altijd van tevoren afgesproken op wat voor manier er gereageerd gaat worden tijdens een rollenspel. Op deze manier kan het probleemgedrag dus snel de kop opsteken.

Emunah (1994) beschrijft dat als iemand een rol speelt diegene deze rol baseert op zijn echte leven. De rol wordt vorm gegeven door ervaringen die de persoon heeft opgedaan in zijn leven tot dan toe. Op deze manier wordt snel duidelijk wat het handelings- en gedragsrepertoire is van de client. Rollen van toneelstukken zijn vaak fictief maar realistische en sociale rollen zoals gebruikt in de CAT, doen een appèl op een reële reactie van de client. Door te experimenteren met nieuw gedrag krijgt de client een verhoogd gevoel van verbondenheid met anderen (Emunah, 1994). Een groter rolrepertoire impliceert volgens Emunah (1994) een uitgebreider gevoel van eigenwaarde. Cliënten hebben vaak geen of een gebrekkig gevoel van eigenwaarde dus draagt het experimenteren met rollen in deze zin positief bij aan hun eigenwaarde.

Persoonlijk interpreteer ik de term rolrepertoire in dit geval even anders. Cliënten spelen in de zin van een andere rol, tijdens de training ander en nieuw gedrag. Door te oefenen met nieuw gedrag oefenen cliënten met een andere rol volgens de beschrijving van Emunah (1994). Zij beschrijft dat al het gedrag wat iemand vertoont gezien kan worden als een rol. In deze zin is het spelen van een rol te vertalen naar het oefenen met nieuw gedrag. Emunah (1994) baseert haar gedachtegang op die van Jacob Moreno een psychiater. Moreno is tevens de grondlegger van psychodrama. Hij vond dat iedereen verschillende rollen in zich heeft en wij zelf kiezen welke we willen spelen. Nogmaals in deze schets ik het spelen van een rol als het spelen met nieuw gedrag, zoals de cliënten daarmee oefenen tijdens de CAT.

Voor sommige cliënten kan het spelen van hunzelf te confronterend zijn (in het begin). Door het spelen van een rol die (figuurlijk gezien) niet (te) dichtbij hun leven staat, kan iets speelbaar worden. Daarnaast voelt het veiliger voor de client en de groep als het tempo van de therapie langzamer wordt opgebouwd en ook binnen spel meer veiligheid aanwezig is. Door het creëren van een rol wordt deze veiligheid gewaarborgd.

Tijdens een rollenspel is het de bedoeling dat de cliënten net genoeg aangeboden krijgen zodat ze wel wat voelen, maar het nog kunnen verdragen en beredeneren. Landy (1993) noemt dit: aesthetic distance. Het komt niet te dichtbij (overdistance), maar staat ook niet te veraf (underdistance) (Landy, 1993). Daarnaast is het sowieso belangrijk om rekening te houden met de grens van iedere client, want er is meestal al onnoemelijk vaak overheen gegaan door anderen in het verleden. Aesthetic distance is het punt waar het voor de ander goed genoeg is om mee te werken, zowel gevoelsmatig als cognitief.

De cliënten die deelnemen aan de CAT hebben vaak een slecht of niet ontwikkeld zelfbeeld. Het zien van zichzelf, gespeeld door een ander draagt bij aan de ontwikkeling van hun zelfbeeld en hun "ik" volgens Emunah (1994). Tijdens de CAT wordt door iemand anders wel eens voorgespeeld op wat voor manier iemand reageert tijdens een rollenspel. Zo kan iemand zijn eigen gedrag terug zien en op dat moment komt bijvoorbeeld het probleemgedrag naar voren. Het doel van dit naspelen is om te inventariseren wat er beter kan. Er wordt bv. met elkaar besproken waar de protagonist op kan letten om beter over te komen. Dit gebeurt als groep. Iedereen van de training wordt er op dat moment bij betrokken. Vervolgens kan de protagonist de geïnventariseerde handvatten binnen een rollenspel proberen toe te passen.

Emunah (1994) beschrijft fase 3: role play, als werkzaamheden op gedragsniveau. Emunah benoemt letterlijk dat het uitermate geschikt is om rollenspel in te zetten tijdens assertiviteitstraining. Door rollenspel krijgt de client inzicht in gedragspatronen volgens Emunah (1994). Evenals het experimenteren met alternatief gedrag (Emunah, 1994) en (Tolan & Lendrum, 1995). In een veilige omgeving zijn we in de mogelijkheid om risico's te nemen en te experimenteren met verschillende rollen volgens Jennings (1992). De CAT wordt binnen een veilige setting en als groep vorm gegeven. De spelers zijn in de mogelijkheid om tijdens een rollenspel met hun eigen gedrag te experimenteren. Dat kan bijvoorbeeld gedrag zijn dat de client als nieuw ervaart. De gewenste alternatieven worden geoefend tijdens de oefenfase volgens Cleven (2004).

Het spelen van situaties en er met elkaar over discussiëren helpt de client niet alleen om nieuw gedrag te oefenen, maar doet ook een appèl op het begrijpen van waar het gedrag vandaan komt. Het hierop door gaan zou meer iets zijn voor individuele therapie. Waar bepaald gedrag van iemand vandaan komt wordt tegen het licht gehouden in fase 4 (verdiepende enscenering) van Emunah, maar is niet de hoofdzaak van dit onderzoek. Toch komt er door het zicht krijgen op het eigen gedrag ook zicht op het ontstaan van het eigen gedrag volgens Emunah (1994). De client die speelt voelt zich tijdens een rollenspel geen acteur meer, maar een bestuurder van zijn eigen gedrag als hij de nieuwe aangereikte handvatten effectief weet in te zetten volgens Emunah (1994). Dramatherapie doet een appèl op cognitief en ervaringsgericht niveau bij de client (Smeijsters & Cleven, 2006). Dramatherapie is een sterke primaire behandeling omdat het gedrag wordt getraind in concrete spelsituaties (Smeijsters & Cleven, 2006). Dat het concreet is, maakt dat het voor de client eenvoudiger te behappen is. De client kan het ervaren en het kan tot hem door dringen dat de situatie anders heeft kunnen verlopen door zijn eigen toedoen. De cliënten langs de kant kunnen hier getuigen van zijn en letterlijk zien dat het werkt, tijdens het gespeelde rollenspel.

Helmich et al., (2009) zeggen dat vaktherapie gericht op de interactie als kerndoel het verbeteren van de interactie heeft. Sub-doelen zijn volgens Helmich et al., (2009) bv: Leren omgaan met grenzen en die van de ander (ervaren, aangeven en respecteren) en het uitbreiden van sociale vaardigheden. De client kan door middel van rollenspel met deze twee doelen werken. Binnen de CAT en het laatste thema: grenzen, wordt er ook gefocust op deze doelen.

Tijdens rollenspellen kunnen verschillende psychodrama technieken gebruikt worden om het inzicht te vergroten bij zowel de protagonist als de antagonist volgens Laat (2005). De interventies die ik nader ga toelichten zijn: dubbelen, spiegelen en rolwisseling. Wanneer iemand bv. tijdens een rollenspel achter de protagonist staat en hem helpt als de protagonist niet weet wat hij moet doen, is de helper in dit geval aan het dubbelen als een stand-in volgens Laat (2005). Degene die dubbelt kan bv. op een bepaald moment aan de protagonist vragen: "wat voel je nu?" of "wat zou je nu tegen de ander willen zeggen?" of "wat zijn je gedachten op dit moment?" (Tolan & Lendrum, 1995). Er kan ook gedubbeld worden doordat de helper achter de protagonist staat en tijdens het rollenspel zegt wat hij voelt. Als de protagonist dat ook voelt kan hij hetzelfde als de helper zeggen tijdens de scene/het rollenspel. Dubbelen zou ook vanaf de kant kunnen. De protagonist en antagonist worden bv. gedubbeld door twee cliënten die langs de kant kijken naar het spel. Eén client dubbelt ook één speler.

Spiegelen wordt gebruikt om iemand zijn eigen gedrag te laten (in)zien. Het is de actie waarbij de protagonist als het ware naar zichzelf kijkt in de spiegel zegt Laat (2005). Het zien van eigen gedrag leidt tot inzicht in het probleem voor de protagonist en de rest van de groep cliënten tijdens de CAT. Het kan voor de

protagonist onthullend maar ook pijnlijk zijn om te zien, daarom is een juiste timing geboden (Laat, 2005). De client ziet bv. dat zijn mimiek niet overtuigend genoeg is en dat de ander daardoor niet geneigd is hem serieus te nemen.

Rolwisseling maakt ook al een brug naar het leren omgaan met probleemgedrag maar zorgt ook voor inzicht. De spelers wisselen in feite van rol tijdens het rollenspel en zien het perspectief van de ander. Het verplaatsen in de ander volgens Laat (2005) zorgt voor een nieuwe kijk op de situatie en het zien van de situatie door de ogen van de ander. De protagonist praat in wezen met zichzelf omdat hij de ander speelt, maar ook kan ervaren wat de ander voelt tijdens bv. een nagespeelde situatie. Rolwisseling zorgt ervoor dat de protagonist beide rollen kan spelen en ervaren (Smeijsters, Kil, Kurstjens, Welten & Willemars, 2011). Alle drie deze technieken kunnen als interventies worden ingezet tijdens rollenspel en dragen bij aan het verkrijgen van zicht op het eigen probleemgedrag.

Trainingsgerichte doelstellingen vallen binnen de re-educatieve werkwijze volgens Helmich et al., (2009). Volgens Helmich et al., (2009) vallen doelen als: het leren uiten en reguleren van emoties, het afremmen van impulsief gedrag, grenzen leren trekken, verstevigen van het zelfbeeld en doelstellingen afgestemd op het verkrijgen van een beter inzicht in (ten dele bewuste) intra- en interpsychische conflicten en de verwerking hiervan (Helmich et al., 2009). Al deze doelstellingen komen terug binnen de CAT. Het beter zicht krijgen op intra- en interpsychische conflicten zou vertaald kunnen worden naar dat de client zicht krijgt op zijn probleemgedrag.

Kan een client in spel leren omgaan met zijn probleemgedrag?

De therapeuten vinden dat de client in spel kan leren omgaan met zijn probleemgedrag. Zij zijn van mening dat dit zeker mogelijk is naar mate de training vordert. Net als de twee therapeuten zijn ook de vier cliënten het ermee eens dat zij door middel van spel kunnen leren omgaan met hun probleemgedrag. Uit de resultaten van de interviews is te halen dat ze refereren aan gespeeld rollenspel. Meerdere cliënten geven aan na de gekregen feedback tijdens een rollenspel nieuw gedrag geoefend te hebben. De cliënten hebben kunnen oefenen en hebben meer hun grens leren aangeven door rollenspel. Hieronder ga ik verder in op de gevonden literatuur bij de vraag of cliënten in spel kunnen leren omgaan met hun probleemgedrag.

Helmich et al., (2009) beschrijven dat minder bewust denken, maar aanwezig zijn bij, op dit moment open staan voor wat je doet en wat er om je heen gebeurt een belangrijke plaats in ons leven inneemt (Helmich et al., 2009). Bewustzijn in het *present moment* (Stern), met je *kernzelf* (Damasio) waarnemen, ervaren en verstaan is iets anders dan bewust denken en reflecteren volgens Helmich et al., (2009). Zoals de dramatherapeuten van PI Vught ook aangaven vanuit de interviews, is de ervaring heel belangrijk om integratie te bewerkstelligen. Ervaringsgerichte situaties zijn de spil van de behandeling volgens Helmich et al., (2009). Spelsituaties worden als een analogie van het dagelijks leven gehanteerd volgens Helmich et al., (2009). Helmich et al., (2009) zeggen dat therapeutische verandering binnen vaktherapie optreedt doordat cliënten in het medium nieuwe gedragsalternatieven ontdekken die de ervaringen van het kernbewustzijn beïnvloeden. De gedragsalternatieven worden verinnerlijkt (Helmich et al., 2009).

Dramatherapie wordt nu meer gezien als oefening voor het dagelijkse leven volgens Gilhuis en Burger (2014). Helmich et al., (2009) zeggen dat de client tijdens bv. dramatherapie in het medium nieuwe mogelijkheden voor zichzelf ontdekt. Door in het medium gedrag anders vorm te geven gaat hij anders handelen en voelen. Dat lukt niet zomaar want veel cliënten zitten vast in cognitieve en emotionele schema's (Helmich et al., 2009). De therapeut probeert de client binnen het medium te laten experimenteren met nieuw gedrag. Role play geënt is op de reële situatie, waarmee de transfer naar de realiteit bereikt wordt (Smeijsters, 2005).

Voor zedendelinquenten is het onder anderen van belang om hun sociale vaardigheden te vergroten (Expertisecentrum Forensische Psychiatrie, 2003). Zedendelinquenten vallen binnen de doelgroep die in aanmerking komt om deel te nemen aan de CAT. Deze cliënten hebben volgens Expertisecentrum Forensische Psychiatrie (2003) bijvoorbeeld behoefte aan: het bespreken van faalangst en het vergroten van zelfvertrouwen en het leren omgaan met agressieve impulsen. Het omgaan met impulsen, het vergroten van zelfvertrouwen en het leren praten over faalangst komt aan bod tijdens de CAT. Door de succeservaringen die de cliënten opdoen tijdens een rollenspel wordt het zelfvertrouwen verhoogt en kunnen cliënten oefenen met impulsief gedrag.

Personificatie in combinatie met rollenspel kan ervoor zorgen dat de client speelt met opties waarvan hij zich in het dagelijkse leven misschien helemaal niet bewust van is volgens Jones (2007). Personificatie betekent dat spelers de rollen spelen door middel van een object zoals een pop (Jones, 2007). De pop vertolkt op dat moment bijvoorbeeld henzelf om het spel voor de speler(s) veiliger en speelbaar te maken. Het object (zoals bijvoorbeeld een pop) representeert op dat moment een aspect of kwaliteit van de speler volgens Jones (2007). Cliënten zouden op nieuwe ideeën rondom gedrag kunnen komen door een rollenspel te spelen met een pop. Dit wordt tot nu toe nog niet toegepast binnen de CAT. Helaas schat ik in dat het ook niet snel gaat

gebeuren omdat het als te kinderachtig wordt gezien door de cliënten. Dat is ook begrijpelijk vanuit hun. Toch wilde ik het niet uitsluiten in deze scriptie. Wellicht is het ooit tijdens de CAT een geschikte interventie voor een bepaalde groep om poppen of een ander object te gebruiken. Ik kan me namelijk voorstellen dat er cliënten zijn die wel open staan voor deze interventie en zich vrijer durven te uiten tijdens een rollenspel. Omdat zogenaamd een pop het zeggende in plaats van zichzelf.

Het is belangrijk dat de client gesteund wordt bij het maken en/of uitvoeren van zijn huiswerk. De cliënten worden tijdens de CAT op verschillende momenten buiten de training in de actie gezet om te oefenen met zaken uit de training. Een ondersteunende houding vanuit bv. de mentoren van de client en de therapeuten is noodzakelijk volgens Schouten (2002), omdat de client dit als momenten ziet die voor zijn beeldvorming de training laat slagen of niet. Als de client het in de realiteit (zoals bijvoorbeeld op zijn afdeling) kan toepassen, kan hij een succeservaring opdoen doordat het hem buiten de training gelukt is.

Wat draagt dramatherapie (tijdens de CAT) bij aan het thema grenzen?

Naast alles wat bij eerdere punten besproken is, draagt volgens de therapeuten nogmaals het concreet uitspelen van situaties bij aan de CAT. Concrete werkvormen zoals rollenspel dragen duidelijk bij, maar ook werkvormen waarin bijvoorbeeld alleen door middel van een houding iemand zijn grens moet aangeven, dragen bij volgens een client. Dit is bijvoorbeeld een non-verbale werkvorm. Het belangrijkste wat een client geleerd heeft bij het thema grenzen is het op tijd aangeven van zijn grens, voor de ander gaf hij naar eigen zeggen aan. Een andere client geeft hetzelfde aan. Rollenspel werd door een van de respondenten expliciet genoemd als iets waar hij veel van geleerd heeft om beter zijn grens te kunnen aangeven.

Een client gaf aan dat rollenspel hem de mogelijkheid biedt om zichzelf af te vragen op wat voor manier hij een situatie het beste kan aanpakken en op welk moment hij zijn grens moet aangeven. Doordat cliënten naar elkaar kunnen kijken zien ze ook op wat voor manier ze hun grens kunnen aangeven. Een van de cliënten gaf aan dat de training hem geleerd heeft dat hij eerder zijn grens aan moet geven en dat dat voor hem een aandachtspunt is. De client is zich duidelijk bewust van zijn probleemgedrag en heeft de motivatie om erop te letten naar eigen zeggen. Daarnaast benoemt de client dat hij geleerd heeft zijn grens eerder en duidelijk aan te geven bv. door een duidelijke houding. Rollenspellen hebben eraan bijgedragen dat de client in de toekomst beter voor zichzelf wilt opkomen. Iedere client geeft aan dat dramatherapie binnen de CAT en de CAT als geheel, een meerwaarde heeft voor diegene.

Een van de belangrijkste thema's waar dramatherapie zich op richt is: grenzen en controle in contact volgens Smeijsters en Cleven (2004). Net als bij kinderen begint het aangeven van grenzen als eerste met woorden, dan met de lichaamshouding en als laatste met de ogen (Finke & Middelbeek, 2001). Deze drie manieren van grenzen aangeven zijn bijvoorbeeld ook onder te verdelen binnen een rollenspel. De spelers moeten bijvoorbeeld alleen door middel van hun lichaamshouding, ogen of woorden duidelijk maken wanneer hun grens bereikt is en wat ze van de ander verlangen. Tijdens rollenspellen kunnen cliënten dus oefenen met deze manieren van grenzen aangeven en deze leren herkennen bij de ander. Deze werkvormen zouden tijdens de CAT kunnen worden ingezet.

Wanneer de client tijdens rollenspellen geoefend heeft met assertief gedrag, kan de client dit gedrag proberen toe te passen op bijvoorbeeld zijn afdeling of de werkplaats (houtbewerking of de winkel (supermarkt) van PI Vught). Zo wordt het ingestudeerde gedrag volgens Schouten (2002) meegenomen naar een echte situatie en kunnen de ervaringen van de client weer worden doorgenomen met elkaar bij de eerstvolgende bijeenkomst van de CAT. Het kan bijvoorbeeld zo zijn dat een client assertief heeft kunnen reageren in een situatie waarin hij normaal sub-assertief zou reageren. Het kan al veel spanning weg nemen volgens Schouten (2002) dat het de client gelukt is om zijn grens aan te geven op een bepaald moment.

4.3 Aanbevelingen voor de praktijk

Het mag helder zijn dat dramatherapie een duidelijke meerwaarde heeft voor de doelgroep binnen PI Vught. Cliënten geven aan dat ze concrete handvatten hebben gekregen die ze kunnen inzetten tijdens sociale situaties om beter hun grens aan te geven aan de ander. Een van mijn aanbevelingen is dat ik graag zie dat de CAT blijft voort bestaan en dat duidelijk mag zijn wat voor een waardevolle bijdrage dramatherapie daarin heeft. Rollenspel is een uitstekende methode om mee te werken rondom het leren aangeven van grenzen en moet vooral aangehouden worden binnen de CAT.

Disciplinaire problemen in de gevangenis verminderen met 75%, de recidive vermindert met 27%. De gewelddadige incidenten nemen af op het moment waarop vaktherapie (alle media) wordt ingevoerd (Helmich et al., 2009). Als er nog meer evidence (bewijs) op tafel gelegd kan worden zal de overtuigingskracht en geloofwaardigheid van vaktherapie en dramatherapie alleen maar toenemen.

Daarnaast is het belangrijk om in de toekomst verder onderzoek te verrichten naar rollenspel en wat deze methode kan betekenen voor de andere thema's van de CAT. Op deze manier wordt er meer onderzoek verricht naar een dramatherapeutische methode die zijn werking duidelijk naar voren brengt en kunnen andere thema's ook met deze methode zo goed mogelijk onderbouwd worden. Uiteindelijk is er meer bewijs waarin te lezen valt wat rollenspel en dramatherapie kan betekenen tijdens het uitvoeren van de CAT.

4.4 De verkregen resultaten naar het methodisch handellen vertaalt

Het team vaktherapie van PI Vught zag graag de CAT zo goed als mogelijk onderbouwd. Tijdens dit onderzoek heb ik vanuit dramatherapie het thema: grenzen onder de loep genomen. Tijdens de CAT wordt vanuit dramatherapie rollenspel gebruikt om cliënten te laten oefenen met nieuw gedrag. Met rollenspel kunnen ze hun grenzen leren aangeven, herkennen bij de ander en deze accepteren. Aan de hand van deze gegevens en de vraag van de opdrachtgever ben ik in de vak-literatuur op zoek gegaan naar bevindingen. In de bibliotheek van hogeschool Zuyd ben ik door middel van zoektermen op zoek gegaan naar de juiste vak-literatuur. Er kwam naar voren dat rollenspel veel gebruikt wordt voor trainingen en het leren oefenen met nieuw gedrag. Rollenspel wordt gezien als het oefenen voor later in het echt, maar dat in een veilige setting.

Het is helder dat ik vanuit de vak-literatuur op bevindingen uitkwam. Deze bevindingen ben ik gaan verifiëren toen ik de interviews afnam. Daarnaast was ik los van de wetenschap die ik had opgedaan uit de vak-literatuur, benieuwd naar de meningen en bevindingen van de therapeuten en cliënten die ik ging interviewen. Aan de hand van de interviews kreeg ik antwoorden op mijn gestelde vragen. Nadat ik de zes interviews afgenomen had was ik in het bezit van vakliteratuur en de resultaten die voortkwamen uit de interviews. De resultaten ben ik gaan beschrijven tijdens deze scriptie. Als laatste heb ik de gevonden vak-literatuur samengevoegd met de resultaten uit de interviews.

Hieruit kwam uiteindelijk naar voren dat rollenspel ervoor zorgt dat de client zicht krijgt op zijn probleemgedrag, met zijn probleemgedrag kan leren omgaan door middel van rollenspel en door middel van rollenspel zijn grens kan leren aangeven, herkennen en respecteren bij de ander. Ook de geïnterviewde dramatherapeuten vonden dat rollenspel zicht geeft op probleemgedrag, de mogelijkheid biedt om met het probleemgedrag te leren omgaan en leerzaam is voor cliënten die moeite hebben met het aangeven van hun grens of deze te herkennen bij de ander en te accepteren.

4.5 De vraagstelling beantwoord

Met welke dramatherapeutische theorie en methode kan de toepassing van dramatherapie bij het thema grenzen uit de CAT voor volwassen gedetineerden op het PPC binnen PI Vught onderbouwd worden?

In ieder geval door middel van rollenspel heeft het team vaktherapie een dramatherapeutische methode in handen die werkt. Het mag naar aanleiding van eerdere beschrijvingen duidelijk zijn dat rollenspel ervoor zorgt dat de client zicht krijgt op zijn probleemgedrag, met zijn probleemgedrag kan leren omgaan door middel van rollenspel en door middel van rollenspel zijn grens kan leren aangeven, herkennen en respecteren bij de ander. Bij de resultaten is te lezen dat cliënten er duidelijk baat bij hebben om door middel van rollenspel te oefenen met nieuw gedrag binnen een veilige setting. Daarnaast staat bij de discussie beschreven welke vak-literatuur deze resultaten ondersteunen. Het concreet kunnen uitspelen van situaties is voor cliënten heel belangrijk omdat de ervaring geïntegreerd kan worden door de cliënten. Dramatherapie is een ervaringsgerichte therapie. De ervaring is van essentieel belang om nieuw gedrag eigen te kunnen maken. Daarnaast kan er gekeken worden naar elkaar tijdens de training, wat ook voor integratie van nieuw gedrag zorgt. Cliënten die niet willen spelen kunnen op deze manier toch iets leren.

Samenvatting

Het team vaktherapie van PI Vught zag graag de CAT (Communicatie en Assertiviteit Training) zo goed als mogelijk onderbouwd. Tijdens dit onderzoek heb ik vanuit dramatherapie het thema: grenzen onder de loep genomen. Tijdens de CAT wordt vanuit dramatherapie rollenspel gebruikt om cliënten te laten oefenen met nieuw gedrag. Met rollenspel kunnen ze hun grenzen leren aangeven, herkennen bij de ander en deze accepteren. Aan de hand van deze gegevens en de vraag van de opdrachtgever ben ik in de vak-literatuur op zoek gegaan naar bevindingen. In de bibliotheek van hogeschool Zuyd ben ik door middel van zoektermen op zoek gegaan naar de juiste vak-literatuur. Er kwam naar voren dat rollenspel veel gebruikt wordt voor trainingen en het leren oefenen met nieuw gedrag. Rollenspel wordt gezien als het oefenen voor later in het echt, maar dat in een veilige setting. Werkt het ook, was de vraag en daar rolde de volgende vraagstelling uit:

Met welke dramatherapeutische theorie en methode kan de toepassing van dramatherapie bij het thema grenzen uit de CAT voor volwassen gedetineerden op het PPC binnen PI Vught onderbouwd worden?

Vanuit de vak-literatuur kwam ik op bevindingen uit. Deze bevindingen heb ik geverifieerd doordat ik interviews af heb genomen. Daarnaast was ik los van de wetenschap die ik had opgedaan uit de vak-literatuur, benieuwd naar de meningen en bevindingen van de therapeuten en cliënten die ik ging interviewen. Aan de hand van de interviews kreeg ik antwoorden op mijn gestelde vragen. Nadat ik de zes interviews afgenomen had was ik in het bezit van vak-literatuur en de resultaten die voortkwamen uit de interviews. De resultaten ben ik gaan beschrijven tijdens deze scriptie. Als laatste heb ik de gevonden vak-literatuur samengevoegd met de resultaten uit de interviews.

Hieruit kwam uiteindelijk naar voren dat rollenspel ervoor zorgt dat de client zicht krijgt op zijn probleemgedrag, met zijn probleemgedrag kan leren omgaan door middel van rollenspel en door middel van rollenspel zijn grens kan leren aangeven, herkennen en respecteren bij de ander. Ook de geïnterviewde dramatherapeuten vonden dat rollenspel zicht geeft op probleemgedrag, de mogelijkheid biedt om met het probleemgedrag te leren omgaan en leerzaam is voor cliënten die moeite hebben met het aangeven van hun grens of deze te herkennen bij de ander en te accepteren. Daarnaast heb ik vakliteratuur gevonden waar in beschreven staat dat rollenspel de mogelijkheid biedt om te experimenteren (te oefenen) met (nieuw)gedrag. De bedoeling is dat de cliënten door middel van rollenspel leren (op tijd) hun grens aan te geven. De dramatherapeutische methode: rollenspel onderbouwt in die zin het thema: grenzen van de CAT.

Literatuurlijst

- Baarda, B., Goede, M. P. M., & Teunissen, J. (2009). *Basisboek kwalitatief onderzoek: Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Cleven, G. (2004). *In scène: Dramatherapie en ervaringsgerichte werkvormen in hulpverlening en begeleiding*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Cuvelier, F. (1976). Psychodrama en interactiedrama, sociodrama en roltraining. *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 2(5), 206-214.
- Emunah, R. (1994). *Acting for real: Drama therapy process, technique, and performance*. New York: Brunner/Mazel Publishers.
- Expertisecentrum Forensische Psychiatrie. (2003). *Onderzoek in de forensische psychiatrie: Inventarisatie 2003*. Utrecht: EPS.
- Fensterheim, H., Baer, J., & Németh-Linnebank, C. (1976). *Zeg geen ja als je nee wilt zeggen: Assertiviteits- of 'kop-op'-training*. Haarlem: De Toorts.
- Finke, R., & Middelbeek, E. (2001). *Assertiviteit bij kinderen*. Aartselaar: Deltas.
- Gilhuis, H., & Burger, C. (2014). *Psychodrama in de praktijk: Therapie op de vloer*. Amsterdam: Hogrefe.
- Helmich, M., Reumers, H., Wekken, J. ., & Smeijsters, H. (2009). *Vaktherapie in de justitiële jeugdinrichtingen en de gesloten jeugdzorg: Kaderdocument voor alle vaktherapeuten*. Heerlen: Melos.
- Jennings, S. (1992). *Dramatherapy: Theory and practice 2*. London: Tavistock/Routledge.
- Jones, P. (2007). *Drama as therapy: Theory, practice, and research*. London: Routledge.
- Kinébanian, A., Nes, F. van & Satink, T. (2006). *Architectuur van kwalitatief wetenschappelijk onderzoek*. In Ostelo, R.W.J.G. (Ed.), *Onderwijs in wetenschappen* (pp. 50-60) Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Laat, P. (2005). *Psychodrama: Een actiegerichte methode voor exploratie, reflectie en gedragsverandering*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Landy, R. J. (1993). *Persona and performance: The meaning of role in drama, therapy, and everyday life*. New York: Guilford Press.
- Schouten, J. (2002). *Ik ben d'r ook nog: Handleiding voor assertiviteitstraining*. Zaltbommel: Thema, bedrijfswetenschappelijke en educatieve uitgeverij.
- Smeijsters, H., Cleven, G. (2004). *Vaktherapie in de forensische psychiatrie*. Amsterdam: Spinhex & Industrie.
- Smeijsters, H. (2005). *Praktijkonderzoek in vaktherapie*. Bussum: Coutinho.
- Smeijsters, H., Cleven, G. (2006). *The treatment of aggression using arts therapies in forensic psychiatry: Results of a qualitative inquiry*. *The Arts in Psychotherapy*, 33, (1), 37–58. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0197455605000705>
- Smeijsters, H. (2008). *Handboek creatieve therapie*. Bussum: Coutinho.
- Smeijsters, H., Kil, J., Kurstjens, H., Welten, J., Willemars, G. (2011). *Arts therapies for young offenders in secure care - A practice-based research* *The Arts in Psychotherapy*, 38, 41–51. doi:10.1016/j.aip.2010.10.005
- Timmer, S., & Platteschor, M. (2006). *Dramatherapie in de forensische psychiatrie: Een kwalitatief onderzoek naar een consensus-based beschrijving*. Nijmegen: Opleiding Creatieve Therapie van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen.
- Tolan, J., & Lendrum, S. (1995). *Case material and role play in counselling training*. London: Routledge.

Bijlagen

Bijlage 1: De thema's van de (reguliere) CAT

De thema's van de (reguliere) CAT zal ik hieronder een voor een beschrijven. De thema's zijn onderverdeelt in vier blokken. In de bijlage: structuur CAT, staat puntsgewijze informatie over iedere bijeenkomst beschreven.

Blok 1:

Thema 1: WIN (waarnemen, interpreteren en navragen)

Thema 2: Communicatie vaardigheden

Blok 2:

Thema 3: Manieren van reageren: subassertief, assertief en agressief

Blok 3:

Thema 4: Basisemoties (boos, bang, bedroefd en blij)

Thema 5: Lichaamssignalen

Blok 4:

Thema 6: Grenzen herkennen en aangeven

De training bestaat uit zes thema's die hierboven beschreven staan. Voorafgaand aan het eerste thema is er een kennismakingsbijeenkomst. Het doel van deze bijeenkomst is dat de groepsgenoten en de trainers elkaar leren kennen. Het is de bedoeling elkaars naam te leren en de structuur van de training te begrijpen na deze bijeenkomst.

Thema 1: WIN (waarnemen, interpreteren en navragen)

De training begint met het thema: Waarnemen, Interpreteren en Navragen. Binnen de training wordt dit ook wel de WIN genoemd. De deelnemers leren onderscheid te maken tussen waarnemingen en interpretaties. Meestal is de valkuil dat een waarneming wordt verwart met een interpretatie. Natuurlijk volgt een interpretatie al vlug wanneer men iets waarneemt. Tijdens dit thema wordt er aandacht aan besteedt de twee begrippen goed uit elkaar te leren houden. Er wordt bijvoorbeeld een scene gespeeld. Deelnemers aan de kant wordt na het spelen van de scene gevraagd wat ze hebben waargenomen. Vervolgens wordt om hun interpretaties gevraagd en kunnen ze deze navragen aan de spelers die gespeeld hebben. Het onder de knie krijgen van de WIN is het eerste bouwsteentje voor de rest van de training.

Thema 2: Communicatie vaardigheden

Bij het thema: communicatie vaardigheden, wordt er aandacht besteedt aan luisteren en contact maken. De deelnemers zijn bezig met het oefenen van gedrag, om duidelijk te maken dat ze bijvoorbeeld luisteren naar iemand anders en waarmee ze dat (non)verbaal kunnen laten merken. Er wordt bijvoorbeeld gelet op lichaamshouding, stem, mimiek en oogcontact maken tijdens een gesprek. Daarnaast wordt er gewerkt rondom het geven en ontvangen van feedback en welke regels daarbij horen. Benoem bijvoorbeeld veranderbaar gedrag en richt je feedback niet op de persoon. Praat vanuit de ik-vorm. Wanneer je feedback ontvangt kan je bijvoorbeeld doorvragen, om voor jezelf duidelijker te maken waaraan de ander zich stoort. Tijdens dit thema wordt de WIN wanneer dat van belang is erbij gehaald om vaardigheden uit eerdere bijeenkomsten te herhalen en gecombineerd toe te passen tijdens de werkvormen. Nadat de theorie aan bod is gekomen over het thema, zijn er oefensessies om de vergaarde vaardigheden te oefenen en extra aandacht te besteden aan dat waar iemand nog wat moeite mee heeft.

Thema 3: Manieren van reageren: subassertief, assertief en agressief

Bij dit thema leren de deelnemers het duidelijke verschil tussen de drie begrippen en worden deze door middel van spel uiteen gezet. De deelnemers lopen bijvoorbeeld naar drie punten in de ruimte en vervolgens weer naar hun beginplek. Er wordt aan hun gevraagd dit op een sub-assertieve, assertieve en agressieve manier te doen. Voelen de deelnemers bijvoorbeeld de verschillen tussen deze manieren van lopen? en bij welke stijl voelen ze zich op hun gemak en waarom? Dit zijn bijvoorbeeld vragen die gesteld kunnen worden tijdens deze werkvorm. Het doel van dit thema is dat de deelnemers zich bewust zijn van de verschillende manieren van reageren. Deelnemers leren zich op een assertieve manier te gedragen en te reageren op de ander. Tijdens oefensessies worden de tot nu toe opgedane vaardigheden wederom geoefend.

Thema 4: Basisemoties (boos, bang, bedroefd en blij)

De deelnemers leren bij dit thema de verschillende basisemoties herkennen. Door middel van verschillende werkvormen wordt duidelijk dat emoties wel eens verschillend te interpreteren zijn en dat andere heel duidelijk zijn. Wanneer er bijvoorbeeld kunstzinnige afbeeldingen worden getoond, valt over sommige te discussiëren en andere afbeeldingen zijn voor iedere deelnemer onder dezelfde emotie te categoriseren. Daarnaast worden de emoties door de deelnemers uitgebeeld en/of gespeeld. De deelnemers kunnen bij elkaar waarnemen en interpreteren welke emotie er zichtbaar is bij iemand en waar diegene dat dan aan ziet. Tenslotte kan er nog nagevraagd worden of de interpretatie klopt en zo wordt de WIN er ook weer bijgehaald.

Thema 5: Lichaamssignalen

De deelnemers leren te letten op hun eigen lichaamssignalen en of ze deze kunnen voelen in hun lichaam. Welke lichaamssignalen herken je van jezelf? Waar voel je die? Dit zijn bijvoorbeeld vragen die gesteld kunnen worden aan de hand van dit thema. Spierpijn, hoofdpijn en hartkloppingen zijn voorbeelden van lichaamssignalen. Deelnemers leren hun lichaamssignalen ook te koppelen aan de basisemoties. Bijvoorbeeld: "Als ik boos ben krijg ik het warm in mijn buik." Of "Als ik bang ben krijg ik het koud en ga ik rillen." De deelnemers leren lichaamssignalen ook waar te nemen bij de ander. Door middel van werkvormen kan iemand die centraal staat nagaan of hij zijn lichaamssignalen voelt. Wellicht hebben de andere deelnemers de lichaamssignalen bij degene die centraal stond waargenomen.

Thema 6: Grenzen herkennen en aangeven

Het laatste thema draait om het leren aangeven en herkennen van grenzen. Deelnemers leren hun eigen grens te (h)erkennen en die bij de ander te (h)erkennen. Afstand- en nabijheid-oefeningen zijn een voorbeeld van werkvormen die gebruikt kunnen worden tijdens de training. De deelnemers leren verbaal en non-verbaal hun grenzen aan te geven. Kan je op een assertieve manier je grens aangeven? Op wat voor manier geef je eigenlijk je grens aan? Is dat subassertief of (passief-)agressief? Geef je hem op tijd aan of is het eigenlijk al te laat? Dit zijn vragen die aan deelnemers gesteld kunnen worden aan de hand van het thema. Eenmaal aangekomen bij dit thema, zijn alle thema's samengekomen en kunnen ze tijdens oefensessies gecombineerd worden tijdens werkvormen.

Bijlage 2: PICO-vragen

PICO staat voor:

Patient:	de kenmerken van de client.
Intervention:	de interventie, ofwel de behandeling die je wilt onderzoeken.
Control:	de behandeling of test waarmee je de interventie wilt vergelijken. Vaak is dit een zogenoemde standaard of een werkwijze die al jaren met goed resultaat wordt toegepast.
Outcome:	de uitkomst: bv. het effect van de interventie op een of meerdere symptomen.

De PICO-vragen die ik gebruikt heb:

- Wat voor bijdrage levert dramatherapie bij het werken met gedetineerden/gevangenen?
- Welke methoden worden binnen dramatherapie toegepast bij het werken rondom grenzen?
- Welke methoden worden binnen dramatherapie toegepast bij het werken rondom assertiviteit?

Bijlage 3: Zoekgeschiedenis

Voor de vak-literatuur ben ik in de **bibliotheek van Zuyd** (hogeschool) op zoek gegaan. Voor de onderzoeksartikelen ben ik op zoek gegaan in de **databanken** die Zuyd aanbiedt. Ik heb zowel bij het zoeken in de bibliotheek, als bij het zoeken in de databanken bepaalde zoektermen gebruikt die tot de volgende **bruikbare resultaten** hebben geleid:

Rollenspel / role play: 2

Landy, R. J. (1993). *Persona and performance: The meaning of role in drama, therapy, and everyday life*. New York: Guilford Press.
Tolan, J., & Lendrum, S. (1995). *Case material and role play in counselling training*. London: Routledge.

Forensisch / forensic: 3

Smeijsters, H., Cleven, G. (2004). *Vaktherapie in de forensische psychiatrie*. Amsterdam: Spinhex & Industrie.

- Smeijsters, H., Cleven, G. (2006). *The treatment of aggression using arts therapies in forensic psychiatry: Results of a qualitative inquiry*. The Arts in Psychotherapy, 33, (1), 37–58. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0197455605000705>
- Timmer, S., & Platteschor, M. (2006). *Dramatherapie in de forensische psychiatrie: Een kwalitatief onderzoek naar een consensus-based beschrijving*. Nijmegen: Opleiding Creatieve Therapie van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen.

Dramatherapie / dramatherapy: 3

- Cleven, G. (2004). *In scène: Dramatherapie en ervaringsgerichte werkvormen in hulpverlening en begeleiding*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Jennings, S. (1992). *Dramatherapy: Theory and practice 2*. London: Tavistock/Routledge.
- Jones, P. (2007). *Drama as therapy: Theory, practice, and research*. London: Routledge.

Vaktherapie / art therapy: 2

- Helmich, M., Reumers, H., Wekken, J. ., & Smeijsters, H. (2009). *Vaktherapie in de justitiële jeugdinrichtingen en de gesloten jeugdzorg: Kaderdocument voor alle vaktherapeuten*. Heerlen: Melos.
- Smeijsters, H., Kil, J., Kurstjens, H., Welten, J., Willemars, G. (2011). *Arts therapies for young offenders in secure care - A practice-based research* The Arts in Psychotherapy, 38, 41–51. doi:10.1016/j.aip.2010.10.005

Psychodrama: 1

- Laat, P. (2005). *Psychodrama: Een actiegerichte methode voor exploratie, reflectie en gedragsverandering*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.

Assertiviteit: 1

- Schouten, J. (2002). *Ik ben d'r ook nog: Handleiding voor assertiviteitstraining*. Zaltbommel: Thema, bedrijfswetenschappelijke en educatieve uitgeverij.

Daarnaast heb ik nog gebruik gemaakt van **handsearch: 2**

- Cuvelier, F. (1976). Psychodrama en interactiedrama, sociodrama en roltraining. *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 2(5), 206-214.
- Smeijsters, H. (2005). *Praktijkonderzoek in vaktherapie*. Bussum: Coutinho.

De volgende boeken heb ik in mijn **bezit: 6**

- Emunah, R. (1994). *Acting for real: Drama therapy process, technique, and performance*. New York: Brunner/Mazel Publishers.
- Expertisecentrum Forensische Psychiatrie. (2003). *Onderzoek in de forensische psychiatrie: Inventarisatie 2003*. Utrecht: EPS.
- Fensterheim, H., Baer, J., & Németh-Linnebank, C. (1976). *Zeg geen ja als je nee wilt zeggen: Assertiviteits- of 'kop-op'-training*. Haarlem: De Toorts.
- Finke, R., & Middelbeek, E. (2001). *Assertiviteit bij kinderen*. Aartselaar: Deltas.
- Gilhuis, H., & Burger, C. (2014). *Psychodrama in de praktijk: Therapie op de vloer*. Amsterdam: Hogrefe.
- Smeijsters, H. (2008). *Handboek creatieve therapie*. Bussum: Coutinho.

Bijlage 4: Het akkoordformulier

Akkoordverklaring afstudeeropdracht Creatieve Therapie

Selecteer student: Slangen, Tadeus (1168606)
Studentnummer: 1168606
Naam: Tadeus Slangen

E-mailadres: 1168606slangen@zuyd.nl
Studiejaar: 2015-2016
Medium: Drama

Onderzoeksvraag

Welke dramatherapeutische interventies onderbouwen een van de thema's (moet nog blijken uit literair vooronderzoek) die aangeboden worden binnen de communicatie en assertiviteit-training (CAT)?

Opdrachtgever: Team Vaktherapie PI Vught
Contactpersoon: Inge Merckx
E-mailadres: ingemerckx@dji.minjus.nl

Telefoonnummer: 0880744635

Vraag opdrachtgever: Het onderbouwen van de communicatie en assertiviteit-training (CAT) binnen PI Vught vanuit het eigen medium: Drama.

Korte beschrijving van het project (doelgroep, projectplan, doelstelling):

Binnen PI Vught wordt aan ^{deelnemers}gediende de communicatie en assertiviteit-training aangeboden. Aan ons was de vraag om deze training literair te onderbouwen. Op deze manier creëren we meer draagvlak voor de training en vaktherapie binnen PI Vught. Eerst gaan we op zoek naar literatuur over de aan bod komende thema's binnen de CAT. Over een bepaald thema zal meer te vinden zijn dan het andere thema. Vervolgens gaan we enquête's afnemen bij (oud)-deelnemers, mentoren, zbw-medewerkers (bewaarders) en therapeuten. Over het thema waar bijvoorbeeld het meest over wordt gevonden gaat de gevonden literatuur verweven worden om de evidence zo valide mogelijk te maken.

Samenvatting probleemstelling

Over welk thema binnen de CAT wordt de meeste vooruitgang en werkzaamheid geconstateerd en welke literatuur sluit het meeste aan om dit thema te onderbouwen? Binnen de PI Vught heerst er het beleid dat er practice based en evidence based gewerkt moet worden volgens de aangegeven richtlijnen. Team vaktherapie had aan ons de vraag de training te onderbouwen. Dit gaan wij doen aan de hand van enquête's en literatuur om de training, maar ook vaktherapie meer evidence based te maken.

Onderzoeksdesign

Kwalitatieve survey

Betrokkenen

Scriptiebegeleider: Jaap Welten Scriptiecoördinator: Kathinka Poismans Opdrachtgever: PI Vught - team vaktherapie - Inge Merckx

Onderzoekslijnen:

Kind & Jeugd

GGZ

Ouderen

Somatiek

Werkingsmechanisme van het medium

✓
✓

Wijkgerichte zorg

Technologie in de zorg

Interdisciplinair werken

Meten

Akkoordverklaring opdrachtgever

Datum: 30-10-15

Handtekening

Akkoordverklaring scriptiebegeleider

Datum: 3-11-15

Handtekening

Zie achterzijde voor akkoordverklaring

Pagina 2 van 2